

■ ■ ■ OLAJOS MIHÁLY ■

Olajos Mihály (Zenta, 1920. szeptember 22. – Újvidék, 1992. február 25.) politikai aktivista, szerkesztő. A háború előtt munkás-mozgalmi aktivista és a JKISZ első zentai szervezetének megalakítója volt. A háború alatt letartóztatták és a topolyai táborba internálták. A háború után a zentai helyi Népfelszabadító Bizottság tagja, az első zentai pártsejt titkára, majd a zentai városi pártbizottság titkára lett. 1945-ben a szabadkai körzeti Népbizottság belügyi osztályának főnöke, 1946-ban a szabadkai kerületi törvényszék elnöke. 1948-ban kinevezték a *Híd* felelős szerkesztőjévé, 1951-ben a Testvériség-Egység Könyvkiadó igazgatójává, 1959-ben pedig az Újvidéki Rádió igazgatójává. A hatvanas évektől nyugdíjba vonulásáig szövetségi és tartományi szakszervezeti funkciókat töltött be. A hetvenes évek közepén visszavonult a politikai életből. A háború után és később is szóvá tette a vajdasági magyarság elleni megtorlásokat és jogsértéseket.

Kötete: *Parasztkérdés, földkérdés*. Szubotica, 1946, Híd Könyvkiadó.

Az interjú 1987-ben készült Újvidéken. Az I. rész megjelent a *Létünk* 1988. évi 1. számában, de a folytatás közlését a Forum Könyvkiadó akkori vezetői megtiltották a főszerkesztőnek. A II. részből két részlet jelent meg a *Napló* 1990. május 30-i és június 6-i számában.

A gimnáziumban az első magyartanárom a régi szabványok szerint igyekezett elhíttetni velünk, hogy mennyire szereti az irodalmat. Akkor beleélésével olvasta Kosztolányi Dezső *Ilona* című versét („csupa i, csupa o, csupa a...”), hogy gyanút fogtunk, ennyire talán nem is lehet igazán lelkesedni. Aztán egy fiatal tanárnő jött a helyébe, akkor fejezte be a Magyar Tanszéket, ő viszont újítani akart. Folyton Bori Imrét emlegette, és mindenképpen az élő vajdasági magyar írók felé akarta terelni a figyelmünket. Az egyik iskolai dolgozat alkalmával – ezt jó előre bejelentette – egy vajdasági magyar szerző könyvét kellett elemezni. Én Burány Nándor *Összeroppanás*⁶² című könyvét választottam. De akkor egyáltalán nem ragadta meg a figyelmemet az a részlet, amely miatt híres lett ez a könyv. Tudniillik ez volt az első a Vajdaságban nyomtatásban megjelent mű, amely, ha csak irodalmi eszközökkel és csak érintőlegesen is, említést tett a partizánok által a második világháború végén elkövetett vérengzésekről.

Magam is elcsodálkoztam ezen a különös választáson, amikor jóval később, a *Magyar Szó* régebbi számaiban valami egészen más után kutatva a szemembe ötlött Olajos Mihálynak a könyvről három folytatásban megjelent cikke: *Kocsis Mihálynak, Tiszacsók*.³²

De amikor rászántam magam, hogy a Szeli Istvánnal hónapokig készített interjú befejezése után őt veszem sorra, még akkor se ez a mozzanat állt érdeklődésem középpontjában. A világot egészében akartam jobban megérteni, és Szelivel beszélgetve jutottam arra a meggyőződésre, hogy Olajos Mihály esetében egy konok, kitartó, szögletes, de elvszerű és igazságszerető emberrel lesz dolgom, aki saját élete, múltja, elvei iránti kötődése folytán sok mindenről el fogja mondani az igazat, ha megkérdezem, mert másra egyszerűen képtelen.

Valóban ilyen volt Olajos Mihály. Meglepően szabatosan beszélt, ismerte a tényeket. Ha valamire nem emlékezett, utánanézett. De mintha magában akkorra már régen kész lett volna a leltár. Mindig azt mondta el, amit kérdeztem tőle, semmivel se többet. Utólag, az interjút hallgatva az embert időnként a bosszúság fogja el, hogy fontos részleteket csak azért nem derített ki, mert nem kérdezte meg.

⁶² Burány Nándor: *Összeroppanás*. Újvidék, 1968, Forum Könyvkiadó.

⁶³ Olajos Mihály: Kocsis Mihálynak, Tiszacsók. *Magyar Szó*, 1969. december 21., 28.; 1970. január 4.

Márpedig Olajos Mihály sokfelé megfordult és sok mindent tudott. Negyed évszázadon át a történetek középpontjában állt, ha nem is azok főszereplőjeként.

Amikor egy bácskai felmenőkkal bíró budapesti ismerősömnek beszéltem Olajosról – valószínűleg a tőlem feltételezettnél nagyobb rokonszenvvel –, akkor elmondta, zentai születésű nagyanyja nagyon utálta Olajost, amiért olyan vaskalaposan számon kérte az új világ reguláinak betartását. „Misa, zsírszódát öntök a porfádba, amiért ilyen komisz vagy!” – mondta neki. Kérdeztem: „És életben maradt az illető?” Életben maradt. Ilyen lehetett Olajos Mihály, aki 1945–46-ban a szabadkai körzet belügyi főnöke volt. Ugyanilyen darabos volt akkor is, amikor 1948-ban kinevezték a *Híd* felelős szerkesztőjének. 1949-ben egy levelében így ír Herceg Jánosnak: „Komoly írónak nehéz témát ajánlani, mégis fölvetek egy pár dolgot, amit nagyon szívesen tennénk művészi földolgozásban a *Híd*ba: pártmunkás, államosítás, magánkereskedelem likvidálása, kulákok megtörése az 1947-es fölvásárlási kampányban [...] Hosszú lenne mindegyikről megírnom, hogy képezem el földolgozásukat. Ha választ valamit, írja meg, akkor majd megírom az én ajánlatomat.” Elképzelhető azonban, hogy a levél néhány előző mondata annak idején sok embernek elvehetette volna a kedvét a nevetéstől: „Ha Maga mint a »Jégvirág« írója védekezik, akkor nemcsak velem áll szemben, hanem mindannyiunkkal. Ha a levélben foglalt kritika Magát megzavarta, akkor nem az én kritikám, hanem mindannyiunk kritikája idézte ezt elő. Attól félek, hogy ennek a körülménynek a közlésével még nagyobb a Maga megingása. Pedig ezt igazán se én, se más – senki a *Híd* szerkesztőbizottságából – nem kívánja. Mi nem azzal a céllal írtuk meg levelünket, hogy zavart keltsünk a »Jégvirág« szerzőjében, hanem éppen ellenkezőleg, hogy tisztázzuk a szerző egyes nézeteit, amelyek a novellán keresztül számunkra zavarosaknak tündek föl.”

Olajos mentségére legyen mondvá, mindig is katonai pályát szeretett volna magának, de nem egyenruhát szántak neki.

A legnehezebb időkben volt a zentai illegális kommunista mozgalom egyik vezetője a háború előtt. A háború alatt majdnem két évet töltött a topolyai internálótáborban. Már mindenki mindent bevallott a sok kínzás alatt, de ő nem, mert az volt a párt álláspontja, hogy nem szabad vallani. Csodálkozott, hogy a többiek ehhez nem tartották magukat. A háború után is úgy gondolta, vannak

■ ■ ■

szabályok, azok helyesek, és azokhoz tartotta magát. Mesélték róla, hogy amikor az Újvidéki Rádió igazgatója volt, és egy viszonylag jobb sorban élő újságíró lakásért követelődött nála, azt mondta neki, vegyen sorsjegyet. Élete végéig szerény anyagi körülmények között élt, és mással sem hivatkozott. Pedig sokfelé volt bejárása. Belgrádi egyetemi éveiben azoknak az embereknek a közelében volt, akik a háború után a csúcs közvetlen közelében rendezték az emberi sorsokat, és akiknek az iránta érzett tisztelete bizonyára sokszor megmentette a fejét.

Kétségtelenül naiv volt, talán az is akart lenni. Kapaszkodott a hitébe, még akkor is, amikor már mind több tény mondott ellent annak. Csendben vonult vissza a hetvenes évek elején, de már a hatvanas évek második felében betöltött szakszervezeti funkciók is ezt készítették elő. Viszont még az 1987-ben készült interjú végén is a „pártba beépült macherektől” való megtisztulásban reménykedik.

Amikor a *Létünk* szerkesztőségével megegyeztem, hogy az Olajos Mihállyal készült interjút három részben közöljük, először csak az első részt vittem el a szerkesztőségbe. Ez az 1944-ig terjedő időszakot foglalta magába, és nem is volt vele baj. Szeli István írt róla recenziót, két kisebb észrevételt tett, azokat Olajossal el is fogadtuk, és meg is jelent az 1988. évi 1. számban. A gondok akkor kezdődtek, amikor 1987. december 26-án elküldtem a második folytatást. Ezt is Szeli recenzeálta 1988. január 7-i keltezéssel. „Arra az olvasóra, akinek nem volt szerencséje, hogy személyesen is ismerje e valóban kivételes morális alkatot, elsősorban azok a részletek hatnak leginkább, amelyek belső életének kritikus pillanatait, válaszútjait, önmagával való vívódásait tárják fel. Ezek a csak gyéren előforduló vallomásszerű helyek kiválóan egészítik ki a következetes, önmagával szemben is szigorú etikájú puritán ember erkölcsi képletét és lelki színképét” – írta a recenzióban.⁶⁴

Elég hosszú szünet következett. Március 24-én keltezett levélben értesített Rehák László, a *Létünk* fő- és felelős szerkesztője, hogy a szerkesztőbizottság aznapi ülésén „véglegesítette álláspontját az Olajos-interjú közlésével kapcsolatban. E szerint a II. részt a benyújtott formában nem találja közlésre alkalmasnak.

■

⁶⁴ Dr. Szeli István: Olajos Mihály „életmondásáról” (Szélgjegyzet egy interjú szövegéhez). *Magyar Szó*, 1992. február 26. 8.

■ ■ ■

A szerkesztőség azonban úgy szeretné lezárni az interjút, hogy válogatást tenne közzé a II. rész végéből (Hogyan lett a *Híd* főszerkesztője? ...) és a III. részből. Ehhez kérjük elvi hozzájárulásukat.” Ugyanilyen tartalmú levelet kapott Olajos Mihály is.

Három nap múlva azt válaszoltam Reháknak, nem járulok hozzá semmiféle „válogatás” közzétételéhez, mert abból a félmondatból, amely szerint a szerkesztőbizottság az interjú II. részét „a benyújtott formában nem tartja közlésre alkalmasnak”, még az sem derül ki, hogy a kifogások formai vagy tartalmi jellegűek-e.

Ekkor Rehákot lerendelték Újvidékre, ahol feleségének elmondása szerint a Forumban Bánai János és Bordás Győző még leváltással megfenyegette. Jung Károlyt elküldték Olajoshoz, győzze meg, nincs minden veszve, az én kiiktatásommal még megjelenhet a kézirat, ha az interjút önéletrajzá írja át. Olajos ebbe elmondása szerint nem ment bele, így maradtak az átdolgozásban.

Közben jelentkezett Árokszállási Borza Gyöngyi, a *Létünk* szerkesztője, hogy jön Újvidékre, és találkozni akar velem. A Tartományi Végrehajtó Tanács épületével szemben egy cukrászdában ültünk le. Szemmel láthatóan félt. Azt mondta, Major Nándorhoz megy, de nem tudja, miért hívatta. Biztattam, nem lehet olyan nagy a gond, lehet, hogy csak beszélgetni akar, tájékozódni, mert már megszokta, hogy az „elvi” döntések mögött meghúzódó személyes érdekeket is számba kell venni. Részben így is gondoltam, de csak részben. A korábbi időkben, ha már biztosan tudja, mi a teendő, elvégeztette volna a munkát a pribékjeivel, és büszkén verte volna a mellét, hogy a saját portáján kisöpört. Újságíróként nem egyszer láttam, hogyan tisztelegnek neki a tábornokok meg rendőrtisztek végrehajtó titkár korában. De épp változóban volt már a világ, dúltak a belharcok a jugoszláv politikai színtéren, és a vajdasági, kifejezetten dogmatikus vezetés teljesen deffenzívában volt mind a szerb nacionalizmus, mind az általános demokratizálódás képviselőivel szemben, már azt se tudta, mi az a legfőbenjáróbb bűn, amiért az „általános honvédelmi és társadalmi önvédelmi” bizottságokat mozgósítani lehet. Maradt a teljes összezárás és a konspiráció, féltek már minden botránytól, érezték, nem ők az erősebbek, akik jól jöhetnek ki belőle.

Árokszállási Borza Gyöngyivel azóta se tárgyaltuk meg, hogy mit akart Major.

Rehák 1988. április 22-i levelében ezt írta nekem: „A szerkesztőség megkapta április 16-i levelét⁶⁵ és a benne foglaltakat tudomásul vette, a szerkesztőbizottsággal ismertette azt április 22-i ülésén. A szerkesztőség jónak látja, ha Olajos Mihállyal egyetértésben találja meg az esetleges újabb kézirat elkészítésének módozatait, tekintettel arra, hogy ilyen irányú beszélgetésre már sor került a szerkesztőbizottság egyik tagja és Olajos Mihály között. A további együttműködés reményében, szívélyes üdvözlettel.”

Olajos Mihálynak viszont ugyanaznap a következőket írta: „Dr. Jung Károly beszámolt a Veled folytatott beszélgetéséről. A szerkesztőbizottság április 22-i ülésén az ott kifejtett véleményét és a Veled létrejött megállapodását jóváhagyta. Elsősorban azt, hogy egy, az első folytatással azonos terjedelmű kéziratba foglalod össze életutad vonatkozó időszakait. A megbeszélés értelmében, természetesen Rád bízunk, hogy a Jung Károly által tolmácsolott szerkesztőbizottsági észrevételek alapján, Vékás Jánossal lehetőleg egyetértésben, készítsd el a kéziratot.”

Április 27-én levélben értesítettem mind a *Létünk* szerkesztőségét, mind Rehákot és Olajost, hogy „a *Létünk*től véglegesen visszavonom az Olajos-interjú folytatásának kéziratát”. Akkor már rendszeresen jártam Belgrádba Sóti Pálhoz, és a vele folytatott beszélgetésre összpontosítottam, az Olajos-interjú ügyét pedig egy ideig pihentetni akartam.

Jung Károly azonban egy ideig még erőlködött, ennek kapcsán 1989 szeptemberében nyílt levelet intéztem hozzá a *Magyar Szóban*,⁶⁶ felszólítva, mondja meg nyilvánosan, az interjú mely kitételeivel van baja. Erről ugyanis egyetlen szó se esett. Mintha tabu lett volna annak kimondása is, hogy a témáról nem szabad beszélni.

Hamarosan azonban az egész ügy elvesztette jelentőségét. Decemberben kezdtük szervezni a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségét, és attól kezdve már Olajos Mihály élőszóban mondta el a rendezvényeinken, ami nem jelenhetett meg nyomtatásban. De ez utóbbira se kellett sokat várni. 1990. április 19-én a VMDK Tanácsa levelet intézett a szerb és a vajdasági akadémiahoz,⁶⁷

⁶⁵ A másolat szerint a levelet március 27-én kelteztem, és emlékezetem szerint másnap adtam postára.

⁶⁶ Az ügyetlen ügyködésről. *Magyar Szó*, 1989. szeptember 17. 12.

amelyben kérte a háború utáni események tudományos feltárását, májusban és júniusban pedig a *Napló* című, akkor indult hetilap 5. és 6. számában egy-egy részletet közölt az interjúból.⁶⁸

A reakció még mindig rendkívül heves volt, különösen a VMDK levelére. Belgrádi lapok terjedelmes cikkeket jelentettek meg az 1942-es újvidéki razziáról ilyen felcímmel: *Válasz Ágoston Andrásnak, a VMDK elnökének*. Az újvidéki és a belgrádi rádió közös műsort készített a razziáról, amelyben egy betelefonáló kifejtette: nem csoda, hogy a háború után odavesztek azok a magyar cselédek, akiken meglátták a háború alatt meggyilkolt szerb hölgyek bundáit.⁶⁹ Ekkorra már a Forum-ház álláspontja is megváltozott, és a *Magyar Szó* 1990 őszén cikksorozatot jelentetett meg a háború utáni eseményekről.⁷⁰

Olajos Mihály 1992. február 25-én hunyt el. A magyarok elleni vérengzések kérdésének megnyitása nyilván nem lehetett neki elégtétel azért, hogy látta, széthull mindaz, amiért, úgy gondolta, áldozni érdemes. Amikor korábban a kérdés tisztázását szorgalmazta, úgy érvelt, erre a pártnak ezért van szüksége, hogy felmentse magát a vádak alól. Akikhez folyamodott, azok nagyon jól tudták, hogy nem ez lenne a végeredmény. Csak 17 évvel Olajos halála után jelent meg az első olyan nyilatkozat, amelyben egy háború után hatalmon lévő szerb politikus elismerte: a kommunista párt, az új hatalom állt az események mögött. „A vajdasági németek és magyarok tízezreinek elüldözése és legyilkolása olyan civilizációs lezúllás és történelmi folt, amely örökké megmarad. Tudom, hogy az idő kerekét nem lehet visszafordítani, de ezt semmiképpen se lett volna szabad megengedni” – mondta Nikola Kmezić a vele 2008 áprilisában készített interjúban, amelynek egyes részleteit a *Dnevnik* című újvidéki napilap csak egy nappal halála után, 2009. március 14-én közölte.⁷¹

⁶⁷ N. Z. [Németh Zoltán]: Kivizsgálni a vajdasági háborús és háború utáni történeteket. *Magyar Szó*, 1990. április. 20.; *VMDK Hirmondó*, 1. szám, 1990. szeptember 15. 4.

⁶⁸ Vékás János: Ítélet nélkül. „Még senkit sem lőttek le Zentán mint háborús bűnös?” Olajos Mihály a felszabadulás utáni történetekről. *Napló*, 1990. május 30. 22.; 1990. június 6. 22.

⁶⁹ A műsor, amelyben Zvonimir Golubović, Vladislav Rotbart és Vékás János vett részt, 1991. január 20-án hangzott el.

⁷⁰ Matuska Márton: Negyvenöt nap negyvennégyben. *Magyar Szó*, 1990. október 14. – 1991. február 27.

⁷¹ Dragan Gmizić: Lekcije modernizatora Vojvodine. *Dnevnik*, 2009. március 14.

■ ■ ■

A Vajdaságban szinte nincs olyan magyar, akinek nincs valamilyen családi emléke az 1944 végi terrorról. És mégis teljes fél évszázad elmúlt úgy, hogy ezt a kérdést szinte senki se tette szóvá. Hogyan volt lehetséges ez?

Egyrészt ez az esemény a kommunista elit hatalmának kétszeres jelképe volt. Először azzal, hogy 1944-ben megtehette, másodszor pedig azzal, hogy képes volt megakadályozni nemcsak a felelősségrevonást, de még a nyilvános beszédet is. Aki ezt a tabut megszegte, az elit hatalmát kérdőjelezte meg. Képzett, a korszak történetéről köteteket publikált történészek szemrebbenés nélkül állították, hogy mindez nem történt meg, és a szemükben látszott a meggyőződés, hogy helyesen járnak el, amikor így nyilatkoznak. Ugyanakkor ebből eredt a hatalmas frusztráció is, amikor már képtelenek voltak megakadályozni a téma nyilvános taglalását.

Másrészt a kérdés hozzátartozott a magyarság kollektív bűnösségének narratívájához is. A nyilvánosságban erre a nyomásra az újvidéki razzia évfordulóját használták, amikor megemlékeztek „a magyar fasiszták és helyi csatlósaiak” gaztetteiről. A pszichológiai represszióknak ezt a mechanizmusát érezték veszélyeztetve azok, akik hisztérikusan reagáltak a VMDK azon javaslatára, hogy a razzia évfordulóján közösen emlékezzünk meg a háború minden ártatlan áldozatáról.⁷² Tudták: ha a cél, a „forradalom győzelme” nem marad minden más szempontot felülíró érv, eszközeik nem lesznek többé indokolhatók se maguk, se mások előtt, se erkölcsileg, se politikailag, se jogilag.

Folyton erre emlékeztette őket Olajos Mihály, a hívő, amikor időnként megszólalt ebben az ügyben. Bent volt, köztük volt, és a mozgalom tisztaságának megőrzésére hivatkozva magyarázta a tetteit. Azért, mert azt mondták neki, hogy ez a párt erkölcsileg makulátlan, ő pedig ehhez fegyelmezetten tartotta magát.

I.

Szeretném, ha minél több emlékéit elmondaná a jugoszláviai magyar szellemi élet és intézményrendszer alakulásáról. Az emlékezések azonban sohasem érthetők meg teljesen, ha az emlékező egyénisége homályban marad. Ezért ott kell kezdenünk, hogy egy

■

⁷² Tanjug: Jedna komemoracija za sve žrtve. *Dnevnik*, 1991. január 5. 4.

■ ■ ■

alvégi parasztházban született Zentán. Azt is tudom, hogy 1920-ban, de nem tudom, milyen szociális környezetben, és pontosan azt sem, hogy mi a véleménye arról, származása mennyire és milyen irányban befolyásolta sorsának alakulását.

Az a zentai Alvég, ahol 1920. szeptember 22-én születtem, az akkori nevén Vojvoda Uglješa utca (azelőtt Dob utcának hívták, most meg Arany János utca), parasztkörnyezet volt. Kisparasztok, napszámosok, földnélküliek, esetleg jobb módú parasztok éltek akkor ott, ezenkívül egy-két kovács, bognár, kisboltos. Apám, Olajos Vince, szintén Zentán született, anyám, Mélykúti Viktória pedig Kanizsán. Mindketten parasztcsaládból származtak. Harmadik gyerek voltam, de tíz gyereket szült az anyánk. Szüleimnek csak 8-9 lánc földjük volt, részben örökölték, valamennyit hozzászereztek. Apánk egy hold földön Pánában szőlőt telepített, kézzel művelte, ásóval rigolózta egy méter mélyen.

Szóval igyekvő ember volt...

Nagyon dolgoz, józan ember volt, és szerette, nagyra értékelte foglalkozását. Szűkösen éltünk, de nem mondhatnám, hogy nagy nélkülözések közepette. A kisparaszti gazdaságot legjobban az adó meg az árólló nyomta. Az 1929–31. évi gazdasági válság különösen megnehezítette a helyzetet. Apánknak mégis sikerült megtartania kis gazdaságát és mindent, ami a műveléshez kellett, de ezt csak úgy lehetett, hogy mi, gyerekek már kis korunk óta segítettünk neki. Munkára fogtak bennünket, és ez szigorú törvény volt. Még így is megesett, hogy ránkrontott a végrehajtó, és foglalt az adóért. Apánk arra törekedett, hogy taníttassa gyerekeit. Be sem töltöttem a hatodik életévemet, amikor 1926 szeptemberében beíratk az első elemibe, az alvégi iskolába. Ott jártam ki két osztályt. Fodor tanító jól megtanított bennünket olvasni, írni, számolni 20-ig. Másodikban a Stöckl tanított, kevésbé jól, csaknem minden órán kigúnyolta, megverte a gyerekeket. Nyolcéves koromban, 1928 őszén az alsó Tisza-partra költöztünk Olajos Antal öregapámhoz, az Olajos öreg házba. Ez a kerület a központi iskola körzetébe tartozott, harmadik és negyedik elemibe oda jártam. Könnyen beilleszkedtem az osztályba, habár ott alig volt néhány parasztyerek. A negyedikben Guelmino Kálmán tanított bennünket kitűnően; meggyerő, barátságos volt.

A négy elemi után, 1930 szeptemberében beiratkoztam az első gimnázium magyar tagozatára. A felső osztályokat megszüntették a zentai gimnáziumban, de a négy alsót meghagyták. Közepes eredménnyel ta-

■ ■ ■

nultam. Ez viszont azzal járt, hogy kevesebbet dolgozhattam, és sokszor a bátyáim a földeken dolgoztak édesapánkkal – anyánk kinti munkákra nem járt –, én pedig iskolában voltam, vagy esetleg odahaza ültem és tanultam. Azért az iskola mellett is szakítottam időt a jószág körüli ten-nivalókra, szünidőben én is kijártam a földre kukoricát ültetni, ekézni, kapálni, aratni, búzát hordani.

A tanulás megtetszett. Nagy kedvvel olvastam, szerettem volna ismereteket szerezni, nyelveket is tanulni, de mindehhez nem volt elegendő idő, mert dolgozni kellett. Az a körülmény, hogy nem tanulhatok, olvashatok, művelődhetek annyit, amennyit szeretnék, mert a család anyagi helyzete munkára kényszerít, gondolkodásra készítetett: milyen is ez a helyzet, amelyben élünk, és hogy lehetne ebből kijutni, de nem csak magamnak, mert csakhamar felismertem, hogy osztálytársaim, játszótársaim többsége is hasonló helyzetben van. Kutattam az okokat is, így fokozatosan sok mindenre rájöttem.

Római katolikus családban születtem, anyánk igen vallásos asszony volt. Az ő nevelése, az iskolai hitoktatás, kötelező templomba járás folytán jámbor katolikus hívőként nevelkedtem elemista és alsós gimnazista koromban, de fokozatosan rájöttem arra, hogy a vallással nem tudunk kijutni ebből a helyzetből, itt valami más kell.

A „kocsira, kapálni” vastörvénye törést is okozott negyedikben. Petar Znamenski történelemtanár, egy nagytermetű, vállas orosz emigráns, pótvizsgára buktatott. 1934. május 15-én volt az utolsó tanítási napunk, másnap hajnali háromkor beszólt az apám: „Misa, kelj, rossz gúnyát vegyél, meggyünk herét fordítani.” Hiába mondtam, hogy tanulnom kell, készülnöm a pótvizsgára, és ha sikerül, utána a kísérettségire, jó három hétig dolgoztattak. Amikor meg már megengedték, késő volt. Összel újból beiratkoztam a negyedikbe, és másodszorra könnyűszerrel el is végeztem, kísérettségiztem is. Ötödikben jeles tanuló lettem, és 1939-ben kitűnővel érettségiztem a szabadkai főgimnáziumban.

Otthon volt könyv a házban?

Nem sok, de akadt. Apánk ismeretségben volt néhány értelmiségi emberrel, köztük a Magyar Párt zentai szervezetének néhány vezetőjével. Egyesek közülük el-eljöttek hozzánk, és könyvet is hoztak. A régi jugoszláv hatóságok 1929-ben a január 6-i diktatúrával betiltották ezt a pártot is. Külön emlékszem Árpási János tanítóra, a szövetkezeti mozgalom lelkes szószólójára, ő hozta a legtöbb könyvet.

■ ■ ■

Melyikre emlékszik?

Például Tömörkénynek a *Vízenjárók és kétkézi munkások* című könyvére vagy *Az aranyszörű báránnya* Móra Ferenctől. Szépirodalom, mesekönyvek, kevés ifjúsági kalandregény, de még kevesebb, amit végig is olvastam. Anyánk rendszeresen járatta a *Hitéletet*, az katolikus folyóirat volt, át-átnéztem, de nemigen olvastam, érdekesebbek voltak a világi dolgok. Öregapámnál megtaláltam a *Faragó család* című vaskos régi könyvet, sok-sok érdekes írás volt benne, ezt sokat lapozgattam. Minden évre naptárt vettünk, ezekben is akadt, ami megragadta az érdeklődésemet, még a *Százesztendős jövődömondó* botladozó versei is. Iskolai tankönyveink, gimnáziumi kötelező olvasmányaink, az osztály könyvtárból kikölcsönzött könyvek is az újabb ismeretek és élmények jelentős forrásai voltak zentai diákoskodásom idején. Dr. Teleki István tanította osztályunkban a magyart, osztályfőnökünk is volt. Rászoktatott bennünket a szépirodalomra. A negyedik gimnáziumban Arany János *Toldija* is tananyag volt. Első olvasásra megszerettem, az egyik legnagyobb irodalmi élményem lett. Lenyűgözött a *Robinson Crusoe*, könnyet csalt szemembe a *Pál utcai fiúk*, izgalommal olvastam sok más könyvet is, de egyik se volt rám akkora hatással, mint a *Toldi*. Egyébként egy szikrázó pofon emlékét is őrzöm. Teleki tanár úr adta dolgozatjavításkor, a csattanása pillanatától tudom: látott, azt két t-vel kell írni, nem eggyel. De e mnemotechnikai tasli dacára is csak megbecsüléssel és hálával tudok gondolni tanárunkra, aki a kisérlettségi mércéjét megütő embert faragott belőlünk.

Újságot olvastak a szülei?

Hogyne, a szabadkai *Napló* elkerült hozzánk, gyakrabban a zentai helyi újság, néha más lap is, a népújságot nem vettük (Nagy Ivánnak a *Népje* amolyan ellenzéki lap volt), de az is a kezembe került.

Apja politizált?

Volt benne hajlamosság, látott benne valami célt, érdekelt. Érezte, hogy a helyzete nem csak attól függ, amit maga csinál, hogy vannak a közösségekben megoldandó dolgok. Hogy mennyire igazodott el, az más lapra tartozik, de az is kérdés, hogy az akkori helyzet milyen lehetőségeket kínált fel neki. Sok ideje nem volt ilyesmivel foglalkozni, de a felszabadulás után bekapcsolódott Zenta társadalmi-politikai életébe, évekig volt a Népfront városi elnöke. Aztán volt egy barátja, Molnár Csikós János

■ ■ ■

bácsi, akivel majdnem közvetlen szőlőszomszédok voltak, együtt jártak a Pánába. Okos parasztember volt. Írogatott is, meg-megjelentetett a *Sentai Újságban*. Sokszor velük mentem, és Csikós Jani bácsi sok érdekeset mondott a politikáról, a parasztember sorsáról, de egyébről is.

A gimnázium révén kapcsolatba kerültem más emberekkel, akiktől egész sor számomra új dolgot hallhattam, aztán egyetemi hallgatókkal is: Hermecz Imrével, Gyetvai Mihállyal. Toldi Illés nem járt egyetemre, de művelt volt, hegedült is. A zentai alsó Tisza-parton egy szobrásznőnél, Rösler Ilonánál jöttek össze az értelmiségi emberek. Én is megfordultam nála, néztem a szobrait, beszélgettünk a munkájáról, terveiről, olvasmányainkról – tele volt küzdeni akarással, művészként akart érvényesülni.

Később megismerkedtem Thurzó Lajossal is. Számomra nagyon érdekes volt, hogy egy szabósegéd ír, és írását elfogadják, közlik az újságban. Amikor ezt megtudtam, felkerestem újfalusi házában, a Tornyosi úti rampán kívül. Hasonló jelenség volt számomra a kerteki Csikós István, ő állatorvos lett, feltört a messzi városvég legszegényebbjeinek világából. Beszélgetéseim Thurzóval, Csikóssal, írásaik, eszméik nagy hatással voltak rám, befolyásolták gondolkodásmódomat.

Sokat jelentett eligazodásomban, hogy 1935-ben a szabadkai gimnáziumba iratkoztam ötödikbe. Úgy jutottam el oda, hogy úgyszólván az egész Vajdaságban felkutattak mindenkit, akinek joga volt magyar ötödikbe iratkozni, mert kérdésessé vált, hogy megnyitják-e az ötödik osztályt abban a tanévben Szabadkán, Vajdaság egyetlen felső gimnáziumában, ahol magyar tagozat is volt. Meggyőzték apámat, persze anyagi segítséget is nyújtottak. Így jutottam Szabadkára, a Balázs Piri Kálmán-féle internátusba. Ekkor apám azt mondta, hogy iskoláztatásom lesz az én örökségem.

*Magyarázzuk talán meg, mit jelent, hogy „akinek joga volt be-
iratkozni”?*

Aki magyar tagozaton elvégezte a negyedik gimnáziumot és kisérrettségizett, csak névelemzés után iratkozhatott magyar ötödikbe, mert ha valakit pl. Petrovicnak hívtak, magyar létére se iratkozhatott magyar tagozatra. Szabadkán az internátusban meg az iskolában is összekerültem reformátusokkal. Zentán nem ismertem a reformátusokat. Az egyik osztálytársam, a moravikai Kiss Antal elhívott a Keresztyén Ifjúsági Egyesületbe. Ott ismerem meg Keck Zsigmond református lelkészt, aki hittant tanított a gimnáziumban, az egyesületben viszont igen haladó szellemű kultúrmun-

■ ■ ■

kát folytatott. Munkatársaival, főleg Gyenizse István könyvtáros segítségével létrehoztak egy nagyon jó könyvtárat, oda igen hamar megérkezett a pozsonyi Eugen Prager legtöbb kiadványa, a falukutatók könyvei – Féja Géza *Viharsarok*, Erdei Ferenc *Futóhomok*, Kovács Imre *Néma forradalom*, Illyés Gyula *Puszták népe* című könyve. Elsősorban ez a könyvtár jelentett sokat számomra, de az összejövetelek, előadások, viták is, amelyek sorsproblémákról, időszerű társadalmi kérdésekről folytak. Sok szó esett a jugoszláviai magyar kisebbség sorskérdéseiről és arról, hogy mi lenne a megoldás, az-e, hogy jönnek a magyarok, és Magyarországhoz csatolnak bennünket, vagy pedig össze kell fogni Jugoszlávia haladó mozgalmáival, embereivel, és a munkásság, a dolgozó nép, a parasztság osztályharcában kell keresnünk a kiutat. Ott ez utóbbiban hittek.

Ezt Keck Zsigmond ott így ki is mondta?

Hogyne. Sőt nagyon parázs viták folytak, amelyekben Zsiga nagyon határozottan, okosan, ügyesen érvelt. No néha egy kicsit mereven, ekkor fölösleges nézeteltérésekre is sor került, de védte és propagálta ezt az irányvételt.

Hogy nem keveredett gyanúba a KIE? Azok, akik oda jártak, érezték annak valamilyen következményét?

Nem tudok róla. Nem. Az amolyan református vallási egyesület volt, a hatóságok is így tekintettek rá. Én a református istentiszteletekre vagy a vallási ifjúsági összejövetelekre nem jártam, esetleg kíváncsiságból elmentem egyszer az imaházba, hogy megnézzem, milyen egy református istentisztelet.

Pedig kár, mert azt már tudom, mit írt Keck Zsigmond, hogyan agitált, de kíváncsi lennék, hogyan tartott istentiszteletet.

Hasonlóképpen, mint a többi református lelkész. No a beszédeit nem hallgattam, nem tudom, hogy szőtt-e bele esetleg haladó gondolatokat is, de tény, hogy a református egyházban az egész hangulat, beállítottság, szellem sokkal evilágibb, emberségesebb volt, mint a katolikusban. Ezt hamar megéreztem, és tetszett nekem. De arról szó se volt, hogy áttérjek a református hitre. Sikerült megszabadulnom a vallásos világnézettől, ami nem ment könnyen, belső vívódások nélkül. Ez időben vált Petőfi költészete nem kisebb élményemmé, mint azelőtt a *Toldi*.

■ ■ ■

Mikor hallotta először, hogy létezik Jugoszláv Kommunista Párt és a JKISZ?

1937-ben hallhattam, mert csakhamar azután, hogy elmentem a református KIE-be, kapcsolatba kerültem a *Híddal*. Mégpedig úgy, hogy amikor hatodik osztályba jártam, naponta utaztam Zentáról Szabadkára, és 1937 tavaszán Thurzó megkért, vigyek el a *Híd* szerkesztőségébe valamit, ő volt a *Híd* terjesztője Zentán. Készséggel vállalkoztam, és így jutottam el a *Híd* szerkesztőségébe. Mayer Ottmár és Latak István szívélyesen fogadott, és csakhamar bekapcsolódtam a *Híd* szerkesztőségének munkájába. Igaz, nem írtam, hanem egyéb munkákban működtem közre, az előfizetők jegyzékének készítésében, címkézésben, postázásban, szállításban és hasonlóknban. A szerkesztőségben már több mindenről szó esett. Ott láttam és tudtam meg, hogy Keck Zsiga is ír a *Híd*ba, álnéven, aztán Steinfeld Sándor, Mayer Ottmár, Simokovics Rókus és mások. Rendszeresen olvastam a *Hídat*, és terjesztettem osztálytársaim között is. Mi több, Máriás József iskolatársam is bejárt a *Híd*ba. Csak hatan voltunk a magyar hatodikban az 1936–37-es iskolaévben. A nagyérettségien létszámunk tízre növekedett, ismétlők csatlakoztak hozzánk. Addigra csaknem az egész osztály kapcsolatba került a *Híddal*, járt a szerkesztőségbe. Érdeklődéssel olvastuk az 1937-es *Híd*-naptárt meg a *Híd*-könyveket is.

Milyen volt a konspiráció, mennyi szívárgott át a köztudatba a munkásmozgalmi szervezkedésről?

Hogy ki a párt tagja, kik vannak a pártbizottságban, ki a titkára, ezt jól titkolták. De hogy a párt és a JKISZ létezik, azt tudni lehetett abból, ahogyan a tömegmozgalomban történő dolgokat irányították, összehangolták. Más dolog, hogy néha történetek lebukások, és akkor az újságba is bekerült, hogy a kommunisták szervezkednek.

Mennyire volt világos, hogy a Híd a pártnak az orgánuma Mayer Ottmár szerkesztésétől kezdve?

Adatszerűen nem, de tartalmát tekintve világos volt. Nagy hatással volt ránk az *Ár ellen* című cikk következetes álláspontja. A párt harcos irányvonala sejlett ki ebből az írásból. Csak utólag tudtam meg, hogy ki írta. Akkor tudomásomra jutott, hogy a református pap lakásában van valaki, akinek a jelenlétéről egy szót se szabad szólani. Tóth István, az egyház alkalmazottja mondta nekem, amikor úgy tűnt számára, hogy

■ ■ ■

én is láttam az illetőt az udvari parkban. A háború után tudtam meg, hogy Pap Pál volt.

A párt, a JKISZ munkáját Belgrádban ismertem meg igazán, amikor 1939-ben, érettségi után a műegyetemre iratkoztam. Oda már irányítással, útbaigazítással mentem. Steinfeld Sándor a Vojvodanska menzára, a vajdasági egyetemi hallgatók menzájára irányított Ivačković Gordanának szóló néhány soros levélkével, és ott felvettek bennlakónak. Ketten voltunk magyarok, Fejős Klára meg én.

Engem Stafi oda küldött, mert az egy erős antifasiszta, demokratiкус, osztályharcos mozgalmi központ volt, amelyet a párt és a JKISZ irányított.

Hogy fogadták?

Nagyon jól, Steinfeld ajánlólevelének köszönhetően is. Igyekeztek megismerkedni velem, és nagy megértéssel, igazi barátsággal voltak irántam. Kezdetben a Népi Egyetemi Hallgatók (Narodni studenti) mozgalmában voltam, ez olyan félig legális munkaformája volt a pártnak. Voltak tömegmegmozdulások, nagygyűlések is. Főleg a jogi karon tartott összejöveteleken vettem részt, az izzó hangulatú mítingeken, és megtörtént, hogy az ottani gyűlések után utcai tüntetésekre került sor.

A műszaki karon is volt egyetemistamozgalom, annak az akcióiban is részt vettem, meg a menza szervezetének a munkájában is; Stevan Doronjskival, Paja Gerenčevićtel tanulmányoztuk az SZKP történetét.

Hol volt a menza?

A London kávéház szomszédságában, az akkori Kralj Ferdinand 19-ben.

Milyen helyiségeik voltak?

A félemeleten volt egy nagyobb helyiség, ahol egyszerre ötven-hatvan, esetleg hetven ember is ebédelhetett. A negyedik emeleten voltak a szobák, ott laktunk körülbelül hatvanan, lehet, hogy többen is, elég zsúfoltan. A kosztért mi bennlakók nem fizettünk, de hetente kétszer nekünk kellett felszolgálni az ebédet meg a vacsorát. Körülbelül 250 egyetemi hallgató járt oda ebédelni, és az árba ezt belekalkulálták, meg támogatást is kapott, gyűjtési akciókat is szervezett a menza, főleg Vajdaság területén.

■ ■ ■

A bentlakásért se kellett fizetni?

Kellett, viszont annyit kaphattam otthonról. Amikor odakerültem, akkor már nagyon bekapcsolódtak a vajdasági menzán gyülekező hallgatók a haladó mozgalomba, a különböző akciókba, úgyhogy a stúdium, a tanulás, az egyetem meg a mozgalom, a politika, az akciók, ez volt az életünk. Mindinkább világossá vált számomra, hogy itt normális egyetemi tanulmányokról szó sem lehet. Akkor már kitört a második világháború, és mind jobban magukkal ragadtak bennünket a mozgalmi dolgok. Az előadásokra ugyan eljártunk, de sokszor előbbrevalónak találtuk a mozgalmat, az akciókat. A Népi Egyetemi Hallgatók szervezetében tanulmányoztunk különböző marxista témákat; vitákat, politikai gyűléseket tartottunk az egyetemen, a jogi karon és a műszaki karon is, sztrájkokat szerveztünk. Amikor a zimonyi repülőgépgyár munkásai sztrájkoltak, 1940 kora tavaszán, a menza ételt küldött a sztrájkoló munkásoknak, amit én vittem el egy nagy gyékény hentesszatyorban. Megtörtént, hogy észrevettem, követ valaki, minden bizonnyal civil rendőrségi ember, akkor gyorsan villamosra ugrottam, egyszer se fogtak el. Ha az egyetemisták megkérdezték, mit viszek, akkor azt mondtam, ebédet a Glavnjačába, a letartóztatott egyetemi hallgatók számára. Ez két és fél hónapon át tartott.

Történt olyan is, hogy támadást intéztünk a sztrájktrőrök ellen. Az egyik ilyen akciót Giga Lakaj kikindai egyetemi hallgató szervezte, engem is magával vitt, megdobáltuk a sztrájktrőr házát, ha jól emlékszem, Voždovacon. Más alkalommal a sztrájktrőröket szállító teherkocsikat megrendőri kíséretüket dobáltuk meg.

A bentlakók között állandóan körözött a *Proleter*, a párt illegális folyóirata. Történt olyan is, hogy éjnek idején a rendőrség házkutatást tartott, de valahogyan mindig értesültünk róla, így sose találtak semmit, legalábbis abban az időben, amikor én ott voltam. A vezetők tapasztalt kommunisták, mozgalmi emberek voltak, és ügyesen szervezték be az újonnan érkezett egyetemi hallgatókat.

Ki vezette a menzát, amíg maga ott volt?

Pavle Maletin, Đurica Jojkić, Marinko Grujić, Petar Relić, de Stevica Jovanović is bejárt. Ott volt Stevan Doronjski, Pavle Gerenčević, Strahinja Stefanović, Giga Lakaj...

Kivel dolgozott legtöbbet?

■ ■ ■

Milorad Arsenovval, aki, úgy látszik, azt a feladatot kapta, hogy jobban foglalkozzon velem, illetve velem is. Persze ott volt Gordana Ivačković, Sonja Marinković. Egy alkalommal Ivo Lola Ribar is járt a menzán, és egy szűkebb körű csoportnak beszélt nagyon meggyőzően, megnyerően az akkori időszerű politikai kérdésekről. Jelen voltam én is.

A vajdasági menzán mind Vajdaságból származó egyetemi hallgatók voltak?

Majd mind. Akadt néhány macedón is, de nagyon kevés.

Említette, hogy magyarok csak ketten voltak. Gondolja, hogy ez arányban állt a Belgrádban tanuló magyar egyetemi hallgatók számával?

Dehogy. Nem tudom, hogy a vajdasági menza vezetősége mennyire foglalkozott ezzel a kérdéssel. Hogy magyarok is legyenek ott, az inkább magukon a magyarokon múltott, hogy akar-e valaki odamenni, és ott esetleg másba is bekapcsolódni, vagy nem. Aki akart, azt befogadták.

És akart?

Nem, nem jöttek.

Hogy lehet ez, amikor a magyarok a mozgalomban Vajdaságban igen tisztességes arányban vettek részt?

Kérdés, hogy mennyi volt azok között az egyetemi hallgató, és az olyan egyetemi hallgató, aki Belgrádban tanult. Kevés. A magyar egyetemi hallgatók a Bolyai Farkasba mentek, ott pedig akkoriban már a hangadók reakciós beállítottságúak voltak, közülük egy-kettő a magyar nagykövetségre járt, aztán külön törődött a Bolyaival Vondra Gyula jezsuita lelkész...

Itt közbe kell vetni, hogy ez már 1939–40-ben volt.

Úgy van. Mi a vajdasági menzán foglalkoztunk azzal a gondolattal, hogy Fejős Klára meg én el-eljárunk a Bolyaiba, és kifejtünk ott valamilyen munkát, tartjuk a kapcsolatot azokkal, akikkel lehet, tájékoztatjuk őket a haladó egyetemista mozgalom dolgairól. Mi ezt Klárával meg is tettük, az

eredmények azonban nem voltak éppen nagyok. Én a Bolyai szomszédságába jártam többet. A székház mellett volt a tanítóképzősök internátusa, és oda mentem igen gyakran. Értelmét láttam, mert ott egész sor olyan képzőst találtam, akik nagyon hajlottak a haladó gondolatra, akiknek adhattam haladó szellemű könyveket, félegális szövegeket is, akikkel elbeszélgethettünk. Persze ott is voltak klerofasiszták, nemzetieskedők, az ő lelkészük volt a Vondra, és parázs vitákra került sor, úgyszólván két táborra szakadtak a képzősök. Ez a helyzet szinte igényelte, hogy minél többet megforduljak ott, és beszélgessek velük, könyvet, iratokat vigyek nekik. Nagy József, Sárosi István, Mucsi József, Fejős István, Szerencsés József képzősökkel találkoztam, beszélgettem ott, de volt, hogy a fél internátus hallgatta szavaimat az étteremben.

Az említett Vondra Gyula prédikálta ki?

Igen, az is megtörtént, mert a képzősök kötelező diákmisére mentek vasárnaponként a Krunska utcai templomba, és ott mondta rólam, hogy „megjelent köztetek egy antikrisztus”. Egyszer valamelyik képzős értesítette Vondrát, hogy kölcsönadtam nekik dr. Forel Ágoston *A nemi kérdés* című könyvét. Vondra elvette tőlük, külön el kellett mennem hozzá, hogy adja vissza. Viszsaadta, de úgy kommentálta a helyzetet, hogy nem ilyen könyvek útján kell felvilágosítani a fiatalokat ezekről a dolgokról, megvannak erre az egyháznak a maga könyvei. Valószínűleg Tóth Tihamér könyveire és hasonlókra gondolt. Akkor „farkasszemet néztem” Vondrával. Többször nem is találkoztam vele egész életemben.

Nagy esemény volt Belgrádban az 1939. december 14-i tüntetés a kormány ellen, a drágaság ellen. Nem vettem benne részt, mert ügyeletes voltam a menzán, de érezni lehetett, hogy ez a haladó mozgalom, munkások, egyetemisták nagy összecsapása volt a rezsिम csendőreivel. Akkor ott többek között golyó találta Bosa Miličević žedniki egyetemi hallgatót, később bele is halt sérüléseibe. Žedniken temették el, családi és mozgalmi temetés volt. Vele kapcsolatban nekem az a feladat jutott, hogy menjek Adára, ott beszéljem meg Bakos Kálmánnal, hogy föladjunk egy táviratot, amelyben kifejezzük részvétünket, megírjuk, milyen körülmények között esett el a harcban, és kifejezzük az adai dolgozó emberek szolidaritását ezzel a harccal. Ezt meg is tettem (lehet, hogy akkor találkoztam először Bakos Kálmánnal), összeállítottuk a táviratot, és föladtam az adai postán.

A következő nagyobb tüntetés 1940. május elsején volt, abban én is részt vettem. A Vuk Karadžić-szobor felé mentünk, akkor nem lőtt úgy

bele a rendőrség a tömegbe, mint korábban, de azért lőttek, hogy szétzavarjanak bennünket. A Vuk-szobornál valaki beszélt május elsejéről, más programja nem is volt a tüntetésünknek. Amikor megérkezett a rendőrség, és löni kezdett, szétszaladtunk.

Más tüntetésekben, egyetemi hallgatók és munkások közös akcióiban is részt vettem. Bizony volt ott csendőr is, aki véres fejvel hagyta el a csatateret, mert a munkások kövekkel, botokkal támadták meg őket, a csendőrök pedig egyeseket elverték, letartóztattak, elhurcoltak, ez már így szokott lenni.

Belgrádban gyakran gépeltem, sokszorosítottam politikai helyzetet taglaló anyagokat, röpcédulát, kiáltványt, aztán jeleneteket, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy gyűléseken, tömegrendezvényeken eljátszák őket. Eljártunk a Vajdaságiak Egyesületébe (Udruženje vojvođana) is, az is létezett Belgrádban, egyszerű polgári egyesület volt. Ott nagy viták folytak a vezetőség egyes tagjai és az egyetemi hallgatók között. A kormánypárt vagy a Ljotić-párt gyűléseire azért jártunk, hogy megzavarjuk az összeföveteleket.

Belgrádban milyen szervezési formák voltak még, ahol baloldali beállítottságú magyarokkal találkozhatott?

Baloldali beállítottságú magyarokkal Belgrádban én csak a munkások között találkoztam. Meg a Bolyaiban azokkal, akik hajlandóságot mutattak arra, hogy a haladó gondolatról vitakozzanak.

Kiket minősítene a Bolyaiból ilyeneknek?

Nehéz kérdés. Vitatkoztam mondjuk Löwenberg Bélával, baloldali beállítottságú volt Dobó Antal, vitatkoztam Dudás Ferencsel, aztán volt ott egy Csapó nevű idősebb egyetemi hallgató. Létezett ott egy időben egy haladó szellemű vezetőség, még mielőtt én Belgrádba mentem volna, Csapó ahhoz tartozott, de azt megbuktatták, és ezek a haladó emberek háttérbe szorultak. Meg idősebbek is voltak. Amikor odakerültem, már nem is nagyon jártak be a Bolyaiba, vagy ha bejártak, akkor nem nagyon indítottak akciókat, valahogy nem nagyon kerültünk kapcsolatba egymással. Így nehezen tudnék részletesebben beszélni a haladó szellemű tevékenységről a Bolyaiban.

Ez elmondható a belgrádi magyar egyetemi hallgatókról is? Úgy értem, hogy nagy többségük a Bolyaiban volt?

■ ■ ■

Igen, illetve nagy többségük nem kapcsolódott be a haladó szellemű egyetemista mozgalomba Belgrádban, elkülönült, nemzeti alapon különálló körbe tömörült.

Említette, hogy haladó szellemű magyar munkásokkal viszont találkozott. Voltak olyan helyek, ahol találkoztak Belgrádban?

Találkoztam velük a munkahelyükön, a lakásokon, az utcán. A szakszervezetbe Belgrádban nem jártam be. Két-három ilyen magyar munkást tudok.

Talán érdekes lenne néhány szót mondani Fejős Kláráról. Voltak együtt akciókban?

Hogyne, akárcsak a többi állandó bennlakóval, de Klára meg én külön is elég sokszor találkoztunk. Nekem nagyon érdekes volt mindaz, amit Klára elmondott. Mesélt a kikindai helyzetről is (persze szem előtt tartva a konspirációs követelményeket), a kikindai gimnáziumról, tőle szereztem tudomást Proka Sredojevről, aki intim barátja volt, de talán még inkább mozgalmi testvérek voltak, annyira egyezett a gondolkodásuk, a haladó mozgalomból vallott nézetük. Egyébként Klára orvostanhallgató volt, én a műszaki egyetemre jártam, így a tanulmányainkban nem haladtunk egy úton. Szorgalmasabban, eredményesebben végezte a stúdiumot az első éven is, mint én. No én se vettem komolytalanul, de ő valahogy jobban tudott arra is összpontosítani. Nagyon nyílt, közlékeny, közvetlen jó barát volt, nyíltan kimutatta, megmondta a meggyőződését és lelkesedését a mozgalom iránt. Nagyon szeretett mozgalmi dalokat énekelni. Sokat tanulmányozott marxista műveket. Klára olyan egyéniséggént él emlékezetemben, amilyennek őt Simin-Bosán Magda igen szépen megrajzolta az *Egy ifjúság álma* című könyvében.

Amikor Belgrádban részt vett a tüntetéseken, hogy érezte magát? Félt néha? Gondolkozott, hogy ez hova vezet?

Az a kedély, életigenlés, a mozgalomhoz, a cselekvéshez való viszonyulás, a bátor elszántság nagyon magával ragadott.

Ez lett volna az első olyan közösség, amelyet a magáénak érzett?

■ ■ ■

Sokkal inkább annak éreztem, mint a szabadkait, mert ez már egy egészen kifejlődött, jól szervezett mozgalom volt.

Akkor egyáltalán nem érdekelte a polgári élet, a kapaszkodás a társadalmi ranglétrán?

Azt nem mondom, hogy eszünkbe sem jutott. De úgy mértük föl e helyzetet, hogy most a mozgalmat kell csinálni. Hogy az egyetemet hogy végezzük el, hogyan érvényesülünk majd mint szakemberek, és aztán anyagilag hogy boldogulunk, ezeket a kérdéseket teljesen félreállította az a körülmény, hogy kitört a háború, nagy a veszély, hozzánk is áterjed, tehát az ilyen kérdések egyszerűen történelmileg tárgytalanok.

A család, a szülők, a testvérek ehhez mit szóltak? Hazajárt néha?

Egyszer-kétszer az alatt az iskolaév alatt, mert az egyrészt pénzbe is került volna, másrészt...

Nem is nagyon kíváncszott, ugye?

Oda kötött a stúdium, a mozgalmi dolgok még inkább, így otthon ezek a kérdések nem is igen vetődtek fel.

Mennyi időt töltött Belgrádban?

1939. október első napjaitól 1940. június végéig. A második évben már Zentán maradtam. Farkas Nándor beírt, és összegyűjtötte az aláírásokat, hitelesítette a félévemet, én pedig Zentán már nyakig voltam a mozgalmi munkában.

Később nem ment Belgrádba, még látogatóba se?

Még látogatóba se, mert napról napra rengeteg tennivalóm volt Zentán a JKISZ-ben meg a pártban és a szakszervezetben.

Belgrádban nem vettek fel se a pártba, se a JKISZ-be. Milorad Arsenov, egy kikindai kolléga, aki már hónapokkal előbb adta nekem a *Proleter*t, a *Komunistot*, a párt és a JKISZ illegális újságait (azokat nagy érdeklődéssel tanulmányoztam, ott persze Tito-szövegek is voltak), amikor arról volt szó, hogy megyünk haza a szünidőre, 1940 júniusában, megkérdezte,

vállalnám-e, hogy Zentán JKISZ-szervezet létesítésében közreműködjek, mert se Zentán, se a Zentai járásban nincs JKISZ-szervezet.

Nem volt éppen könnyű eldönteni, vállalam-e. Felkészültem-e már erre? Másrészt kockázattal jár. Ez illegális munka, lebukhatunk. A lebukásokról hallottam, és külön téma volt, hogy egyes elvtársak hogyan tartották magukat a rendőrségen, mondjuk Krsto Popivoda vagy Dimitrov. A menzán hallottunk legendába illő ellenállásukról. Volt fogalmam arról, hogy ez egy kommunista illegális szervezkedés, amiért, ha lebukunk, verés, kínzás, esetleg bírósági ítélet, börtönbüntetés jár. Lesz-e bennem annyi erő, kitartás, mint a példaképül elénk állított harcosokban? Mégis vállalni kellett, mert akkor a történelem már úgy alakult, hogy ha az ember tárgyilagosan mérlegelte, csak arra a megállapításra juthatott, hogy ha valamit csinálni akar, akkor itt az ideje, ez amolyan kihívása volt a történelemnek. Vállaltam.

Arsenovval megbeszéltük, hogy jönni fog Zentára egy elvtárs, adjam meg a címemet, az majd utasítást ad, mit csináljak.

Már július elején megérkezett Proka Sredojev Kikindáról. Tudtam róla, hogy Fejős Klárával nagyon jól együttműködtek a kikindai gimnázium JKISZ-szervezetében. Erős volt a JKISZ kikindai szervezete, erős aktivistái voltak: Mile Arsenov, Stojan Arsenov, Fejős Klára, Sredojev Proka, Vlado Bogaroški, Baltásik Albert. Volt erejük átjönni a Tiszán, ami már tulajdonképpen Szabadkai körzet volt, és Mile Arsenov úgy is mondta, hogy a kikindaiak jönnek hozzánk, mert a szabadkaiaknak nincs rá egyelőre lehetőségük. Proka aztán szintén külön kitért arra, hogy a Szabadkán történt lebukások következményeként nem jöhettek szabadkaiak. De majd a JKISZ zentai szervezetét a szabadkai körzeti szervezethez csatolják, ha lesz rá mód.

Az első feladat, amivel Proka megbízott, az volt, hogy találjak két fiatalt, lehetőleg egy magyart meg egy szerbet, akik beiratkoznak Újvidéken a Fruška gora turisztikai egyesületbe, és elmennek Testerára egy táborozásra. Azt a táborozást tulajdonképpen a JKISZ szervezte.

Marija Anđić és Sóti Oszkár lett ez a két fiatal, akiket persze előbb Proka is személyesen megismert, elbeszélgetett velük, és megfelelőnek találta őket. Részt vettek a háromhetes táborozáson 1940. július–augusztusban. Amikor hazaértek, jött megint Proka, és azt mondta, most mi hárman képezzük a JKISZ első aktíváját Zentán. Ajánlotta, hogy engem nevezzenek ki titkárnak. Első feladatunk az volt, hogy fiatalokat keressünk, és szervezzük be őket a munkába. Nekifogtunk.

Zentán a harmincas évek végén legálisan két góca volt a haladó mozgalomnak: az egyik a Munkásotthon, a szakszervezetek (URSSJ),

a másik a telepések Budućnost népi ifjúsági könyvtára és olvasóterme (Narodna omladinska čitaonica i biblioteka „Budućnost”). Mindkét szervezetben már a haladó, antifasiszta, osztályharcos irányvétel volt az uralkodó. Csakhamar létesíteni tudtunk öt JKISZ-aktívát e szervezetek fiataljaiból. Közben Proka Sredojev, Fejős Klára vagy Baltásik Albert többször járt Zentán. Volt, hogy én mentem Kikindára, vagy Marija AndiĆ, vagy mindketten, és beszámoltunk a munkánkról, utasításokat, anyagokat kaptunk. Október derekán Proka úgy ítélte meg, hogy megvannak a feltételek a JKISZ helyi bizottságának létrehozásához. Bejelentette, hogy a következő alkalommal másodmagával jön.

Egy magas, fekete hajú fiatalemberrel érkezett, aki nagyon jó benyomást tett ránk. Kérték, vezessük el őket a pártbizottság titkárához. A JKISZ szervezése folyamán csakhamar megtudtam Sóti Oszkártól, hogy létezik Zentán a Kommunista Párt helyi bizottsága, és azt is, hogy Nagyabonyi Vince a titkára, aki asztalosmunkás, és Molnár Péter helyi bizottsági tag asztalosműhelyében dolgoznak együtt. Oda vezettük el a két elvtársat, ott beszéltek meg, hogy Zentán a JKISZ és a JKP szervezetét kapcsolatba kell hozni egymással, meg azt is, hogy a pártbizottság közreműködésével alakuljon meg a JKISZ helyi bizottsága, amelybe ők két fiatal párttagot osztanak be: Rekecki Erzsébet harisnyagyári munkásnőt és Zabos József borbélysegédet. A JKISZ-bizottság többi tagja AndiĆ Marija, Horti István meg én. Azt is megbeszélték, hogy én legyek a JKISZ-bizottság titkára, akit a pártbizottságba is felvesznek, így lesz meg a JKISZ és a párt közötti kapcsolat, de AndiĆ Mariját és Horti Istvánt is felveszik a pártba.

A továbbiak során annyi munkám adódott, hogy professzionális forradalmárként működtem, természetesen a legkisebb anyagi jutalom nélkül, az egyetemet pedig egyszerűen mellőztem.

1940 végére körülbelül 40 tagja lett a JKISZ-nek, és további 40 szimpatizánsa, nagy többségük munkás, inas, segéd: Zsulyevity János, Tarapcsik Sándor, Nikola Zeković, Újházi Ilona, Döme Mária, Nagy Mélykúti János, Vukica Abramović, Jezdimir Krstić és mások. A diákok: Josip Langof, Dušan Krivokapić.

1940 novemberében Proka Sredojev tájékoztatott bennünket a JKP ötödik értekezletéről. Azt nem mondta meg, hogy hol tartották, de azt igen, hogy a párt ezt az értekezletet nagyon nagy sikerének tekinti. Ismertette értékeléseit Jugoszlávia belpolitikai és külpolitikai helyzetéről, arról, hogy sorsdöntő események közelednek, és hogyan készülünk rájuk. Proka azt is megmondta, hogy a JKP főtitkára Tito, ekkor hallottam először ezt a nevet. Amikor Prokát hallgattam, akkor értettem meg, mi

■■■

is az értelme társa egy hónappal korábbi szavainak, amikor megkérdezte: van nektek tervetek arra, hogyan foglaljátok el a zentai városházát, a postát, a rendőrség épületét? Hogyan fegyverezitek le a rendőrséget? Én csak ámultam, senki nekünk ilyesmit nem mondott, ő meg azzal folytatta, hogy bizony erre is gondolni kell, mert sorsdöntő események várnak ránk. Csak a háború után, amikor a fényképét láttam az újságban, a képaláírásból tudtam meg, hogy Đorđe Zličić-Ciga volt az a magas, fekete hajú elvtárs, aki 1940 őszén Zentán járt Prokával, akkor a JKISZ Tartományi Bizottságának szervező titkára volt.

1940 legvégén a Cvetković–Maček-kormány betiltotta az URSSJ szakszervezeteket. A rendőrség Zentán is lefoglalta és elvitte a szakszervezetek irattárát, a helyiségek egy kisebb részét bezárta, lepecsételte, a többi nem, mert évekkal korábban megalakult Zentán a Sloboda munkás-kultúregyesület, olvasókör, és arra a betiltás nem vonatkozott. Attól kezdve ennek a szervezetnek a keretében folytattuk a munkát.

A szakszervezetek betiltására a JKP erélyes tiltakozó akciókkal válaszolt. Bakos Kálmán közölte velem, mennünk kell Szabadkára egy értekezletre. 1941. január 3-án tartották a Kertvárosban, Lazar Nešić vezette, ott volt Mayer Ottmár, Simokovics Rókus, Halász Gyula, Milutin Morača, Matko Vuković. Nešić tájékoztatott bennünket a történekről és a párt álláspontjától, arról, hogy a Központi Bizottság kiáltványt adott ki. Egyik feladatunk volt ezt a kiáltványt röpcédulákra terjeszteni, másrészt, ahol megvolt rá a lehetőség, tiltakozó gyűlést, utcai tüntetést szervezni. Bakossal úgy ítéltük meg, hogy tiltakozó tüntetést szervezni nem tudunk, ahhoz nincs elég erőnk, nálunk nem vonulna ki elég ember, de a röpcédula-akciót vállaltuk, meg is kaptuk, és szét is szórtuk a JKP KB kiáltványát.

Szabadkán a rendőrség tolvajok után kutatva január 3-án este elfogta Halász Gyulát, aki ott volt azon az értekezleten (ő volt a JKISZ titkára Szabadkán), és megtalálta nála a röpcédulát. Nagyméretű lebukás következett. Nešić, Matko Vuković, Mayer Ottmár, Simokovics Rókus, a JKISZ helyi bizottságának tagjai, Máriás József és mások lebuktak, Bakos Kálmánt is elárulta valaki, letartóztatták. A párt helyi bizottsága Zentán úgy ítélte meg, hogy a lebukás hozzánk is áterjedhet, elsősorban engem kereshetnek. Illegálisba vonultam, kimentem Kevibe Tari Károlyhoz a tanyára, ott voltam két hétig, de időnként felkerestem az elvtársakat, és érdeklődtem, hogy keresett-e a rendőrség. Január végén végleg hazatértem. Illegálisban is szerveztem a JKISZ munkáját, pártbizottsági ülésre is mentem, de ez az esemény megzavarta a munkánkat: emiatt nem kapcsolhattuk össze a zentai JKISZ-szervezetet a JKISZ szabadkai

■■■

körzeti vezetőségével, amellyel Nikola Kmezić révén már 1940 végén felvettem a kapcsolatot.

A letartóztatottakat április ötödikén, tehát a puccs után engedte szabadon a bíróság bizonyítékok hiányában. Engem meg, úgy látszik, azért nem kerestek, mert a lebukottak közül azok, akik ismertek, nem árultak el, akik pedig beszéltek, azok a nevemet se tudták.

Mennyire érvényesültek munkájukban a népfrontpolitika elvei?

A vajdasági menzán, a belgrádi egyetemista mozgalomban, a kikindaiak szervezetében igazi titói elvek uralkodtak. Proka Sredojev jól tájékoztatott bennünket a Komintern VII. kongresszusáról is. Következtesen működünk, minden szektázás nélkül. A JKISZ szervezetében igen konkrét feladatokat bízunk az egyes tagokra. Nemcsak a Munkásotthonban és a Budućnostban működünk, hanem a Katolikus Legényegyletben, a Keresztyén Ifjúsági Egyesületben, a Kisgazdakörben, a Nagygazdakörben is, mindenütt, ahol fiatalok is rendszeresen összejönnek. Kerestünk ifjakat, akik hajlanak a haladó gondolatra, és találtunk is. Más lapra tartozik, hogy ez nem tarthatott sokáig, mert jött a fasiszta megszállás, és már azt megelőzően, 1941 januárjában a szabadkai lebukás.

Egy pártbizottsági ülésen a JKISZ munkája volt napirenden. Én tartottam a beszámolót, és amikor megnyitották a vitát, Lövei Mihály szinte elszörnyedve tette fel a kérdést: „Hogy mertetek ilyen gyorsan ennyi embert bevenni a JKISZ-be, ilyen gyorsan féllegális kapcsolatot teremteni ennyi szimpatizánssal? Ha ez így van, akkor a rendőrség már mindent tud a JKISZ-ről is meg a pártról is. Akkor oda a konspiráció.”

Ekörül vita támadt. Az a kérdés is felmerült, hogy a JKISZ önálló szervezet-e. Hivatkoztam a párt meg a JKISZ álláspontjaira, de ő csak azt tudta, hogy amit a párt irányít, azt a párt irányítja, és másnak nincs semmifajta önállósága. Végeredményben nem is arról volt szó. A JKISZ azokban az években tökéletesen a JKP vonalát követte, de megfelelő önálló mozgással, kezdeményezéssel.

A JKISZ zentai helyi bizottsága feladatul kapta, hogy létesítsen JKISZ-szervezeteket a Zentai járás területén is az egyes településeken. Sikerült JKISZ-szervezetet létesíteni Adán 1940 októberében. Úgy került rá sor, hogy Bakos Kálmán, a párszervezet járási bizottságának titkára meghívott Adára egy értekezletre, amelyet ő maga szervezett, és megkért, hogy beszéljek a JKISZ-ről. Az ülést Marija Jakovljevićék házában tartottuk, és az volt a JKISZ adai szervezetének alakuló ülése. A szervezet tagjai voltak: Sterbik Sándor, Kelemen Mátyás, még néhány fiatal, közöttük

■ ■ ■

egy-két lány meg egy-két szerb is. Ezzel az adai szervezettel rendszeres kapcsolatot tartottunk fenn, mentünk hozzájuk ülésekre, politikai iratokat vittünk, illegális anyagot is, ők is jöttek Zentára. A zentai JKISZ-bizottságban Horti Istvánt bíztuk meg, hogy tartsa a kapcsolatot a JKISZ-szervezetekkel a járás területén. Moholra is eljutottunk, ott is sikerült találunk hét fiataalt, akiket felvettünk a JKISZ-be, az egyiknek Hegedűs volt a neve. Mentünk Kanizsára is, de ez az utunk nem járt sikerrel, akárcsak az, amikor Bakossal Adorjánban jártam. Zenta határában, Keviben szintén találtunk egy tagot, Tari Károlyt, aztán Gunarason Baka Istvánt.

Igencsak szabadon dolgoztak, rengeteg emberrel érintkeztek, és a konspiráció nem lehetett valami nagy. Most hogy értékeli, a tömegesítésnek akkor valóban nem voltak káros következményei?

Ami a munkaformákat, a tömegesítést illeti, arról megvoltak a Kommunista Párt álláspontjai, az a titói vonal volt, a Népfront-vonal, az, hogy a JKISZ forduljon az ifjúság nagy tömegei felé. Arra viszont nagyon vigyáztunk, hogy melyek azok az irataink, magyarázataink, amelyeket csak konspiráló embereknek mondhattunk el, és mi az, amit másoknak is elmondhatunk. Esetleg olyan féllegális dolgokat, amelyek, ha éppen a rendőrség kezébe kerülnek, illetve a fülébe jutnak, azok alapján vádat emelni ellenünk nem tudnának. Volt nyilvános tömegmunka is a JKISZ irányításával. A munkásotthonban rendszeresen készítettünk faliújságot, az egész falat beborítottuk vele. Abba sok mindent írtunk, képeket is kiragasztottunk, de csak olyasmit, ami nem minősíthető törvénytelenesnek. Ugyanott hetenként voltak rendezvények, szavalatok, Petőfi, József Attila versei hangzottak el, felolvastunk a *Hídből*, rövid jeleneteket, énekszámokat adtunk elő a Rácz Vince által vezetett énekkarral, teli terem előtt. Hasonló legális működést fejtettünk ki a Budućnost népi ifjúsági olvasóköri és könyvtár keretében a Kolónián.

Milyen méretű volt a rendőrségi megtorlás?

Semmilyen. Rendőrségi megtorlás az alatt az idő alatt Zentán minket gyakorlatilag nem ért. Volt emberünk a rendőrségen, aki figyelmeztetett bennünket, ha veszély fenyegetett. Másrészt volt néhány civil ruhás rendőr, detektív, aki el-eljött némely nyilvános összejövetelünkre, rendezvényünkre, de nem avatkozott be, mert nem volt rá oka, vagy esetleg megpróbált beavatkozni, de akik közvetlenül mellette voltak, annyira

■ ■ ■

körülvették, paroláztak vele, és elvonták a figyelmét, hogy nem tudott szóhoz jutni.

Provokatórok nem voltak Zentán?

Nem voltak.

Olyan jól megválogatták az embereket?

Igen. Ebben mondjuk Lövei Mihály, aki az egyik legrégebbi párttag volt Zentán, nem hitt, és mindig attól félt, hogy a JKISZ is, meg a párt is lebukik, és a rendőrség felgöngyölíti az egész szervezetet, de ez nem történt meg.

A JKISZ-ben nem voltak külön magyar és szerb szervezetek?

Nem. Nemzetiségi alapon elkülönülő aktívák szervezésére nem is gondoltunk. Igyekeztünk felvenni tagokat a JKISZ-be minden nemzetiség soraiból, de ha egy városrészben csak szerb, illetőleg Crna Gora-i vagy csak magyar tagjaink voltak, ott ők alkották az aktívát.

Csírázott-e valamiféle nézeteltérés nemzetiségi vonalon?

Nem. Nagyon következetes nemzetköziség és összefogás érvényesült. Voltak külön események, amelyeken ezt ápoltuk, teljesen osztályalapon szervezkedtünk, a zentai kultúréletben, a közéletben, a nyilvánosság előtt is így léptünk fel. Jelentős esemény volt egy-két évben a szakszervezeti művelődési egyesület és a telepések Budućnost nevű szervezetének közös rendezvénye az Eugen nagytermében. Nušić *A hatalom*, Kočić *Borz a bíró előtt* című műve meg más jelenetek, szavatok, zene, ének volt műsoron szerb és magyar nyelven. Az előadás magyar–szerb kézfogással kezdődött a színpadon Burić Mirko, a Budućnost elnöke meg Takács István, a több évtizede ismert agrárszocialista napszámosember között: zdravo, družo – barátság, elvtárs. Se a pártban, se a JKISZ-ben Zentán nemzetiségi alapon semmiféle bonyodalom nem volt. Az osztályhelyzetből adódóan olyan fölfogás uralkodott, hogy nekünk, proletároknak, dolgozó embereknek össze kell fognunk nemzetiségre való tekintet nélkül, és úgy érzem, meg akkor is úgy éreztem, hogy itt kizárt bármiféle elkülönülés, nézeteltérés.

Megjegyzem, a zentai pártszervezetnek az 1938–1940-es években nem volt szerb tagja sem a helyi szerbség, sem a telepés lakosság soraiból. A

■ ■ ■

főleg magyar munkásokból alakult sejtek nem kerültek szorosabb kapcsolatba szerb haladó körökkel és egyénekkkel, hogy soraikból is felvehettek volna tagokat. A JKISZ szervezete létesített ilyen kapcsolatokat már az indulásnál, beszerezett telepes, de helyi szerb fiatalokat is, és ezek közül néhányat felvettek a pártba is. Volt a pártnak két zsidó tagja: dr. Gerő István fogorvos és Spíró Mátyás joghallgató, az előbbi igen tevékeny tagja volt a JKP helyi bizottságának is.

Vajdaság-szerte a kisebbségek, a magyarok részvétele is igen számottevő volt a munkásmozgalomban. Ehhez bizonyára hozzájárult a pártnak a nemzeti kérdésben elfoglalt következetes álláspontja is. Az itteni magyarság tehát a munkásmozgalomtól várta kisebbségi jogainak érvényesítését is. A JKISZ ülésein felmerültek-e ilyen kérdések?

Hogyne. Beszéltünk a nemzeti kérdéstről. Lenin álláspontjaiból indultunk ki, meg a párt álláspontjaiból. Titónak, a JKP-nak akkor már nagyon határozott álláspontjai voltak, amelyeket megkaptunk a *Proleterben*, a *Komunistban* vagy szóbeli magyarázatokban. Ezeket igen gyorsan megértette és magáévá tette mindenki. Érthető, hogy akiknek a sorsa közös, életkörülményei többé-kevésbé azonosak, ha eltérő is az anyanyelvük, akkor is jól megértik egymást.

A JKISZ-ben kifejtett munkássága során emlékszik-e esetre, amikor valamilyen kisebbségi sérelem szóba került?

Kisebbségi sérelem? Nem.

Mondjuk arról volt-e szó, hogy az anyanyelvű iskoláztatás nincs megoldva?

Senki nem vitatta el, hogy a magyarság abban az országban nemzetileg is elnyomott. De hát az a szerb nagyburzsoázia, a Cvetković–Maček-kormány meg az előző kormányok, Sándor király meg Pavle herceg politikája, és mi ez ellen harcoltunk egységesen, egyetértve, magyarok is, szerbek is.

Amikor ezt mondom, valakinek úgy tűnhet, mintha én internacionalistának születtem volna. Dehogy, dehogy... Se nem születtem annak, se nem nevelt ilyenné a családom, se az Alvég, se a Tisza-part, se az iskola. Akkoriban a magyarok között túlsúlyban volt a magyar nemzetieskedés.

■ ■ ■

A dolgozó parasztság, részben a munkásság, a kisiparosok, polgárok úgy gondolták, azért nehéz nekünk, mert Jugoszláviában élünk nemzeti kisebbségként, és a kiút: jöjjenek a magyarok, csatoljanak bennünket Magyarországhoz. A szerbeknél is megvolt a szerb nemzetieskedés, ezt szította a hivatalos politika is, és a szerbség (a lakosság jó kétharmada magyar volt, egy része helyi szerb, más része telepes, Crna Gora-i, akiket a húszas évek elején telepítettek ide, meg volt ezeregynéhány zsidó) nagyobb része az uralkodó nacionalizmus befolyása alá került. A JRZ mint politikai párt megkapta a szavazatok többségét, de nemcsak a szerbektől meg a zsidóktól, hanem a magyaroktól is. Köztudomású, hogy a telepeseket a régi jugoszláv kormány többek között azzal a céllal is telepítette erre a vidékre, hogy ilyen módon is változtassanak a lakosság nemzetiségi összetételén.

De nemcsak szavakban nyilvánult meg a nemzeti gyűlölet, ami eléggé átterjedt a fiatalokra, hanem néha tettekben is. A gyerekek között, főleg a Tisza-parton meg a belvárosban, magyar és szerb bandák szerveződtek. Ezt így kell mondanom, hogy bandák, mert valóban azok voltak. Elég sokszor megütköztek egymással, de úgy, hogy egyesek véres fejjel hagyták el a csatateret. A város belterén volt a félbemaradt nagytemplom, magas falai ott meredeztek, a magyar csoportoknak ez amolyan fellegrára volt. Meg-megtörtént, hogy onnan kövekkel dobálták meg a szerb gyerekeket, és nem nézték, hogy a kő hova talál. Az is megesett, hogy többen közrefogtak egy magányosan haladó szerb gyereket, és elverték. Megtörtént mindennek a fordítottja is, én is kaptam ilyen verést szerb gyerekektől. Ez késztetett gondolkodásra, hogy mi is történt, miért veszekszünk, mi értelme van ennek? Rájöttem, nem érdekünk se nekünk, magyaroknak, se a szerbeknek, hogy verekedjünk. És kiváltam Bálint Laci bandájából.

Olaj volt a tűzre egyes idősebb telepések viselkedése is. Megkapták a földet és a házat, a földet azonban nemigen tudták művelni, és nem is bírták, a legtöbbjük kiadta haszonbérbe, magyaroknak. Ezek között nagy volt a földéhség, sok volt a földnélküli, napszámos, megérte volna nekik bérbe venni a földet. Amikor azonban beért a termés, meg-megtörtént, hogy a telepes a haszonbért is felvette, meg a termést is. Ha a magyar tiltakozott, akkor megverték kint a határban, a puskát is ráfogták. Ezek a telepések úgy gondolták, övék az ország, és az egyszerű magyar parasztemberekkel, földmunkásokkal szemben így is fölléphetnek, nem kell félniük, hogy a hatóság védelmébe veszi a magyarokat. Nem is vette.

A bírósági eljárások során se?

■ ■ ■

Nem is tudok róla, hogy ilyen ügyben bíróságra mentek volna a magyarok. Ilyen körülményeken is múltott, hogy a magyar parasztok, de az egész magyar lakosság hogyan tekintett a telepésekre (azt ne is említsem, hogy a régi jugó földreform során a magyarok nem kaptak földet). Hosszú éveken át nagy szakadék volt a magyarok és a szerbek, főleg a telepések között. Igencsak elgondolkoztam, mi itt a tennivaló, hogyan lehetne megszabadulni a félelemtől., rettegéstől, bizonytalanságtól. Ebben a vívódásomban ismertem fel, hogy a nemzeti virtusnak, gyűlölködésnek, uszításnak semmi értelme. Egy-két év alatt rájöttem, hogy a nacionalizmus nem vezet jóra. Ez részben bekövetkezett már a zentai algimnáziumi évek folyamán. Mire érettségiztünk, már több szerb gyerekkel is barátkoztunk, sokra értékeltük, hogy Vojnović pópa, aki szerb nyelvet tanított, magyarul is megszólalt az órán. Ismertem helyi szerb embereket a Tisza-parton, akik magyarul is beszéltek, és akikről láttam, hogy egyáltalán nem gyűlölik a magyarokat. Hozzánk is eljárt az öreg Savić Dušan bácsi egy-egy kisüveg pálinkára. Szerettem beszélgetni vele, becsültem az öreget. Eljutottam egy más eszmei igazodáshoz, amelyben az emberség volt a legnagyobb érték.

Amikor a JKISZ-t megszerveztük, abban is voltak szerbek, elsősorban éppen telepes fiatalok. Gyakorlatilag az idősebb telepések is elégedetlenekké váltak, nem boldogultak, és nem kapták meg azt a segílyt a hatóságtól, amit talán ígértek is nekik, meg amit elvártak. Gyerekeik legtöbbjét sokkal nagyobb arányban iskoláztatták, mint a magyarok, még a szegényebbek is. A felső osztályba járó gyerekek már Szabadkára jártak, ott kapcsolatba kerültek haladó népi mozgalmakkal, eszmékkel, sőt a kommunista szervezettel, a mozgalommal is. Ezek – főleg Mirko Burić és Milivoj Krivokapić – a Telepen létrehozták a Budućnost olvasókört, amit aztán a JKISZ is a lehető legnagyobb mértékben támogatott. Nagy eredményünket láttuk abban, hogy a fiatalabb nemzedék, szerbek és magyarok, áthidalta a szakadékot. A magyarok ki-kijártak a Budućnostba, a Kolóniára, a szerb kolonisták bejártak a szakszervezetbe, ha nem is sokan, de megvolt köztünk a kapcsolat.

Elérkeztünk 1941 húsvétjához, amikor Zentára „bejöttek a magyarok...”

Néhányan a JKISZ-tagok közül, főleg Farkas Nándor meg én, igen komolyan vettük, hogyha jönnek a fasiszták, akkor ellenállunk. Gondoltuk, hogy majd a hadsereg is ellenáll. El is készítettünk egy röpcédulát szerb és magyar nyelven, amelyben ellenállásra hívtuk fel az embereket

■ ■ ■

(a Manojlović ügyvéd irodájában gépeltük záróra után, a kulcsot Vasa Roknić, az ügyvédbojtár adta nekünk, akit Belgrádból ismertem mint kommunistát). Ahogy forrósodott a helyzet, és bekövetkezett március 27-e, a puccs, de ugyanakkor a nagy tömegmozgalmak is, és érvénytelenítették a csatlakozást a hitleri paktumhoz, időszerűvé vált, hogy megcsináljuk a tervezett röpcédula-akciót. A pártbizottság azonban ezzel nem értett egyet, mondván, hogy ellenállás vagy lesz, vagy nem, és ha ezt a röpcédulát (amelynek szövegét együtt fogalmaztuk a párttitkárral, Nagyabonyi Vincével) terjesztjük, akkor a bevonuló hatóság mindjárt látni fogja, hogy itt komoly szervezkedés van, és lebukhatunk. Végül Farkas meg én nem tudtunk mást tenni, elégettük a pártszervezet 300 példányban megsokszorosított szövegét.

A JKISZ-ből kapott utasítás miatt se helyeseltük ezt. Amikor ugyanis március 27-én a rádió bemondta a Cvetković–Maček-kormány megdöntésének hírért, Kikindán megkerestem Milorad Arsenovot. Készülni kell a fegyveres ellenállásra – mondta egyértelműen.

Április 6-án reggel Zenta lakossága látta, hogy német repülőgépek rajai repülnek fölöttünk Belgrádot bombázni. Visszatérőben egyes gépek Zenta felett is köröztek, géppuskáztak, a vasútállomásnál néhány ember életét veszítette. A Tiszán egy fűzfalombbal jól álcázott hadihajó rálőtt egy német gépre, az egy ideig kereste, de nem tudta megtalálni. A jugoszláv hadsereg pedig kezdett visszavonulni. Néhány napon át jöttek az egységek Bánátból is, át a zentai hídon, és kanyarodtak dél felé.

Amíg a német repülőgépek kötelékei délnek repültek a fővárost bombázni és a Tisza-parti polgárok, kisemberek, parasztemberek, munkások, iparosok nézték őket, kicsit el voltak ragadtatva a német technika fölényétől, meg örültek, hogy elkezdődött a támadás Jugoszlávia ellen, mert számukra ez azt jelentette, hogy jönnek majd a magyarok. Én azokban a pillanatokban, ott az utcánk sarkán szembeszálltam az ilyen nézetekkel, és fennhangon erősítgettem, hogy se Hitler, se Horthy nem hoz nekünk felszabadulást, csak a Szovjetunió hozhatja meg a dolgozó emberek igazi szabadságát. A polgárok közül egyesek fölhördültek, dühítette őket, amiket mondtam.

Csak néztük a jugoszláv hadsereg visszavonulását. Mintha minden tisztjének, katonájának kitörölték volna emlékezetéből a fogadalmat, hogy védi a hazát. A magyar hadsereg még nem jött. Nagypénteken, 11-én hajnalban nagy robaj ébresztett fel: a jugoszláv hadsereg felrobbantotta a hidat a Tiszán. Az utolsó egységek is elvonultak. Aznap este megjelentek a magyar elővédek a városban. De megjelentek civilek is, gyanús alakok, és elkezdték letartóztatni az embereket főleg azzal az ürüggyel, hogy a

■ ■ ■

házukból lőttek. Volt ebben egyéni bosszú is a helyi magyarok részéről. A honvéd kötelékek szombaton, 12-én vonultak be a városba.

Tény, hogy a város magyar lakosságának döntően nagyobb része felszabadítóként fogadta Horthy Miklós katonáit, kaláccsal, borral, virággal, tapssal, éljenzéssel, végig a Szabadkai utcán. Folytatódott az előző esti akció, betörték a telepes házakba, embereket hurcoltak el, a városi csőcselék széthúzta a telepesek vagyont. Az egyik házba egy honvéd bedobott egy kézigránátot, az egész Samardžić család ottveszett, tizenketten, a nagyapától a legkisebb unokáig. Embereket lelőttek az utcán, a szerb temetőcsősz is, azzal a megindoklással, hogy a temetőből is lőttek. Lövések hallatszóttak, de megrendezett lövöldözés volt az, nem ellenállás, provokátorok adták le a lövéseket. Azt hiszem, talán egy-két olyan szerb ember akadt, aki tényleg rálőtt a honvédekre, sikerrel vagy sikertelenül, de említésre méltó ellenállás velük szemben nem volt (kommunista vagy ifjúkommunista egy sem lőtt). Megtelt a börtön, aztán éjszaka vitték a Tiszára az embereket, lelőtték és bedobálták a folyóba őket. A felszabadulás utáni kutatások során sikerült elkészíteni azoknak a talán teljes és pontos névjegyzékét, akiket ezekben az első napokban megöltek, szám szerint hetvenegynéhány embert.

A megszállás első napjaiban mennyire volt a megszállónak pontos nyilvántartása a kommunistákról?

Az első időben nem volt. A régi jugó zentai és nem csak zentai rendőrség nyilvántartása valószínűleg legnagyobbrészt rendelkezésekre állt, de a párt és a JKISZ zentai szervezetéről ott adatok nem voltak. Mindamellet, hogy a JKISZ az ifjúság körében ennyire kifejlesztette tevékenységét az illegális, féllegális és legális munkaformákban is, az ifjúkommunisták nem buktak le, a zentai pártszervezet tagjai sem, így azt hiszem, hogy a zentai városi katonai parancsnokság rendőrségi részlege 1941 júniusában–júliusában még nem rendelkezett adatokkal. Mégis 1941. június végén, amikor Hitler csapatai elindultak a Szovjetunióba, és Magyarország is hadat üzent a Szovjetuniónak, az általános vezérkari utasítás alapján őrizetbe vették a kommunisztagyánús elemeket. A szakszervezetre, a munkásotthonra vonatkozó adatokból indultak ki, itt külön rendelkezésükre állt a régi nyilvántartás, és ebben szerepe volt annak is, hogy a királyi kormány 1940 utolsó napjaiban betiltotta az URSS szakszervezeteket, és a rendőrség a zentai szervezetek irattárát is lefoglalta.

Június 28-án letartóztatták Nagyabonyi Vince párttitkárt, Patócs Vilmos párttagot, Gombos Béla JKISZ-tagot meg engem, aki a JKISZ

■ ■ ■

titkára és a párt helyi bizottságának tagja voltam. Ott voltunk a kezükben. A kihallgatáson tagadtuk, hogy bármiféle kommunista szervezkedésről tudomásunk volna, még kevésbé, hogy mi ilyesmiben részt vettünk. Engem külön amiatt faggattak, hogy mint egyetemi hallgató miért jártam a munkásotthonba, a szakszervezetbe, mi keresnivalóm volt a munkások között. Azt mondtam, hogy magyar helyesírási tanfolyamot vezettem, amire felkértek. Valóban vezettem helyesírási tanfolyamot is – többek között. Időközben letartóztatták még Farkas Nándor JKISZ-tagot és Mészáros Károly párttagot, aki Belgrádból jött haza a bombázás után. Rajtam kívül mindenkit kiengedtek augusztus 9-én, engem tartottak leggyanúsabbnak, és a városi katonai parancsnok véghatározatával internálták a topolyai táborba. Volt néhány mozzanat, ami számukra alapul szolgálhatott.

Amikor letartóztattak, több könyvet elvittek tőlem a Tisza-parti házunkból, így Rézler Gyula *A magyar munkásság kialakulása* című munkáját vagy egy könyvet a Szovjetunióról, amely Budapesten jelent meg. Volt ugyanis valamivel több mint másfél év a Hitler–Sztálin-egyezmény időszakában 1939 augusztusától, amikor Budapesten is megjelenhettek olyan kiadványok, amelyek a Szovjetuniót pozitívan mutatták be. Kihallgatásomkor a rendőrkapitány azt feszegette, hogy egyetemi hallgató létemre miért érdeklődök ilyen dolgok iránt. Aztán külön rámutatott egyes lapszéli jegyzeteimre, vagy arra, hogy némely szövegrészeket aláhúztam, azzal a megjegyzéssel, hogy különös figyelemmel tanulmányoztam én ezt a könyvet a Szovjetunióról.

De nem csak ez volt. Mialatt ellenem a vizsgálat folyt, a házunk udvarában és környékén az emberek arra lettek figyelmesek, hogy fogynak a csirkék. Meg is láttak egy menyétet, ahogy beszaladt a szalmakazlunk alá. Miközben átforgatták a szalmakazlat, előkerültek bizonyos iratok. Amikor a menyét fészket megtaláltak a kazal alatt egy jutazsákon, kihúzták a zsákot, abban jó sok puskagolyó volt elrejtve. A szomszédok is részt vettek a menyétüldözésben, és csakhamar híre ment, hogy elfogták a menyétet meg nem tudom hány kölykét, de annak is, hogy miket találtak még. Anti bátyám nem jó szemmel nézte a működésemet (volt eset, hogy nálunk tartottunk illegális JKISZ-ülést, és hogy zavarjon bennünket, képes volt kicsavarni a biztosítékot, de mást azért nem tett ellenünk), és amikor előkerültek ezek a dolgok, külön a puskagolyók, azt mondta, ő ezt mind elviszi a rendőrségre. Homolya Laci bácsi, a szomszéd szolt közbe: „Ne tegyetek ilyet, az isteneteket, statárium van. Misát fölakasztják érte.” A másik bátyámhoz, a fiatalabbikhoz fordult: „Vince, rakd ezt egy szatyorba, ülj a csónakba, és ereszd le a Tisza fenekére!” Vince így is tett, úgyhogy ezekből a dolgokból a rendőrség kezébe semmi sem került.

■ ■ ■

Csak a híre...

A híre igen, és annak nyomán külön vizsgálatot folytattak, de Homolya Laci bácsi meg az édesapám kioktatták mindazokat, akik ott voltak, hogy mit mondjanak, és tagadják, hogy valamiféle iratokat vagy puskagolyót találtak nálunk. A mese keringett, változott, később mesélte apám, hogy már gépfegyverről, sőt repülőgépről is beszéltek. Megtörtént, hogy a nyomozók közrefogtak egyes embereket, külön a gyerekeket, akik a menyétüldözésben részt vettek, meg is pofozták őket, de valamennyien kitartottak amellett, hogy csak menyétkölyköket találtak, semmi mást. Bizonyítékhoz tehát nem jutottak, de a híresztelés alapján növekedett a gyanú, és nem helyeztek szabadlábra, hanem internáltak.

A JKISZ milyen akciókat szervezett a megszállás után?

Egy darabig eléggé nagy volt a passzivitás. A pártbizottságnak az volt a véleménye, hogy konspirációs okok miatt meg se ismerjük egymást az utcán, mert nem tudjuk, milyen ez a hatóság, mit tud. Határozott utasítást adtak, hogy ne tartsunk összejöveleteket, sőt még olyan vélemény is volt a pártbizottságban, hogy várjuk meg a kapcsolatot a Kommunisták Magyarországi Pártjával. Mi JKISZ-tagok ezt részben betartottuk, részben nem. Naponta találkoztunk néhányan, JKISZ-tagok (Farkas Nándor, Horti István, Nagy Mélykúti János). Első és legfőbb tennivalóként azt jelöltük ki, hogy nyújtsunk védelmet a telepéseknek, JKISZ-tagoknak, mert megtörtént az is, hogy a honvédek puskacső elé állítottak egyes telepéseket. Hemző János, egy magyar JKISZ-tag pedig a telepések elé állva azt mondta, inkább őt lőjék le, mint azokat a becsületes embereket. Előfordult, hogy valahova becsöngettek, és Gombos Béla JKISZ-tag nyitott nekik ajtót azzal, hogy más nincs a házban, csak ő, pedig benn voltak a telepések is.

A másik feladat az volt, hogy gyűjtsünk fegyvert. Amikor 11-én a reggeli órákban a zentai kaszárnnyából elvonult az utolsó régi jugó egység is, hátrahagyott elég sok puskát, töltényt, lovat, nyeret, zsírt, lisztet, a nép meg mindent széthúzott. Onnan vittünk mi is puskát, kézigránátot, töltényt, nem sokat. Sajnos úgy alakultak a dolgok, hogy ezeket nem használtuk.

A megszállás utáni napokban mi, JKISZ-tagok úgy működtünk, ahogy tudtunk. A pártbizottság, a pártszervezet magunkra hagyott bennünket, mi továbbra is csináltuk a fasisztaellenes propagandát. Amikor jobban megszerveződött a megszálló hatóság, akkor már óvatosabbak lettünk. A

■ ■ ■

zentai polgárok a városi katonai parancsnokság, illetve a városi előjáróság civil részének a szolgálatába álltak. Gyakorlatilag minden fontosabb pozícióba Magyarországról jött embert tettek, nem idevaló „csetnik magyart”, de kevésbé jelentős hivatalnoki munkákra meghívtak helyi embereket is. Igencsak felfigyeltek azokra, külön a fiatalokra, akik nem mentek. Emlékszem, egyszer valaki dühösen kirohant rám az utcasarokon az emberek előtt: „Na, te se mész, Misa, te kommunista, téged is be kellene dobni a Tiszába, ahogy a dobrovoljacokkal csinálták!” Akkor Horti Istvánnal meg Farkas Nándorral úgy ítéltük meg, hogy talán célszerű lesz nekünk is vállalni valamit. Gondoltuk, átmenetileg vállalunk valami jelentéktlenebb munkát, hogy ne szúrjunk szemet senkinek, ne legyünk gyanúsak. Ez azt is jelenti, hogy beférkőzünk a megszálló apparátusába, és valami hasznosat is tudunk tenni a párt és a JKISZ számára. Április 18-a táján vállaltam gépírói munkát. Az egyik gazdasági hivatali tiszt mellé osztottak be, diktált fogyasztásianyag-igényléseket, leltárakat stb. Nem volt sok munka, és szabad időmben ott bent a mi propagandaszövegeinket gépeltem matricára vagy vegyi indigóval, amit aztán hektográfmasszán sokszorosítani lehetett. Másrészt – főleg Horti meg én – elvittünk a városházáról vegyi indigót, sokszorosításhoz papírt, hektográfmasszát, matricát, olyan dolgokat, amelyek jól jöttek a JKISZ és a párt technikájának.

Két hétre rá Budapestre mentem beiratkozni az egyetemre (a párt meg a JKISZ álláspontja is az volt, hogy menjünk és kérjük mindjárt a katonai halasztást). Amikor visszaérkeztem, Zentára jött Mayer Ottmár, és üzent, hogy beszélni akar velem a rakparton. Akkor mondta meg, hogy a párt helyi bizottsága nagyon elítéli, hogy dolgozni jártunk a városházára. Persze elsősorban engem kellett bírálni, mert én voltam a JKISZ helyi bizottságának a titkára. Mellesleg, mondom, belépett a városházára dolgozni Katona János, az egyik legrégebbi zentai kommunista, Takács István, az öreg agrárszocialista párttag és Thurzó Lajos is. Mindegy, a párt helyi bizottságában nagyon rossz véleménnyel voltak erről a lépésemről, és azt mondták Mayer Ottmárnak, hogy ne is hívjon meg a bizottság ülésére, mert akkor ők nem jönnek (elsősorban Lövei Mihály vélekedett így). Ottmár azt mondta: „Lehet beszüremelni a megszálló apparátusába, de csak akkor, ha előzőleg megbeszéled a pártszervezettel, és megkapod rá a beleegyezést. Így nem tudják, mi történt, és azt hiszik, hogy árulást követél el, habár megmondtam nekik, kizárt dolog, hogy Olajos Mihály átállt az ellenség oldalára. Nem tudtam őket meggyőzni, hogy hívjunk meg, és nyilatkozz, pedig akkor másként alakulhattak volna a dolgok. Tényleg nagy politikai hibát követél el ezzel a lépésseddel, és megmon-

■■■

dom neked, hogy ez egész életeden át kísérni fog.” Igaza lett. Nagyon őszintén, emberien beszélt, meghallgatott, minden szavamat mérlegelte, ami akkor nagyon jólesett.

A helyi pártbizottság úgy döntött, hogy levált a JKISZ titkári pozíciójából, ugyanígy Horti Istvánt a JKISZ helyi bizottsági tagságáról, párton kívül helyez három hónapra, tehát a párt helyi bizottságában se lehetek. Politikai munkát folytathatok a három hónap próbaidő alatt, de csak olyan emberekkel, akik nem tagjai se a pártnak, se a JKISZ-nek. A párt- és JKISZ-technikát pedig vigyem el Nagyabonyi Vincének, a párt-titkárnak. Látva a helyzetet, elfogadtam a bírálatot, a technikát elvittem Nagyabonyihoz. Megmondtam Ottmárnak is, Nagyabonyinak is, hogy tettekkal fogom megmutatni, hol állok, a fasiszták vagy a kommunista mozgalom oldalán.

Amikor ezeket elmondtam Farkasnak, Hortinak, Tarapcsiknak és másoknak, nem értettek egyet a pártbizottság véleményével, szidták érte elsősorban Löveit, és arra biztattak, hogy ne hajtsunk fejet, még nekem kellett csillapítanom őket. Gyakorlatilag továbbra is együttműködtünk, gyűléseztünk JKISZ-tagokkal is, de igyekeztünk másokat is bevonni. Amikor Mayer Ottmár közölte velem a pártbüntetést, a városházán még aznap kijelentettem a főhadnagynak, hogy másnaptól nem jövök, mert beiratkoztam az egyetemre Budapesten, és arra kell összpontosítanom. Ezt tudomásul is vették, és közreműködésem egyik napról a másikra megszűnt. Amikor Hitler megtámadta a Szovjetuniót, és a városi katonai parancsnokság rendőrségi részlege a honvéd vezérkar főnökének utasítására kommunistagyanús elemek után szimatolt, egy nyomozó-detektív jelentése alapján, amelyben nemcsak én szerepeltem, hanem Katona János, Farkas Nándor, Horti István és Thurzó Lajos is, a városi katonai parancsnok azonnal fölmondott mind a négyüknek. Kidobták őket mint kommunistákat, akik beszüremlettek az apparátusukba. A fasiszták tehát így ítélték meg a lépésünket.

Mielőtt Nagyabonyi 1941. augusztus 9-én kiment volna a zentai fogdából, azt mondta: „Misa, látom, ugyanaz maradtál, aki voltál (mert a rendőrségen semmit sem vallottam be se magamról, se másról), ha kimegyek, javasolni fogom, hogy a pártbizottság szüntesse meg a büntetésedet.” Erre sor is került, és amikor a topolyai táborban meglátogatott a menyasszonyom, Nagy Mélykúti Franciska meg János, a bátyja, akkor azt az üzenetet hozták Székely Ilonától, a párt helyi bizottságának tagjától, hogy újból érvényes a párttagságom.

A táborban elég sok kommunista vagy kommunistagyanús személy volt. Egy részükről tudtam, hogy tényleg párttagok, JKISZ-tagok:

■■■

Simokovics Rókus, Matko Vuković, Halász Gyula, Gál István és még sok más elvtárs. Mindjárt befogadtak a szervezetükbe, az illegális munkába, csoportokba szerveződve egyrészt a fronthelyzetet tárgyaltuk, másrészt a politikai eseményeket, a tábori helyzetet kommentáltuk. Besúgókat ellen is védekezni kellett, fel kellett fedni őket, értesíteni az elvtársakat, mert a táborparancsnok igyekezett besúgókat szerezni magának. Megvitattunk nagyobb témákat is: forradalom, osztályharc, földkérdés, nemzeti kérdés stb. Egy csoportban voltam dr. Hock Rudolf-fal, Guszman Józseffel, Gál Istvánnal. Persze beléptem a kollektívába, oda mindenki beadta a kintről kapott élelmiszersomagot, és a tábori porció után abból mindenki egyformán részesült. Olvasócsoportokat is szerveztünk, mert hozzá tudtunk jutni legálisan kiadott haladó könyvekhez is. A kommunistagyanúsakat külön szakaszba zárták, és amellet, hogy a tábor szögesdrótkerítés és őrk vették körül, a mi szakaszunkat még a körön belül is őrizték. A nagy épület betonpadlásán helyeztek el bennünket, egy ideig még vécére se engedtek, hanem küblik voltak. Időnként jöttek a táborba nyomozók, felso-rakoztatták az egész tábor, és szemlét tartottak, néha kiemeltek valakit, és elvitték. Topolyán már működött a nyomozóközpont az úgynevezett Ádám-házban, egyes táborlakókat ott nagyon megkínóztak. Voltak, akik visszakerültek a táborba, másokat elvittek Szabadkára. Amikor Rókus, Matko meg a többiek befogadtak, nagyon jól tudták, mi történt velem Zentán, de ez számukra nem volt akadály. Egyébként főleg az a gondolat, felismerés érlelődött meg bennem a zentai fogdában, de még inkább a topolyai táborban, hogy az igazi harcos ember semmilyen körülmények között sem lehet passzív. Minden körülmények között meg kell találnia a lehetséges tennivalót. 1943. április 3-áig voltam a táborban, és egész idő alatt jelen voltam a tábori pártszervezetben, olvasócsoportokat veztettem, felolvastam, magyaráztam az eseményeket. A táborparancsnok hallott erről és figyelmeztetett, maradjak békén, mert „aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók”.

1941. október elsejére virradóra kezdődött a zentai párt- és JKISZ-szervezet lebukása. A pártbizottság három tagját tartóztatták le: Molnár Péter párttitkárt, Nagyabonyi Vincét és Ősz Szabó Jánost. Október 6-án este megérkezett a táborba két csendőr, Gál István-Jumbó JKISZ-tag barátom megszűgta, úgy hallotta, értem jöttek, és hajnalban visznek Zentára.

Azon gondolkodtam, hogy megszököm. Mihelyt a táborba hoztak, üzentem a zentai pártszervezetnek, utasítsanak, hova menjek. Azt választák, ne szöjkek meg, mert nem tudnak elrejtetni, a háború nem fog sokáig tartani, várják a szovjet ejtőernyősöket. Még nehezebb helyzetbe

kerültem volna, ha október 6-áról 7-ére virradóra megszököm. Mégis ezen törtem a fejem. Éjszaka kikéredzkedtem vécére, fegyveresek kísérték, megduplázták az őrseget a tábor körül, és semmi lehetőség sem volt arra, hogy megszökjek. Hajnalban pedig szólítottak, a két csendőr láncsal összekötözte a kezem és vitt Zentára.

A Tunel vendéglőben volt a zentai Sárga Ház, a nyomozóközpont. Amikor megérkeztünk, bevitték egy kis irodába, felvették az adataimat, aztán a csendőr beszólt, főfelügyelő úr, hívatják. Otthagytak egyedül, és az asztalon ki volt terítve egy nagy papír, tele nevekkal: a pártbizottság titkára Molnár Péter (őt választották titkárnak, amikor Nagyabonyi Vincét júniusban letartóztatták, és maradt azután is, amikor Vincét kiengedték), tagjai ezek és ezek, az első sejt titkára, tagjai, második sejt titkára, tagjai, a JKISZ helyi bizottsága (akkor a titkár Huszák Mihály volt, utánam Fazekas Nándort tették meg titkárnak, de ősszel elment az egyetemre Budapestre), ott az én nevem is, első aktíva, második aktíva, titkár, tagok, az egész szervezet fel volt vázolva a papírra. Visszajött a főfelügyelő, befejezték a formaságokat, vittek a nagyterembe. Ott falnak fordított emberek, mögöttük csendőrök. Amikor lopva jobbra-balra néztem, láttam, hogy az egész szervezet lebukott.

A kihallgatás első napján tagadtam. Próbáltam megjátszani a mit sem tudó kispolgárt. Vesse le a cipőm – mondták –, feküdjek hanyatt a padra. Összekötötték a kezem, lábam, és elkezdtek verni a talpam. Amikor föloldottak, mackójárást kellett csinálnom, közben rugdostak, vertek továbbra is gumibottal. Jól elverték a tenyerem, utána folytatni kellett a mackójárást. Azután meg összekötötték a kezeimet, át kellett dugnom a térdeimet a kezem gyűrűjén, és a térdhajlatom meg a kezeim között átdugtak egy söprűnyelet, majd a hátamra fordítottak, hogy a talpam fölfelé legyen, és tovább verték. Jajgattam, ordítottam, de semmit nem ismertem be. Ez volt az első nap. A verés után a cipőt csak úgy bírtam fölhúzni, hogy szétfeslett a varrása. Visszaküldtek a nagyszobába. Másnap megint megvertek, szintén tagadtam.

Aznap az elvtársak próbáltak tudtomra adni egyet-mást. Molnár Péter többször keresztülhúzta jobb kezét a bal csuklóján. Ezt úgy értettem, hogy vágjam föl az ereimet. Gondoltam, ők, a munkások jól tartják magukat, de attól félnek, hogy majd én összeomlok, én, az egyetemi hallgató, amolyan értelmiséginek induló ember. Éjszaka, habár a fejemnél ült a csendőr, és a villany is égett (szalmán feküdtünk és pokrócokkal takaróztunk), úgy tettem, mint aki mélyen alszik, álmában mozog, és átvetettem a pokrócot a fejem felett. A kabátom bélésében volt egy zsilettpenge, előhúztam, és azzal vágtam fel az ereimet mindkét kezemen, a halántékomon, a

nyakamon. Kezdttem elernyedni (érdekes, hogy semmi fájdalmat nem éreztem). No, gondoltam, most majd elalszok, és többet nem ébredek föl. Egyszer csak hallom a csendőr kiáltását: ébresztő, fel! Fölkeltem, rámnézett. „Hejnye, az anyád úristenit, hát te mit csináltál!” – ordított. Csupa vér voltam, de mégsem véreztem el. Vagy hamar megalvadtt a vérem, vagy nagyobb eret mégsem vágtam át. Kivezettek a kútra, hogy mossam meg magam és visszavittek.

Jött a harmadik napi kihallgatás. Akkor vertek el a legjobban. A padon 170 gumibotütést számoltam meg. Aztán vastag madzagból hurkot vetettek a herémre és rángatták, egyszer úgy éreztem, hogy az egész pad megmozdult velem. „No neked se lesz már gyereked!” – mondták. Aztán ugráltak rajtam, rámültek egyszerre hárman is. Utána fölállították velem a padot, és a fejemre húztak egy zsákot frissen reszelt tormával, azt tömködték a számba, az orromba, a szemembe. Úgy éreztem, megfulladok. Ez jó is lesz, fulladjak meg. Azzal indultam ebbe a csatába, és fogadkoztunk egész mozgalmi munkánk során, hogy árulók nem leszünk, tagadunk, és az életünket is feláldozzuk. „No, eljött az a pillanat” – gondoltam. A fájdalom enyhült, kezdttem teljesen elalélni. Észrevették a nyomozók, levették a tormát, leoldottak, leestem a padról, elkezdtek locsolni, és valahogy visszanyertem eszméletemet. Semmit nem ismertem be. És ezen a napon, amikor a legjobban megkínóztak, ki se nyitottam a szám, egy jajt se mondtam. Most már nyilvánvaló volt, hogy tudják, ki vagyok, és szemtől szemben állok én, a kommunista a fasisztákkal, itt most már nincs értelme semmit sem megjátszani, ez most már nyílt csata.

A harmadik napon délután meghozták Adáról Bakos Kálmánt. Sokra becsültem, hogy földmunkás létére ennyire kiművelődött, ennyit tanult. Keze-lába össze volt láncolva, odaültették a közelembe, sikerült néhány szót váltanunk, és azt mondta: „Te, Misa, azt, hogy Adorjánon voltunk te meg én, embert kerestünk, akiből majd kommunista lesz, de nem találtunk, azt én beismertem.” Beismerte a szabadkai értekezletet, ahova együtt mentünk a Zentai járásból megbeszélni a tiltakozást, az URSS szakszervezetek betiltása ellen. Azt mondta: „Ezt nem lehetett kivédeni.” „Hát ha Bakos így beszél – gondoltam –, akkor mi értelme, hogy én itt veretem magamat.” Időközben Lövei is tudtomra adta, hogy vallott, Rekecki Bözsi is. Így elég sok részletet megtudtam, amit már elmondtak. Ekkor jöttem rá, hogy Molnár Péter kezét kézzel fűrészelő üzenete az volt, hogy beszéltek, vallottak.

Arra számítottam, ha beszélek, ha nem, élve ki nem jutok: halálra fognak ítélni. És a negyedik napon a kihallgatást azzal kezdték, hogy szembesítettek Nagyabonyi Vincével, a volt párttitkárral. Ott volt az

asztalon az írógép, a festékpárna, a hektográfmassza, papír, sokszorosító eszköz. Nagyabonyi így vallott:

- Vince, mi ez?
- A párt technikája.
- Hogy került ez hozzád?
- Olajos Misa hozta.
- Ez az az Olajos Misa?
- Ő az.

Akkor én itt már semmi újat nem mondhatok. Amikor újból vittek kihallgatásra, azt mondták: „Misa, látod a helyzetet. Akarod, hogy mi írjuk a jegyzőkönyvet, vagy megírod te magad? Ez utóbbiban lehetőséget láttam arra, hogy csak azt mondjam, amiről biztosan tudtam, hogy már mások bevallották. Adtak papírt, ceruzát, visszavittek a nagyszobába, és elkezdtem írni. Írtam egy keveset, megálltam, mondván, hogy fáj a kezem. Közben megtudtam valamit, akkor megint írtam, és ez eltartott két-három napig. Tényleg sikerült úgy megírnom, hogy egyetlen új adatot, nevet nem közöltem.

Kétszer-háromszor hívtak a jegyzőkönyvező szobába. Mindig úgy történt, hogy a felügyelőt hívták telefonra, hívatta a főfelügyelő úr stb. Magamra maradva szétnézhettem, az asztalon, a nyitott fiókban jegyzőkönyvek, a Horti Istváné, a Zabos Józsefé, a Josip Langofé. Sikerült kicsit beleolvasnom és láttam szövegrészeket, amelyekben a nevem, a JKISZ-beli ténykedésem egyes mozzanatait voltak. Összeszámláltam, tizenkét elvtárs beszélt rólam addig, amikor írni kezdtem a magam jegyzőkönyvi vallomását.

Egyszer kivittek bennünket fát vágni, és éppen Nagyabonyival kerültem egy fűrészhez, mutatja: „Misa, ez így jött.” És húzta az ujját fölről lefelé. A zentai szervezetről a legfontosabb adatokat a zentai letartóztatások előtt megtudták a nyomozók, valószínűleg a szabadkai nyomozóközpontban, a Sárga Házban azoktól, akiket már előbb letartóztattak, és sikerült megtörni őket. Zentára már úgyszólván kész névjegyzékkel jöttek, azért is kezdték a letartóztatást a pártbizottság titkárával, tágjaival, így mentek tovább.

Ez a Tunel-beli vívódás teljesen fölkavart. Addig úgy gondoltam, hogy a végsőig ellenállok, ha rámegy az életem, hát rámegy. Aztán jött a nagy vívódás, amikor kitűnt, hogy minden odaveszett. És egy nagy csalódás. Nem ezt beszéltük meg. Így aztán a zentai párt- és JKISZ-szervezet a fasiszták elleni harcban a megszállás idején tett valamennyit, de nem sokat, és harcunktól a fölszabadulás napjáig egy fasiszta se harapott a fűbe.

Másként történt a JKISZ néhány kolonista tagjával, akik 1941 áprilisában-májusában Zentáról Crna Gorába mentek és fegyveresen harcoltak a megszállók ellen: Mirko Burić, Nikola Zeković, Milivoje Krivokapić. Lazar Slavnić-Šucko helyi szerb gépészmérnök-hallgató 1943-ban Budapestről átszökött Szlavóniába, és ott lépett be a Népfelszabadító Hadsereg egyik operatív egységébe. Ősz Szabó János, a JKP helyi bizottságának tagja a börtönrabok keleti frontra vezényelt századából átszökött a frontvonalon, mint tudjuk, Szőnyi Márton csoportjának politikai biztosaként esett el a Bükk hegységben. Voltak tehát a JKISZ és a párt zentai szervezetének olyan tagjai, akik már 1944. október 8-a előtt is lőttek az ellenségre, ha nem is Zentán vagy Vajdaságban.

Hogy szabadult ki a topolyai táborból?

A bácskai kommunisták elleni nagy nyomozás után úgy ítélték meg, hogy a JKP és a JKISZ tagjait már fölfedték, és a táborban levő kommunistagyanúsak egy részét is ki lehet engedni. Nem kis része volt ebben annak, hogy a hitleri hadak 1941 telén megrekedtek Moszkvánál és Leningrádnál. Volt a táborban egy internált, Komlós Márton, művelt ember, jó társalgó. Zsári Árpád rendőr főfelügyelő, a tábor parancsnoka be-behívatta irodájába beszélgetésre. Mindketten megjárták Oroszországot az első világháborúban, volt elég sok közös témájuk, és nem volt olyan nehéz Komlósnak fölidézni Zsári előtt, hogy milyen helyzetbe kerülhettek a német csapatok a kegyetlen orosz télben, és mi mutatkozik meg a Vörös Hadseregnek ebben az offenzívájában. Akkor Zsári visszakozott. Addig különben elég goromba volt az internáltakhoz, de most egy kicsit megszéledült és kezdett másképp viselkedni. Kezdte egyes internáltak, csetnikgyanúsak, kommunistagyanúsak ügyét tanulmányozni, és meglátni az érveket, amelyek az internált mellett szólnak. Aztán, amikor 1942-ben Hitler előrenyomult Sztálingrádig, akkor megint elveszítette az esztét. Utána jött a fasiszták sztálingrádi veresége, de akkor Zsári már nem is volt a táborban. Leváltották anyagi természetű piszkos ügyei miatt, mert a kincstári vagyonból elég sok csomagot hazaküldözgetett Debrecenbe, valószínűleg az internáltak csomagjaiból is, meg zsarolta a módosabb internáltakat.

Csaknem minden internált kérvényezte, hogy engedjék ki. Én is kérvényeztem, meg apám is. Apámnak sikerült Várhidy Árpád zentai rendőrkapitánynál elérni bizonyos megértést, és a zentai rendőrkapitányságtól jött egy kedvező vélemény, hogy rendőri felügyelet mellett engedjenek ki. A táborparancsnok is írt ilyet, sőt a sztálingrádi események után Radnay

■ ■ ■

Márton rendőr főfelügyelő, aki Zsári piszkos dolgait jött kinyomozni, nagyon jól látta, mi történik a keleti fronton. Kereste a módját, hogy tegyen valamit, ami később jól jöhet neki, ha összeomlik a fasiszta hatalom, hogy íme, ő segített valakinek, akit a fasiszták üldöztek. Így ő is jó véleményt mondott rólam az új táborparancsnoknak, ez meg úgy továbbította a belügyminiszternek, hogy engedjenek ki. Akkoriban meglátogatott Mészáros Károly azzal az üzenettel, hogy szökjek meg. De azt is mondta, ha megvan a kilátás arra, hogy kiengednek, akkor ne szökjek, mert kint nagyon nehéz biztosítani az illegális tartózkodási helyet. Láttam, hogy az ügyem jó véleményezésekkel ment el a belügyminiszterhez, és reméltem, hogy hamarosan kiengednek. Ki is engedtek 1943. április 7-én.

Sőt mellékeltek még egy hamis bizonylatot is arról, hogy nemzetőr volt a magyarok bejövetelekor...

Az is volt. Apám ilyen papírt is csatolt a beadványához. A Tisza-parti emberek tanúskodtak ilyen értelemben, habár ténylegesen én nemzetőr nem voltam.

A Tunel-beli nyomozás statáriális bíraskodással ért véget 1941 novemberében. Tíz embert halálra ítélték, abból négynek az ítéletét sokévi börtönre változtatták, hatot pedig fölakasztottak: Molnár Pétert, a párttitkárt, az egyetlen magyart a kivégzettek között, és öt zsidót: dr. Gerő Istvánt (a pártbizottság tagját, fogorvos volt, nagyon jó elvtárs, sokat jelentett a működése a pártbizottságban), Spíró Mátyást, Lőwi Dénest, Lőwi Károlyt, Müller Istvánt (ő vállalta a rohamosztatok katonai vezetését). A zsidókat tehát az egyetlen Bienenfeld Aladár kivételével mind halálra ítélték és felakasztották, mert a fasiszta propaganda igyekezett zsidó összeesküvésnek feltüntetni a dolgot, hogy a zsidó ámitásnak dőltek be a magyar és szerb munkások, értelmiségiek, diákok.

A többiek ügyét nem statáriális bíróság tárgyalta, hanem katonai. Többségüket rövidebb börtönbüntetésre ítélték. Szabadkán töltötték le büntetésüket. Akiket több évre ítélték, azokat elvitték Szegedre, Vádra, Székely Ilonát Márianosztrára, csak ő meg Miroslav Birclin került vissza. Nagyabonyi Vince akkor veszett oda, amikor a fasiszták a rabokat nyugatra hurcolták, a németek lelövöldözték őket Eperjes környékén. Engem október 22-én visszavittek a topolyai internálótáborba, összeláncolt kezekkel, láncpórázon. Zsári táborparancsnok azzal fogadott, hogy Adán kivégeztek két kommunistát (Bakos Kálmánt és Halász Józsefet), és rám is ez vár, ha nem maradok békén. A nyomozók kicsinek ítélték a bűnömet. Amit a régi jugoszláv állam ellen tettem, azért ez az állam nem

■ ■ ■

üldöz, mondták. Júniustól meg letartóztatásban voltam. Két év múlva kitűnt, hogy mégis feljelentettek a szegedi Királyi Törvényszéken.

Az 1941-es nagy lebukás után már 1942-ben újabb ifjúsági csoport alakult Zentán. Horti István szervezte, aztán pártcsoport is, Milan Džanić irányítása alatt, aki Budapesten létesített pártszervezetet, a tartományi pártbizottság utasítására. Ezek a csoportok is lebuktak 1943 tavaszán vagy nyarán. Farkas Nándor nem került a Tunelba 1941-ben, de 1943-ban lebukott a Džanić-féle szervezettel, a zentaiak közül még Mészáros Károly és Nagy Mélykúti János is. A két utóbbit meg Horti Istvánt a sátoraljaújhelyi börtönbe vitték, részt vettek a kitörésben 1944. március 22-én, Horti meg Nagy Mélykúti akkor halt meg.

A párt és a JKISZ szervezkedésének Zentán az volt az első nagy eredménye, hogy a felszabadulás pillanatában ott voltunk néhányan kommunisták, JKISZ-tagok, munkásmozgalmi emberek, szakszervezeti aktivisták, akik azonnal bekapcsolódtunk a munkába, és volt annyi erőnk – szerbeknek, magyaroknak közösen –, hogy a felszabadulás utáni napokban, órákban városunkban nem volt interregnum, se a régi jugó reakció nem jutott hatalomra, még átmeneti időre sem. A népfelszabadítási bizottság az első pillanatban kilépett illegalitásából. Joó Lajos alakította meg 1944 márciusában, elnöke Isidor Nešić volt. Habár Zentán voltam azokban az időkben, engem mégsem kapcsoltak be, mert szigorú utasítást kaptak, hogy senki olyat ne vonjanak be, aki a rendőrség kezében volt, és figyelik mint kommunistát.

*Mondani kellene még valamit a Budapesten eltöltött napjairól,
az ottani légkörről, ismeretségeiről...*

Amikor a táborból kiengedtek, éppen május elsején mentem ismét Budapestre, beírni a szemesztert, és újból katonai halasztást kérni. Délután kimentem Csepelre, egyszer csak hozzám lépett két civil és igazoltatott. „Mit keres maga itt?” – kérdezték. Mondom, eljöttem nézelődni, gépészmérnök-hallgató vagyok a József nádor műegyetemen, érdekel Csepel. „Nem jól tette, hogy május elsején jött ide” – mondták. „Bocsánat – mondtam –, ez nekem eszembe se jutott.” Elengedtek, persze mindjárt félbeszakítottam a csepeli sétát.

Az különben fegyvergyár volt már akkor is...

Persze, a német hadiiparnak dolgozott. Később egyetemi hallgatóként mentünk is tanulmányi csoportokban, egyes részlegeibe. Az egyetemen

■ ■ ■

simán ment a beiratkozás, megkaptam a katonai halasztást is. Ellenben a létfenntartás már akkor tavasszal nehéz volt, ősszel még nehezebb. Farkas 1941 óta tanult Budapesten, és hozzá fordultam tanácsért. Néhányszor bejelentetlenül a kollégiumban aludtam, végül találtam albérleti szobát egy munkáscsaládnál. Farkas kapcsolatba hozott a Györffy István kollégium vezető embereivel: Kardos Lacival, Hegedűs Andrással, Szűts Ferencel, Gyenes Antallal. Kértem, vegyenek fel a kollégiumba. Fel is vettek még a nyári szünidő előtt, de a beköltözést őszre halasztottam. Hazamentem Zentára. Csakhamar értesítést kaptam a györffystáktól, hogy Dunavecscén táborozást szerveznek, menjek. Kedvem volt, mentem, az anyagi feltételek elfogadhatók voltak számomra, a zentai rendőrség pedig elengedett. Két hétig tartott augusztus első felében. Ott kerültem közelebbi kapcsolatba a györffystákkal, és akkor láttam meg teljesebb mivoltában, hogy a Györffy kollégium (bár védnöke Zsindely Ferenc, a Horty-kormány minisztere meg Tüdős Klára, a felesége volt) egy haladó szervezet, fasisztaellenes, vannak köztük kommunisták is. A beszélgetésekből csakhamar kitűnt, hogy szobatársamnak, Hegedűs Andrásnak illegális pártkapcsolata is van, persze ezt nem mondta meg nyíltan. Elmeséltem, honnan jöttem, ki vagyok, megbíztak bennem, kellett nekik. Volt bátorságuk felvenni. A dunavecsei táborba ellátogatott Erdei Ferenc, Veres Péter, Darvas József, Nagy István, beszélgettünk, előadásokat tartottak. Sokat énekeltünk, népdalokat Kodály, Bartók gyűjtéséből. Kommentáltuk a fronthelyzetet, térképen jelöltük meg, meddig jutottak a szovjet csapatok. A stúdiumról nem sok szó esett. Különböző szakokra jártunk, az azonos szakokon lévők tárgyaltak ezt-azt, de elsősorban a magyarországi helyzet, a magyar nép, a magyar parasztság, munkásság sorsa foglalkoztatott bennünket. Ott láttam Jeszenszki Erik, Mód Aladár könyveit, habár inkább népies irányzatú volt a tagok nagyobb része, ennél fogva a népi írók könyveit forgattuk többet.

Milyen volt a kommunista szervezkedés Pesten a háború éveiben?

Közvetlen benyomást erről nem szereztem, ami azzal is magyarázható, hogy nagyon határozottan azt az álláspontot képviseltem, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt nem ismeri el Jugoszlávia feldarabolását, és a bácskai mozgalom a JKP irányítása alá tartozik. A másik, hogy a rendőrség számára ismert kommunista voltam, és Budapesten is rendőri felügyelet alatt álltam, tehát konspirációs okokból nem volt ajánlatos velem illegális kapcsolatokat teremteni. De pártkapcsolatra léptem Farkas Nándor révén Milan Džanićtyal, a JKP budapesti szervezetével (ennek az

■ ■ ■

üzenetét hozta nekem Mészáros Károly a topolyai táborba, hogy szökjek meg). Džanićyal kétszer találkoztam, az első beszélgetésen azt mondta, kapcsolódj be nyugodtan, biztosan nem történhet olyan lebukás, mint 1941-ben, az akkori eseményekből sokat okultunk. Farkassal tartottunk néhány megbeszélést, kezdtük megközelíteni Rehákot, más embereket, egyetemi hallgatókat, hogy pártsejttet létesítsünk. Džanić meggyőző szavai ellenére ez a szervezet is a nyomozók kezére került, 1943 júniusában kezdték felgöngyölíteni. Letartóztatták Farkast is. Soroksárra vitték, ahol nagy nyomozóközpontot létesítettek. Később az egészet áthelyezték Újvidékre, az Armijába, és 1943. július 10-én engem is letartóztattak Zentán. Vasárnap volt. Amikor az Armijába érkeztünk, aznap már kihallgatások nem voltak. Mindjárt szembesítettek Džanićyal, ő nem mondott egy szót se, engem nem is kérdeztek, úgy látszik, csak meg akarták mutatni neki, hogy engem elfogtak, és nekem, hogy Džanić is a kezükben van. Betettek az utca felőli egyik vasrácsos szobába. Ott volt Farkas is. Őt két hétig vallatták, sokkal több verést kapott, mint én 41-ben a Tunelban, villanyárammal is kínozták, csoda, hogy kibírta. Farkas megsúgta nekem, hogy miket mondott rólam, és én azt nyugodtan vállaltam, biztos nem mondok semmi újat. Másnap, amikor kihallgatásra vittek, így is tettem. Csináltak egy rövid jegyzőkönyvet, aláírtam, nem kínoztak, ott tartottak egy hétig, és kiengedtek rendőri felügyelettel. Volt még egy dolgom a horthysta hatósággal, a bűnvádi eljárás ellenem 1943–44-ben a szegedi törvényszék előtt az 1941-es Tunel-beli nyomozás anyaga alapján. Beidézték még vádlottként Lövei Mihályt, Nagy Mélykúti Franciskát, Jáger Antalné, Gombos Bélát. Két tárgyalás volt. Engem fellebbezésemre a kúria mentett fel bizonyítékok hiányában. Franciskát elítélték egy hónapra, 1944 őszén megkapta a behívót büntetésének a letöltésére, de egy-két nappal később jött a felszabadulás. Így abból a csoportból senki nem töltötte le büntetését.

1943 őszétől 1944 elejéig voltam a Győrffyben, és mondhatom, többet foglalkoztam a mozgalmi dolgokkal, mint a stúdiummal, de azért az előadásokra eljártam, az aláírásokat összegyűjtöttem, hogy a félévet hitelesíteni tudjam. Nagyon jól megértettük egymást, főleg Hegedüssel, Gyenes Tónival, Szűts Ferivel, Kardos Lacival, Tőkés Ottóval. Igen jól éreztem magam abban a társaságban, és már akkor nagy szerencsének tartottam, hogy a Győrffy kollégiumba kerültem. Akadtak haladó szellemű emberek másutt is, de olyan szervezeten, olyan céltudatosan, annyira az egész tagságot átfogóan, mint a Győrffyben, sehol. A felszabadulás után Magyarország közéletében nagy szerepet játszottak a győrffysták, ők kezdeményezték a népi kollégiumok (NÉKOSZ) szervezését, sokan

■ ■ ■

közülük felelős posztokra jutottak, közvetlenül csinálták a földreformot, szervezték az új hatóságot, a pártot.

Mi történt a zentai pártszervezettel, amíg Pesten tartózkodott?

Amíg Budapesten voltam, Zentán se pártszervezet, se JKISZ-szervezet nem létezett. Amikor a topolyai táborból kijöttem, fölkerestem Löveit, és kerestem a kapcsolatot a párttal, a JKISZ-szel. Azt mondta, Zentán nincs semmi, menjek Budapestre, Farkashoz. Így is tettem. Átmenetileg csak annyi történt, hogy az 1943-as lebukás előtt egy ideig Zentán volt Horti István, Nagy Mélykúti János meg Mészáros Károly. Nagy Mélykúti szervezett egy JKISZ-csoportot, annak tagja volt Csíkmák Mihály, Kovácsévity István, Lackó Péter, Keceli Mészáros Béla és mások, gimnazisták, néhány munkás, egy lapot is kiadtak, de azt a csoportot is lefogta a rendőrség.

Mivel magyarázható, hogy Zentán ilyen hosszú ideig semmiféle szervezkedés nem volt?

Főleg az 1941-es lebukással. Farkassal 1944 márciusában is próbáltunk kapcsolatot teremteni. Tudomásunkra jutott, hogy Đurica Jojić Zomborban van, Farkas el is ment hozzá, beszélt is vele, ő megadott neki egy címet Szabadkán, ott kellett volna neki találkoznia valakivel a jogi kar épülete előtt 1944. március 19-én. Azon a napon a német csapatok megszállták Magyarországot, és amikor Farkas odament, az épületben már a német katonai parancsnokság székel. Várakozott egy ideig, de az illető nem jelent meg. Feltételezzük, hogy Joó Lajos lehetett, aki nagyon szigorúan konspirált.

Arról nem volt szó, hogy valakit maguk közül Pestről visszarendelnek Zentára, hogy szervezze a mozgalmat?

Arról nem. Ellenben szó volt arról, hogy fegyveres alakulatok létesülnek, jöjjünk Szabadkára legálisan, és aztán majd illegalitásba vonulunk, és bekapcsolódunk a fegyveres akciókba. Erről engem úgy értesített Džanić, hogy Farkas a kezembe adott egy kézzel írott levelet szerb nyelven, amelyben engem is név szerint szólítanak meg. Amikor ezt a levelet megkaptam, nagyon megrökönyödtem, hogy miért kell az ilyesmihez levél. Ugyancsak kérte, hogy válaszoljak rá írásban, és adjam Farkasnak. Az a rossz szokása volt, hogy sok mindent feljegyzett, neveket, címeket,

■ ■ ■

adminisztrált illegális szervezetben. Azt válaszoltam, hogy legálisan Szabadkára nem mehetek, rendőri felügyelet alatt vagyok. Az egész akció nem valósult meg, mert elvágta a szervezet lebukása. Akkor azt gondoltam, nem a rendőrségtől jött-e az a levél. És az én válaszom nem megy-e egyenesen a rendőrségnek, és lesz belőle corpus delicti? Nem úgy történt, de egészen felesleges irkafirkálás volt. Tudtommal Budapestről nem jött Szabadkára egyetemi hallgató vagy munkás, aki eljutott volna a fegyveres alakulatokig. Kevesen is érkeztek Szabadkára, Džanić eljutott, ott is fogták el.

Hogy „búcsúzott el” Pesttől?

Eljöttem búcsúszó nélkül, mielőtt Budapestet bombázni kezdték volna a szövetségesek. És 1944. március elejétől Zentán voltam, továbbra is rendőri felügyelet alatt.

II.

Hogy emlékszik vissza Zenta felszabadulásának napjára?

A reggeli órákban több robbanást hallottunk, aztán 10-11 óra felé érkezett a hír, hogy az utolsó fasiszta egységek is elhagyták a várost. Voltak olyan kezdeményezések, hogy elő tudnánk-e keríteni néhány fegyvert, hogy a menekülő fasiszta egységeket támadjuk, de kitűnt, hogy közülünk senkinek sincs eldugott fegyvere.

Elindultam a város központjába. A Csonka lejárá előtt egy szovjet katona Maxim géppuskát húzott. Amikor megláttam, odaszaladtam hozzá, „zdravstvuj, tovaris”, csak ennyit tudtam mondani és megöleltem a nagy pillanatban, hogy íme, felszabadultunk. Ez volt az első találkozásom szovjet katonával, szovjet emberrel.

Megérkeztem a városházára, az első emeletre, a polgármesteri szobába. Amikor meglátott Isidor Nešić (több évtizede ismert szocialista ember volt Zentán, magyarul is jól beszélt, egyébként borbély), azt mondta: „De örülök, Misa, végre szabadon találkozhatunk és beszélhetünk. Úgy szeretnénk volna téged bevonni a bizottságba, de Joó Lajos ránkparancsolt, nehogy bekapcsoljunk bárkit is, aki a rendőrség előtt ismert.”

Amikor odaértem, folyt a dulakodás a város háború előtti vezetésének az embereivel, mert ők is hatalmat akartak állítani. „A fasiszták megszállták Jugoszláviát, a fasiszták le vannak győzve, most ugyanaz a Jugoszlávia szabadult fel” – mondták. Elkezdődött a vita, mígnem egy

vasúti pályamunkás, Milan Milić erőlesen a sarkára állt: „Mit akarnak itt ezek a háború előtti urak? Vagy takarodjanak kifelé, vagy kidobáljuk őket!” És elindultunk vele együtt, hogy ezt meg is tegyük. Erre meghátráltak és elmentek.

Végre összeülhetett a népbizottság, akkori nevén Ideiglenes Bizottság (1944 márciusában Joó Lajos alakította meg. A tartományi pártbizottságtól jött Zentára. Itt élt fivére, Joó István borbély. Később tudtam meg, hogy ez Kis Jovák Ferencet kérte meg, hozza kapcsolatba Lajost Nešić Iso bácsival, így találkoztak.)

A bizottságban, amely a felszabadulásig illegálisan működött, hat ember volt: Isidor Nešić az elnök, Aleksandar Stojkov, Dušan Miladinov, Dušan Milićev, Mato Josimović meg Szabó Ferenc. Azzal kezdte első ülését a szabadságban, hogy újabb nyolc tagot kooptált. Bevettek engem és Molnár Csikós Jánost, így három magyar tagja lett, továbbá Radivoj Dragint, Lazar Rakićot, Uroš Popovićot, Vladimir Peškovot, Nenad Bordoškit és Nikola Slavnićot.

Mindjárt az első ülésen elhatároztuk, hogy kiáltvánnyal fordulunk a város lakosságához, amelyben benne lesz, hogy felszabadultunk, hogy itt a Vörös Hadsereg, hogy őrizze meg mindenki a nyugalmát, folytassa a munkát, utasításfélék is, figyelmeztettük az embereket, hogy a határba ne nagyon menjenek, főleg éjjel ne, mert nincs messze a front, és hasonló. A kiáltványt persze szerb és magyar nyelven fogalmaztuk meg, és a bizottság megbízásából mentem a nyomdába Verner Imrével. Este lett, mire a városháza alatti nyomdában tárgyalni tudtunk az ott dolgozó vezető emberrel és egy munkatársával. A kiáltvány kinyomtatását persze vállalták, papírjuk is volt hozzá, megbeszéltük, hogy mihelyt kész lesz, ragasztjuk a városban a hirdetőtáblákra, aztán kinyomtattuk röpcédula formájában is. Verner Imre ugyanakkor feltette a kérdést, hogy tudnának-e rányomni ittmaradt magyar bélyegkészletre egy vörös csillagot és a feliratot: Senta, 1944. A nyomdászok vállalták és később kiderült, hogy ez volt az első postabélyeg a felszabadult Jugoszláviában, ma is nagy az értéke a bélyeggyűjtők körében.

A régi urak nem nyugodtak bele első napi vereségükbe. A Népfelszabadító Bizottság talán legjelentősebb döntése az volt, hogy létrehozza a Népőrséget (Narodna straža). Ebbe bevettünk haladó embereket, szerbeket és magyarokat egyaránt, főleg fiatalokat. A bizottság politikája volt az is, hogy a lakosságtól be kell gyűjteni a fegyvert, a Népőrségnek pedig adtuk, hogy vigyázzanak a rendre, őrizzék a vagyont, külön a közvagyon. Sikerült elég gyorsan megszerveznünk a közbiztonságot. Jöttek az emberek, vállalták, csinálták.

Megvolt ehhez a kellő mozgalmi erőnk abban a pillanatban. A felszabadulás utáni harmadik napon, a délutáni órákban, miközben ülésezett a Népbizottság a kisteremben, valami morajlást hallottam a szomszédos nagyteremből. Kimentem, hát látom, hogy nagy uszítás folyik a Népbizottság ellen. „A Népbizottság fegyvert adott magyarok kezébe, holott a magyarok azok, akik a testvéreinket gyilkolták 1941-ben!” – ilyesmik hangzottak el. Ennek a tömegben hatása volt. A terem tele volt emberrel, főleg szerbekkel. Mindjárt szóltam a Népbizottságnak, gyérünk át valamennyien, és kapcsolódjunk be az ellenünk szervezett gyűlésbe.

Beszélt a tömeghez Nešić, beszéltem én, továbbá Duško Milićev és mások is, mondván, hogy szerbeknek, magyaroknak a Népörségben és egyebütt is együtt kell lenniük, és hogy haladó, ismertén antifasiszta, demokratikus magyar ember is kaphat fegyvert a Népörség szolgálatában. Beszéltünk a magyarok részvételéről a munkásmozgalomban, a pártban, a JKISZ-ben. Felsoroltam úgyszólván minden megölt, a háborúban odaveszett magyar kommunistát, ifjúkommunistát, aki a szerb elvtársakkal együtt harcolt és velük együtt veszett oda a magyar fasiszták elleni harcban: Molnár Pétert, Gerő Istvánt, Nagyabonyi Vincét, Ősz Szabó Jánost, Horti Istvánt, Nagy Mélykúti Jánost stb.

Mindez hatott. Megingott a nép, és mindinkább kezdett adni a szavunkra. Az uszítók érezték, hogy veszik a lábuk alatt a talaj, de nem adták fel a harcot könnyen és gyorsan, újabb uszításba kezdtek. A leghangosabb Borivoj Manić, a régi jugós rendőrkapitány volt. Amikor újból teli szájjal mondta a magáét, Sredoja Borzaški, a Népörség tagja nyakában egy német géppisztollyal kikelt magából: „Hallgass, te vaddisznó, eleget ültetek a nyakunkon, és ha nem fogod be a pofád, mindjárt beléd eresztke egy sorozatot!” És ráfogta a géppisztolyt. Talán tényleg beletüzelt volna, ha ez az ember el nem hallgat. Megijedt. Volt is rá oka, mert nem sok évvel 1941 előtt Sredoja Borzaški tényleg lelőtt egy rendőrkapitányt. Összeszólalkoztak a csárdában, az a pisztolyáért nyúlt, ez a sajátjáért, és lelötte. Meg is halt a kapitány, a bíróság pedig Borzaškit felmentette azzal, hogy önvédelemből lőtt. Nešić nagyon meggyőzően tudta elmondani az igazat, hogy ezek az urak a Royal kávéházban együtt sörözgettek a magyar fasiszta urakkal a megszállás egész ideje alatt, és ők akarnak itt most hatalmat állítani. A tömeg igazat adott neki. Egy vidékről jött régi jugós törzsőrmester, aki egyenruhában ült a teremben, Nešić szavai és a tömeghangulat hatására felállt, letépte a királyi kokárdát sajkacsájáról, a földhöz vágta, rágázolt: „Akkor én se tartok tovább ezekkel az urakkal!” Megtagadta őket. Így sikerült ebben a parázs vitában megint megvédeni a Népbizottság hatalmát.

A továbbiakban igyekeztünk politikai háttérrel teremteni a Népbizottságnak, és másnap megszerveztük az első tömeges felvonulást Zenta utcáin. Egy gyűlés után kivonultunk a városháza nagyterméből, az utcán mások is csatlakoztak, és elindult a tömeg. Megkerültük a városházát, a Hajduska-féle vendéglőig vonultunk, a Posta utcán visszajöttünk, közben eltettük Titót, persze Sztálint is, a Népfelszabadító Hadsereget, a Vörös Hadsereget, a szabadságot, az új Jugoszláviát, a Kommunista Pártot, a nemzetköziséget, jelszavaztunk a testvériség-egység mellett. Mindezt szerb és magyar nyelven. Amikor visszaértünk, egy tüntető ifúnak az az ötlete támadt, hogy dönt-sük le Horthy Miklós fiának, Horthy Istvánnak a szobrát, amelyet azután állítottak Stevan Sremac zentai születésű szerb író emlékművének helyén, hogy lezuhant a repülővel és „hősi halált halt” (most szintén Sremac szobra áll azon a helyen). Ment a tömeg a beltér északi oldalán a szoborhoz. Az az utca sétányának is szolgált, és hogy lezárhassák, ott volt egy hosszú rúd, amit a késő délutáni órákra keresztbe fektettek az úttest fölött. Nekivetettük ezt a rudat Horthy István állának és lelőttük. Közben arra jött egy szovjet katona, fogtuk a tovarist és elkezdtük dobálni a levegőbe örömmünkben. Az öröm, a lelkesedés, a felszabadulás, a fellélegzés eredeti, fiatalos, életerős kiadása volt ennek a felvonulásnak, tüntetésnek a záróepizódja.

Ön szerint mi volt a döntő az első pillanatban a hatalom megragadásánál? Hogy sikerült ez az Ideiglenes Bizottságnak?

Azért sikerült, mert Zentán sokkal több ember volt, aki a szovjet hadsereg érkezését, a fölszabadulást a munkásság, a dolgozó nép fölszabadulásának tekintette, sokkal több volt a haladó ember, mint a régi jugós városvezetőség hívei. Az erőviszonyokon múltott. És hogy ez így volt Zentán abban a pillanatban, az a több évtizedes munkásmozgalomnak, a sokéves pártmunkának, JKISZ-ben kifejtett tevékenységnek is az eredménye: mindjárt az első napokban volt elegendő erő a hatalom megragadásához. Nagy horderővel bírt az is, hogy Isidor Nešić felszabadítóbizottsága teljes bizalommal támaszkodott a város magyar lakosságára is, külön a munkás és kommunista mozgalmi emberekre, meg is kapta ezek támogatását.

Mondja, hogy amikor vonultak ki a magyarok, akkor nem volt fegyver, amivel rájuk lőhettek volna. Ezekben a napokban a ke-zükben tudták tartani a helyzetet?

Tudtuk. Nem volt fegyver azoknak a körében, akikkel akkor beszélget-tünk, hogy meg kellene támadni a fasisztákat. De a felszabadulás utáni

órákban már előkerültek fegyverek. Valószínűleg a kivonuló egységek is hátrahagytak valamit, de embereknél is volt fegyver, voltak vadászpuskák is, pisztoly is akadt. Nemcsak kommunisták, munkásmozgalmi emberek jöttek, hanem polgáremberek is, ha volt fegyverük, és beálltak a Népőrségbe.

A régi jugoszláv városvezetőség emberei nem próbálkoztak fegyveres szervezkedéssel?

Nem. Ahhoz nem volt merszük. Ők politikai uszítással akarták a kezükbe venni a hatalmat. Persze másutt, mondjuk Adán, Moholon, Adorjánon vagy Kanizsán bizony voltak reakciós emberek is, akiknek fegyverük volt, és voltak, akik használták is. Nem kommunistákra lőttek, de ártatlan emberekre. Akadt ugyan közöttük, aki nem volt ártatlan, de nagyobbára mégis büntetlen embereket találtak az elvakult bosszú golyói. Talán voltak Zentán emberek, akik Draža Mihajlović pártján tárgyalgattak, beszélgettek, esetleg valamilyen külső kapcsolatuk is lehetett, de valami életképes drazsista csoport nem volt, és eme harmadnapi esemény után a reakció nagyobb vállalkozásba nem is fogott, végleg lemondott a hatalom megkaparintásáról.

Egyébként érdekes, hogy a továbbiak során, amikor a Népfelszabadító Hadsereg tisztjei is megérkeztek, és amikor bevezették a katonai közigazgatást, sor került arra is, hogy a szabadkai körzeti katonai parancsnokság rendeletére behívót kapott Borivoj Manić meg néhány híve a Népfelszabadító Hadseregbe, hogy ne zavarják a politikai munkát a városban. Az önkéntesek toborzó és kiképző központjának parancsnoka Kis Jovák Ferenc volt, egy cipész. Tehát Manić és társai megérték, hogy ez a magyar cipésmunkás puskával a vállán megy a bevonulókkal, és vezeti őket Topolyára. Rendszerünk következetességéből adódott, hogy ugyanennek a Borivoj Manićnak a háború után elismerték a harcosi státust, a szolgálatát a Népfelszabadító Hadseregben, mint a többieknek. Az tény volt, hogy ő bevonult a hadseregbe, és ott szolgált a háború alatt.

Ami viszont a nemzetiségi politikát illeti, ott nagyobb és felelősebb emberek se láttak olyan tisztán...

Igen, de az is tény, hogy az ember, amikor hazakerült, akkor olyan jól beidomult a népuralmi rendszerünkbe, különböző munkákat csinált fizetésért, fizetés nélkül, szóval konstruktív tagja lett a társadalmunknak. Hosszú éveken át az önkéntes tűzoltó-egyesület elnöke volt, és meg is becsülték munkáját, közreműködését.

■ ■ ■

Abban az időben, amíg be nem vezették a katonai közigazgatást, a személyes bosszút, az atrocitásokat hogy sikerült megfékezni?

Zentán a Népfőrség révén. Egyébként a Nešić-féle bizottságnak kezdettől fogva az volt az álláspontja, ezt nyíltan hirdette, hogy a háborús bűnösöket, akiknek véres a kezük, akik a fasiszta hatalmat támogatták és annak a szolgálatában vagy arra támaszkodva bűncselekményeket követtek el, gyilkoltak, azokat megbüntetjük. Le is tartóztattunk embereket feljelentések nyomán, de úgy döntöttünk, hogy bíróság elé állítjuk, és a bírósági ítélet szerint fogjuk megbüntetni őket.

Hány embert tartóztattak le?

Néhány nap alatt körülbelül kilencven embert.

Halott nem volt ezekben a napokban?

Tudtommal nem.

Egyetlen egy se?

No most hogy egyetlen egy se, azt azért mégsem mondhatnám teljes biztonsággal. Nem kizárt, hogy akadt egy-kettő. De azok olyan esetek voltak, amelyekről volt hír, de amelyek a Népbizottság elé nem kerültek mint esetek. Sőt aztán voltak dolgok, amelyek a későbbiek folyamán, utólag tudódtak ki, hogy egyes emberek csináltak ezt-azt, a mi embereink, közöttük még a Népbizottság tagja is. De azokban a napokban nem derült ilyesmi ki.

Mi lett a sorsa ennek a kilencvenegynéhány embernek, akiket letartóztattak?

Ezeknek nagyon váratlan sorsa lett. Ugyanakkor, amikor Isidor Nešić meg a Népfelszabadító Bizottság azon az állásponton volt, hogy bíróság elé állítjuk őket, és majd a bíróság állapítja meg mindenkinek a bűnösségét, egy novemberi reggelen arra ébredtünk, hogy akkor éjjel ezeket az embereket fegyveres kísérettel kivitték a börtönből és lelőtték.

Kik?

■ ■ ■

Hát kik? ...Az akkor nem volt tudott dolog, hogy kik, nem zentaiak. A későbbiek során annyit tudtam meg, hogy Becséről jött egy különítmény, és azt is megtudtam, hogy volt valamilyen telefonbeszélgetés, kivel, kivel nem, talán újvidéki valakivel is, hogy: „És még senkit nem lőttek le Zentán mint háborús bűnöst? Hogy lehet az?” Úgy látszik, olyan álláspont játszott itt közre, hogy bírósági ítélet, alaposabb kivizsgálás nélkül egyszerűen ki kell üríteni a börtönt. Pedig azok között egész biztosan voltak ártatlan emberek is, vagy pedig ha nem teljesen ártatlanok, de nem követtek el olyan bűncselekményt, ami miatt az életükkel kellett volna lakolniuk.

Ez a becsei csoport másutt is fölbukkant?

Ilyenről nem tudok, de föltételezem, hogy nem maguktól összeverődött emberek csoportja volt. Valami szervezethez tartozott, még az se kizárt, hogy OZNA-csoport volt. Erről nem tájékoztattak bennünket a továbbiak során se.

Semmiféle rögtönítélő bíraskodást se folytattak a letartóztatottakkal?

Nem.

Tehát akiről érkezett egy feljelentés, és akit bezártak a börtönbe, és azon az éjjelen ott volt, azt elvitték.

Igen, így történt. Az esetet elég sok részletével leírta Burány Nándor az *Összeroppanás* című könyvében, amely főhősének a nagybátyja volt ebben a halálmenetben, sikerült megszöknie, és az elmesélte a dolgokat. Az *Összeroppanás* nem történelemkönyv, hanem kisregény, de nem felelőtlenül megírt szöveg. Nem írt volna le a szerzője ilyen dolgokat, ha nem lett volna alapos, biztos tudomása róluk.

Úgy tudom, hogy önt ez a téma később is foglalkoztatta.

Foglalkoztam a témával, illetőleg kopogtattam vele, de sikertelenül.

Kinél?

Egyet-mást megírtam a *Magyar Szóban*, és akkor sor került egy beszélgetésre a tartományi pártbizottságban is, aztán egyszer beszélgettem

■ ■ ■

erről Veljko Vlahović elvtárrsal is Belgrádban,⁴² hogy számba kellene venni, mik történtek, főleg azért, mert sokan úgy gondolják, hogy ezt mind a kommunisták csinálták, és ennek az erkölcsi mínuszával a pártot terhelik, holott voltak ilyen véres események, amiket felelőtlen emberek önkényből, egyéni bosszúból követtek el. Hogy aztán sor került hasonló eseményekre annak folytán is, hogy valakik, tartományi pártvezetők vagy más magas funkcióban levő emberek akkor úgy gondolták, hogy ez a helyes, hát forradalmi időket éltünk, mint ahogy nekem mondogatták is érvelésként, ami szintén igaz. A magyar fasiszták tényleg gyilkoltak Bácskában a bevonulás napjaiban, és ártatlan embereket gyilkoltak, a telepeseket elzavarták, a zsidókat 1944 nyarán deportálták, gázkamrába jutottak. Több ezer embert legyilkoltak az újvidéki és sajókádéki razziában 1942 január–februárjában, és e szörnyű gaztett nemcsak haladó, de még bizonyos kormányköröket is felháborított. Érthető, hogy mindez bosszúvágyat váltott ki. Szerintem még ilyen szövegkörnyezetben is helyénvaló lett volna megállapítani és elmondani az 1944-es október–novemberi dolgokat úgy, ahogyan történtek.

Ön szerint abban a néhány napban, tehát a katonai közigazgatás bevezetéséig körülbelül hány ember halt meg ilyen akciók során Bácskában?

Azt én nem tudom. Amit biztosan tudtam, az az adorjáni eset, ott 52 embert öltek meg és dobtak a Tiszába, annak az akciónak a szervezőjét aztán a hatóságaink elfogták, a katonai bíróság halálra is ítélte. A zentai esemény már a katonai közigazgatás bevezetése után történt, és nem tudok róla, hogy azért bárkit is felelősségre vontak volna, illetve hogy bárhol is fölvetették volna a felelősség kérdését. A moholi eseményről hallottam, de arról közvetlenebb értesülesem nincsenek.

Ott hány emberről volt szó?

Ott a verziók szerint 300-400 emberről. Tudom azt, hogy a JKISZ két moholi tagját is lelőtték akkor, én szerveztem be őket a JKISZ-be 1940 végén, 1941 elején. Mentem, hogy megkeressem elvtársaimat a felszabadulás után, és akkor tudtam meg, hogy nincsenek az élők között, mert őket is a Tiszához kísérték. Hogy hol mik történtek, azt én egyénileg nem nyomoztam, nem gyűjtöttem adatokat, hanem azt szorgalmaztam,

⁷³ Erről lásd *Magyar Szó*, 1990. november 3.

■ ■ ■

hogy csináljuk ezt meg intézményesen. Hát erre nem került sor. A tartományi pártbizottság hozott is egy ilyen értelmű döntést, nem tudom, mi valósult meg ebből.

Azok közül, akiket letartóztattak Zentán, hány embert ismert személyesen?

Nem sokat. Mondjuk a Vas vendéglőst... Tudtam valamikor több nevet, de nem emlékszem már rájuk.

De meggyőződése szerint azok túlnyomórészt tényleg fasiszta kollaboránsok voltak és háborús bűnösök, akiket ismert?

No ezt így nem mondhatnám. Kivizsgálás nem történt, a letartóztatásukra a följelentések alapján került sor, följelentésre sor kerülhetett csak egyéni bosszúból, illetőleg egyéni viszályból kifolyólag...

Vagy érdekből...

Úgy van, érdekből kifolyólag is, ha nem vizsgálják ki, hogy ítélje azt meg az ember.

Ön közvetlenül a zentai esemény után reagált arra?

Hogyne. Mentem mindjárt az elnökhöz, aki szintén méltatlankodott, hogy ő is kész tények elé van állítva, neki se szólt előre senki. No most tovább reagálni akkor... ha az elnök nem, ha a Népbizottság nem, akkor hogyan lehetett volna?

A népbizottsági tagság után melyik volt az első tisztség, amelyikkel megbízták?

A Népfelszabadító Bizottság főleg propagandafeladatokra jelölt ki. Sor került arra is, hogy lapot indítottunk. Kővágó László tanító, a nyomdász fia jött az indítvánnyal, hogy minden megvan hozzá, meg tudjuk csinálni. (Később ez a Kővágó kominformos lett, különben tanító volt, aztán itt Újvidéken a tartományi közoktatási közigazgatási szervben dolgozott, és átszökött Magyarországra a Rákosiékhoz. Aztán ott is maradt végül.) És meg is csináltuk. Az első szám *Senćanske novine – Zentai Újság* címen jelent meg már október 10-én, a második száma pedig *Sloboda – Sza-*

■■■

badtság címen. Két nyelven, szerbül és magyarul jelentettünk meg szövegeket. Elindítottunk egy kis helyi újságot annak a nemzetköziségnek, testvériségnek és egységnek a szellemében, jegyében, ami az előző évek folyamán a JKISZ-ben, a pártban belénk ivódott. A továbbiak során, amikor hozzánk érkeztek a tartományi katonai parancsnokság tisztjei, október 20-án, a *Sloboda – Szabadság* második számának megjelenése és az olvasókhoz juttatása után, azt mondták, szüntessük be a lapunkat (már a harmadik szám kéziratai is elő voltak készítve, azt is magukhoz vették), nem lesz elég erőnk, papírunk helyi újságok kiadására ebben a szűkös világban, hanem központi lapok fognak megjelenni, és majd azokból értesül Zenta népe is.

Nyilván az nem volt elsősorban tisztázva, hogy magyarul is megjelenhet-e...

Azt akkor nem bírálták, nem helytelenítették. Viszont még annak az ülésnek a folyamán elmondtak egy álláspontot, amit egy kissé másképp kell bevezetnem. Az első három tiszt, aki Zentára jött a felszabadulás utáni napokban: Paja Gerenčević őrnagy, a bánát-bácska-baranyai katonai közigazgatási parancsnokság küldötte, Stevan Doronjski őrnagy, a JKISZ tartományi titkára és dr. Slavko Kuzmanović mint a Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottság képviselője. Paja Gerenčevićtel együtt voltunk 1939–40-ben a vajdasági menzán Belgrádban, sőt ő, Doronjski Stevo meg én egy illegális csoportban tanulmányoztuk a bolsevik párt történetét mindaddig, amíg Karlócáról, ahová való volt Paja, nem érkezett olyan hír, hogy ott letartóztatások történtek, és akkor abbahagytuk az összejöveleket, mert nem tudtuk, hogy terjed-e majd a lebukás felénk is. De továbbra is kapcsolatban voltunk, mint jó barátok, elvtársak, jól együttműködtünk mozgalmi dolgokban és egyebekben is. Ezzel a Paja Gerenčevićtel találkoztam én Zentán 1944. október 20-án délután. Megöleltük, megcsókoltuk egymást boldogan – felszabadultunk! Paja végigharcolta a háborút (erről nem tudok éppen sokat), és már az első beszélgetésben a Népfelszabadító Bizottság ülésén azt is mondta, megvan a politikai álláspont, hogy a németeket kitelepítjük, mert nem tudunk egy országban élni velük mindazon gaztettek után, amiket a német fasiszták elkövettek, mert a jugoszláviai németek valamennyien támogatták Hitlert. Közülük csak azok maradhatnak itt, akik a mi oldalunkon harcoltak, mert voltak olyanok is, nem éppen sokan, de voltak.

Az Ernst Thälmann egység...

■■■

Igen, a német harcosok brigádja, Szlavóniában. Ami pedig a magyarokat illeti, folytatta Gerenčević, az még nincs eldöntve, és megtörténhet, hogy az lesz az álláspont, hogy a magyarokat is kitelepítjük. Erre én azt mondtam a Pajónak: „Én itt születtem, innen sehova nem megyek, ennek a Jugoszláv Kommunista Pártnak a tagja voltam, remélem, hogy újból az leszek, és ha Zentán ebben az új rendszerben csak utcasöprő lehetek, akkor mint utcasöprő fogok dolgozni, de itt maradok.” „Jó, jó – mondta –, de egyelőre húzódj egy kicsit háttérbe!” Meglepődtem. Vajon lehetséges, hogy ilyen a Jugoszláv Kommunista Párt álláspontja az itteni magyar lakosságról? Ha valóban ez, fegyelemből kénytelen-kelletlen magam is ráállok. De szöveget ütött a fejembe, hogyan lehetséges ez. Amikor október 23-án este újból jöttek, átszervezték a Népbizottságot, és a magyarokat kihagyták, úgyhogy hármunknak ki kellett vonulnunk az ülésről, csak azért, mert magyarok vagyunk. Azaz a helyi erők Zentán nekiindultak az új helyzetben a nemzetköziség, az összefogás, a testvériség-egység, az egyenrangúság szellemében rendezni, csinálni a dolgaikat, és akkor jött fölülről egy ilyen számomra érthetetlen álláspont. Szerencsére nem tartott sokáig, és az első nagy esemény, ami megtörte ezt az álláspontot, az a döntés, hogy magyarok is jelentkezhetnek a Népfelszabadító Hadseregbe. Jelentkeztek is. Hozzánk a hír úgy jutott el, hogy topolyaiak egy küldöttsége ment Kosta Nađ tábornokhoz, és Kosta Nađ megbízta őket, hogy toborozzák a magyar önkénteseket is. És akkor mi is toboroztunk, és mentek az önkéntesek a zombori kiképzőközpontba.

Gerenčević milyen volt a háború előtt mint ember, mint elvtárs?

Jó ember, jó elvtárs, kommunista harcos, jó barát. Én nem tudok erről sok részletet, de jó benyomást szereztem róla is, Zora nevű, szintén mozgalmista nővéréről is, és senkitől se hallottam rosszat róluk. Sajnos ma már egyikük se él.

Mondja, hogy együtt voltak egy kruzsokban. Akkor felfedezte-e a jelét annak, hogy esetleg nacionalista érzelmű?

Egyáltalán nem, és nem tudnék hinni abban, hogy ez az ő szele lehetett. Talán nem is volt olyan horderejű vezető ember a tartományban.

Eszerint tehát ezt úgy lehet magyarázni, hogy ezek az emberek annyira hittek a pártban, hogy a pártnak vagy egy felsőbb párt-vezetőnek a direktíváját gondolkodás nélkül elfogadták?

■ ■ ■

Én így magyaráztam az ő ténykedését. De mondom, ez a magyarokkal szembeni álláspont szerencsére nem tartott sokáig, mindössze 4-5 hétig, de már hamarabb kezdett feloldódni.

Feltételezhető, hogy ez tartományi álláspont volt? Ugyanis a tartományban volt az az álláspont, hogy a Petőfi brigádot nem kell létrehozni, és amikor a tartományban nem boldogultak és továbbmentek, Belgrádban, Kosta Nađ biztos konzultált Titóval, akkor jött létre a Petőfi brigád.

Nem valószínű, hogy testület, pártbizottság, Népfelszabadító Bizottság, katonai közigazgatási parancsnokság álláspontja volt. Jovan Veselinov megírta, hogy voltak egyes elvtársak a tartományi pártbizottságban, akik egy ideig azt gondolták, hogy a magyarokkal is ugyanazt kell tennünk, mint a németekkel. Könyvében vannak elítélő szavak a súlyos hibákról is, amikor egyes helységekből olyan magyarokkal számoltak le, akiknek semmi közük nem volt a magyar fasiszták gáztaiteihez. Ugyanilyen bírálat olvasható a katonai közigazgatási parancsnokság 1944. december 1-jén kelt leiratában is.

Sőt olyan álláspont is volt, hogy a magyaroknak a földreform során nem kell földet adni.

A mi terepünkön a földreform idején ilyen álláspontról egyáltalán nem hallottam. Ott a földreformnak úgy indultunk neki, hogy magyarok is kapnak földet.

Képviselőházi gyorsírói jegyzetekben is megvan.

Lehetséges, de én ezzel az állásponttal nem találkoztam. És amikor a lapról volt szó, nem azért volt az álláspont, hogy ne adjuk ki tovább, hanem tényleg az volt az álláspont, hogy csak központi lapok lesznek, nem lehetnek ilyen kis vidéki lapok. Egyébként volt mondjuk hangszóróállomásunk, és ez után az ülés után egy darabig a hangszóróállomáson se lehetett magyarul beszélni. Aztán később lehetett. Nem tartott sokáig ez az álláspont. És a legnagyobb esemény az volt, amikor a városi katonai közigazgatási parancsnok helyettese a magyar Mészáros Károly lett, aki szintén egy cipész munkás, párttag, kommunista, és itt már az egész város láthatta, hogy ez egy új rendszer, új ország, amelyben a magyaroknak is helyük van. Külön esemény volt, hogy valamikor november végén vagy december elején Zentára jött Nikola

■ ■ ■

Petrović, és gyűlést tartott a városháza nagytermében, amelyre meghívatta a politikailag legaktívabb embereket, magyarokat, szerbeket, idősebbeket, fiatalokat. Ott beszélt az egységes népfelszabadító front megalakításáról, és hogy ebben az egész népet átfogó frontban ott a helye minden nemzetiségű embereknek, a magyaroknak is. Nagyon hatásosan proklamálta Zentán a népek, nemzetiségek testvériségét, összefogását.

Az említett zentai ülésről maradt valamilyen írásos dokumentum?

Igen, a jegyzőkönyv, füzetbe kötve a Népfelszabadító Bizottság többi üléseinek jegyzőkönyvével azokból az időkből. De egy szó sincs benne a magyarokkal kapcsolatos álláspontból, arról, hogy magyarok nem lehetnek a bizottság tagjai, hogy távoznunk kellett az ülésről. Jobban megfigyelve látható, hogy ennek az ülésnek a jegyzőkönyve más módon van papíron, mint a többi. Feltételezhető, hogy ez nem az eredeti jegyzőkönyv, hanem utólag írták, kihagyva dolgokat, megmásítva ezt-azt. Ide kívánczok, hogy a Népfelszabadító Bizottság 1944. december 1-jei jegyzőkönyvében Anka Kmezić szabadkai körzeti küldöttnek a következő utasítása is olvasható: „Fenntartani a legszorosabb kapcsolatot azokkal a magyarokkal, akik már régtől fogva a mi mozgalmunk eszméit követik.” Ez már más módon álláspont a magyarokkal kapcsolatban, amaz után egy jó hónappal.

Hogy történt az, hogy a magyaroktól összeszedték a kerékpárokat és a rádiókat?

A kerékpárokat nem emlékszem, a rádiókat igen. Úgy képzeltek el az emberek, hogy ezt meg kell tenni, mert különben hallgatják a budapesti rádiót, illetőleg a fasiszta propagandát, mert a háború még tartott, Magyarországon a nyilas uralom dühöngött.

Ki hajtotta ezt végre? Ez tartományi álláspont volt?

Arról nem tudok, hogy tartományi álláspont lett volna. Zentán a helyi Népbizottság hajtotta végre, fölhívták a lakosságot, és az behozta a készülékeket. Nem is volt sok rádió akkor a városban. Néhány hónappal azelőtt a megszálló hatóságok szedték be a rádiót szerbektől, zsidóktól, tehát ismert módszer volt ez az ellenséges propaganda terjedésének fékezésére.

Valamiféle szankciókra emlékszik azok ellen, akik mégse vitték be a rádiót?

■ ■ ■

Nem. Nem tudok egyáltalán ilyen esetről. Azt hiszem, hogy nem is került sor ilyesmire.

Hogy kapcsolódott be a háború után a pártmunkába? Mi volt az első kimondottan pártfunkciója?

A pártszervezet újjáélesztése Zentán november második felében kezdődött. Farkas Nándor ment szabadkai hívásra a körzeti pártbizottságba, az első megbeszélésre. Utána Zentára jött Anka Kmezić, aki a szabadkai körzeti pártbizottság szervező titkára volt, és meghívott hatunkat-hetünket beszélgetésre, mind olyan elvtársakat, akik az 1941-es felgöngyölítés előtt tagjai voltak a pártnak. Itt egyrészt az érdekelte Ankát, hogy milyen a városban a politikai helyzet, kik maradtak életben a volt párttagok közül, ki hogyan vészelte át a lebukást, a megszállás éveit, kinek milyen volt a magatartása. Ki-ki egyénileg is beszámolt a maga dolgairól, és Anka azzal zárta le ezt a beszélgetést, hogy most elmegy a körzeti pártbizottságba, ott előadja a zentai helyzetet, megbeszéljük, mi lesz a további tennivaló, és jön újból. Amikor megbeszéltük a következő találkozást, jelentette, hogy mikorra kiket hívjunk meg. Anka jött és megalakította az első pártsejtet. Az ő ajánlata is az volt, de nem csak az övé, hogy a pártsejt titkárának engem válasszanak. A sejtnek tagja volt a városi katonai parancsnok, Stanko Radulović – Maksim kapitány, Mészáros Károly, a helyettese, Farkas Nándor, Rekecki Erzsébet és mások. Volt egy mozzanat Miroszlav Birclinnel kapcsolatban, aki 1940 őszén bekerült a JKISZ-be, a megszállás alatt is működött, a helyi bizottságba is bekerült valamikor 1941 nyarán, és aki a felszabadulás után nemsokára visszakérült Zentára. A fasiszták a szervezet felgöngyölítése után, 1941 őszén börtönbüntetésre ítélték, aztán kikerült a keleti frontra, ahonnan két JKISZ-tagunk, Josip Langof és Jezdimir Krstić nem került haza, Miroszlav Birclin meg hazajött. Meglepődtem, amikor Kmezić Anka a második összejövetel előkészítésekor azt mondta, hogy Birclint ne hívjuk meg. Azt a Birclint, aki a fölszabadulás után azzal jelent meg, hogy ő a város komiszárja, sőt a biztonsági szolgálat megbízottja a városban, megbízták a párt újjászervezésével, aztán megbízása van a szovjet hadsereg részéről, és hogy nem hívjuk most meg? Az ülésen Anka megadta a magyarázatot: kitűnt, hogy Birclin a megszállás alatti magatartásával kapcsolatban sok mindent nem úgy mondott el, ahogy az volt, illetőleg ahogy az hihető lenne, az meg, hogy városi politikai biztos és biztonsági megbízott, sőt pártmegbízott, annak mind önhatalmúlág nyilvánította magát. Ez egy kalandor, és nem vesszük vissza a pártba, a körzeti pártbizottság érvénytelenítette a pártsejtet, amelyet Birclin megalakított.

■ ■ ■

Mindez akkor történt, amikor nagy társadalmi akciók voltak folyamatban. Megkönnyebbülést jelentett számomra, mások számára is, amikor teljesen félretették a politikai fenntartásokat és kételyeket a magyar kisebbséggel kapcsolatban. Külön esemény volt, amikor a topolyai elvtársak értesítettek bennünket, hogy küldöttségük járt Kosta Nadnál, és megbízatást kaptak, szervezzék a magyar önkénteseket a Népfelszabadító Hadseregbe. Mi is nekiálltunk Zentán, kiképzőközpontot létesítettünk, és az volt az egyik első és legfontosabb akciónk, hogy önkénteseket toborozzunk, persze ne csak magyarokat, de számunkra nagyon jelentős volt, hogy magyarokat is. Önkénteseink első csoportja december elején vonult Topolyára. Aztán voltak olyan akcióink is, mint az őszi vetés. Tisztában voltunk azzal, hogy a parasztjaink tudják, mi a dolguk, de az új helyzetben a népi hatóság, a katonai közigazgatás foglalkozott ezzel a kérdéssel is – úgyszólván termelőtől termelőig mentünk, hogy most már szántani, vetni kell stb. Volt is annak bizonyos pozitív hatása. Problémák voltak, mert megcsappant a loállomány, nem volt vetőmag, és amit tudtunk, megtettük, segítettünk. Nagy akciónk volt az is, amikor egy-két nap alatt hadikórházat létesítettünk Zentán. A gimnázium épületében rendeztük be, és ez is egy komoly mozgósítás volt a lakosság körében. Gyűjteni kellett ágyneműt, élelmet stb., orvosokat is kellett találni. Mindez sikerült, és hamarosan hozták a sebesülteket, még a batinai ütközetből is. Sok elvtársnőnk közreműködött e kórházban mint ápoló, szakácsnő, takarítónő.

Akkoriban a szovjet hadsereg pontonhidat akart létesíteni Zentánál a felrobbantott híd mellett. Ennek érdekében át kellett vágni a Tisza-töltést és kivágni a fákat, bokrokat a népkerti park szélén. Hat-nyolcszáz embert mozgósítottunk ezekre a munkákra, és ment is minden, de közben felszabadult Szeged, és épségben maradt az ottani Tisza-híd, erre a zentai átkelőhely feleslegessé vált. Akkor az egész munka leállt. Egyébként nagyon jól emlékszem egy mozzanatra: ott van az a sok ember, és mi ajánljuk a szovjet tiszteknek, hogy majd mi beszélünk ezekhez az emberekhez, magyarázatokat adunk az eseményekről, természetesen magyar nyelven, mert magyar emberek dolgoznak ott. Ezt az indítványunkat elvetették, mondván, hogy megvan nekik a propagandárszlegük, majd ők csinálják a propagandát. A propagandájuk pedig az lett, hogy táblákra Sztálin-idézeteket írtak, jó sokat, és az egész munkaterületet teletűzdelték ilyen orosz nyelvű feliratokkal. Persze azt senki nem olvasta, senkit nem érdekelt, de különben is alig lehetett ott valaki, aki oroszul tudott.

■ ■ ■

Becse környékén viszont, ahol egy időben a magyar lakossággal felköttették a fehér karszalagot, állítólag éppen a bevonuló szovjet egység parancsnoka állította le ezt az akciót...

Zentán ilyesmi nem volt, de a szovjet csapattisztek és egyes más tisztek, akik ott állomásoztak egy darabig, politikailag nálunk is segítettek. Sokat jelentett számunkra magyarázatuk az eseményekről. Elmondták, hogy a Vörös Hadsereg Jugoszláviába mint szövetséges országba jött, csak azzal a feladattal, hogy űzze a németeket, és megy tovább Berlinig. Ha a németeket kiűzték, nem maradnak itt. És a hatalmat az itteniek szervezzék és gyakorolják, és mivel itt többnemzetiségű lakosság van, éljenek, dolgozzanak egyetértésben, fogjanak össze, szakítsanak az oszd meg és uralkodj politikával, aminek az áldozatai voltak hosszú időkön át. Szóval, amiket mondtak, az nagyon helyénvaló volt és számottevő politikai aktivistáink és lakosságunk számára.

Ezekből a szavakból ki lehetett esetleg venni azt, hogy bizonyos felsőbb instrukciók alapján viszonyulnak a nemzetiségi kérdéshez, Vajdaság többnemzetiségű jellegéhez?

Én ezt úgy értelmeztem, hogy egyszerűen ezek az emberek ebben éltek, így nevelte őket a bolsevik párt, és azért beszélnek így. Persze voltak másfajta tapasztalatok is a Vörös Hadsereg katonáival kapcsolatban, amik igencsak megleptek, és amelyek miatt én is megpörkölttem egy kicsit. Ugyanis mi éveken át hirdettük, hogy milyen a társadalmi helyzet a Szovjetunióban, milyenek a szovjet emberek, és amikor október 10-én megjelent a helyi lapunk első száma, abban arról írtam, hogy fölszabadultunk, és hogy ne higgyen a lakosság a fasiszta propagandának, hazugságoknak, ím itt vannak nálunk a Vörös Hadsereg katonái, és nem rabolják ki a házakat, nem erőszakolják meg a lányainkat. Másnap-harmadnap jönnek a hírek, hogy egyes házakba betörték szovjet katonák, és volt ahol lányokat, asszonyokat megerőszakoltak. Nem volt sok ilyen eset, és mihelyt hallottunk róla, a Népfelszabadító Bizottság elnöke mindjárt ment a szovjet parancsnokokhoz, azok mindjárt intézkedtek, és akit elfogtak, a helyszínen megbüntették. Annak a nem nagyszámú, de egyes esetekben nagyon drasztikus, nagyon brutális eseménynek azonban híre ment a lakosság körében, úgyhogy első kézből rácaffoltak a cikkemre. Igaz, nem a szöveg egészére, de az említett kitételekre igen.

Egész tevékenységünknek az volt a fő célkitűzése, hogy mindent a frontra. A háború még tart, és emberekkel, anyagiakkal, élelemmel kell

■ ■ ■

segíteni. Az önkéntesek toborzása keretében én is menni akartam a hadseregbe, Farkas Nándor is. Jovan Veselinov azonban azt az utasítást adta, hogy Farkas meg én maradjunk Zentán, mert itt is kell, hogy legyenek megfelelő emberek, akik szervezik a népi hatóságot, a politikai életet és a különböző akciókat a háború folytatásához. Így nem jutottam el a hadseregbe, pedig a későbbiek során is külön üzentek a zombori kiképzőközpontból az oda bevonult önkénteseink, hogy jaj, de kellene valaki, aki tudna politikai előadásokat tartani, de az volt a pártálláspont, hogy Farkas meg én maradjunk Zentán.

Ekkor a Petőfi brigádba toboroztak?

A Petőfi brigádba, habár akkor, 1944 novemberében még külön a Petőfi brigádról nem volt szó. A zentai önkéntesek, meg később a mozgósítottak is nagyjából nem a Petőfi brigádba kerültek, hanem más egységekbe, de voltak a Petőfi brigádban is. Vagy pedig más egységek keretében jutottak ugyanarra a frontszakaszra és harcoltak, és elég sokan el is estek a bolmáni ütközetben, de másutt is.

Mikor és hogy kezdték szervezni az önkéntesek toborzását?

Egyszerűen felhívtuk a lakosságot, a fiatalokat, hogy akik akarnak önként jelentkezni a hadseregbe, jelentkezzenek. Megszerveztük a toborzóközpontot, ami egyben kiképzőközpont is volt, a szerb iskola épületében. Kis Jovák Ferenc volt a központ parancsnoka, voltak munkatársai, és ahogy jöttek az önkéntesek, oda bevonultak, kosztot kaptak, megaludtak, és amikor összejött egy 70-80 főnyi csoport, akkor együttesen mentek Topolyára, és az ott lévőkkel együtt tovább Zomborba. De mentek kisebb, 25-30 fős csoportok is. Az első önkéntesek jóval előbb, október derekán mentek Zentáról Szabadkára, a VIII. vajdasági rohambrigádba. Ez a brigád volt a Népfelszabadító Hadsereg első egysége, amely Zentára érkezett 1944. október 13-án vagy 14-én. Nagyon jó benyomást tett városunk egész lakosságára szervezettségével, fegyelmezett magatartásával, a katonák nyíltságával. Tőlük kaptuk az első Tito-képeket. Nagyon sikeres politikai nagygyűlést is tartottunk lakosságunk tömeges részvételével, Uroš Ostojić-Đetić, a brigád politikai biztosa beszélt, és elhangzott magyar beszéd is. Jól megvendégeltük a brigádot a piactéren, ökröt sütöttünk a katonáknak. Ekkor a katonákkal összebarátkozott fiataljaink soraiból jelentkeztek többen, hogy a brigáddal mennek mint önkéntesek. Néhány nappal később be is lépett a brigádba Sava Bordoški, Zsulyevity János, Tényi László, Brana

■ ■ ■

Martinović, Milica Jović, Brunet Elemér és még mások, összesen 17-en. Igen felfigyelt rá a város, hogy magyarok is voltak közöttük.

Zenta felszabadulásától 1944 végéig hány önkéntes jelentkezett Zentáról?

Nem tudnék pontos adatot mondani, de gondolom, hogy 200-300 körül. Aztán jött a mozgósítás, amikor kötelesek voltak bevonulni az emberek, és nem is tudni, hol határolódik el pontosan a két dolog. Összesen több mint ezer 18-30 éves fiatal vonult be Zentáról. Egyébként az önkéntesek között olyanok is voltak, akikből később jeles emberek lettek. Külön érdekes mondjuk Vébel Lajos, aki Baki Ferencsel megírta a Petőfi brigádról szóló könyvet, közöttük volt Sinkovics János is, meg Gondi János, Szép József, Gyetvai Lajos, Keceli Béla és mások.

A helyi katonai hatóságok hogy viszonyultak a toborzáshoz? Tudjuk, hogy egy időszakban a Petőfi brigád szervezői nem mindenhol találtak a katonai hatóságok megértésére.

Zentán nem volt probléma. A katonai parancsnokság ezt helyesléssel fogadta, és közreműködött a toborzásban, mozgósításban.

Térjünk most vissza a pártélet szervezésének kérdéseihez. Mondta, hogy Anka Kmezić megalakította az első sejtet.

Igen, és azonkívül, hogy a sejt tagjai ezekben az akciókban részt vettek, nagy feladatot jelentett számunkra szervezni a további sejteket, az akciókban jóknak bizonyult elvtársakat felvenni a pártba, kijelölni az új sejtek titkárait. Ment is ez elég gyorsan, úgyhogy január elejére lehetett 5-6 pártsejtünk, és úgy ítélték meg a körzeti pártbizottságban, hogy meg kell alakítani a párt helyi bizottságát. Erre január derekán került sor. Engem választottak meg a pártbizottság titkárává, és 1945 április végéig működtem ebben a minőségben.

Emellett természetesen más feladataim is voltak, mert amikor az Egységes Népfelszabadító Front megalakult a városban, annak a városi bizottságában is voltak kötelezettségeim, aztán folytak az előkészületek a katonai közigazgatás megszüntetésére, fejleszteni kellett a közigazgatás civil részét. Amikor megalakítottuk a Zentai járás Népfelszabadító Bizottságát is, én lettem a titkára. Aztán sor került a párt járási bizottságának a megalakítására is, és ennek is tagja lettem. Különben az első

■ ■ ■

titkára Mirko Borjanović volt, Szabadkáról küldték, egy nálunknál fiatalabb ember, utána jött a helyébe Nićifor Pejín, zentai ember. A párt létezése persze igen megnövelte az akcióképességünket, mert ott fegyelem volt, a tagok úgy regrutálódtak, hogy vállalták a pártfegyelmet, és meg lehetett bízni bennük. Voltak akciók, amelyeknek az előkészítésében, de a végrehajtásában is nagyon fontos szerepet játszottak a párttagok. Egy ilyen akció volt mondjuk a pénzbeváltás. Valamikor 1945 április elején fölhívnak a városházára, egy elvtárs kérdi: „Te vagy a pártbizottság titkára?” „Igen, én vagyok” – mondom. „No ettől a pillanattól kezdve te vagy a pénzbeváltás főmegbízottja.” Mit mondhatok én erre? Soha életemben banknak a küszöbét át nem léptem. Kérdezi: „Van itt bank?” Mondom, van néhány. Meg tudod szerezni a kulcsát? Meg, mondtam, mert volt olyan párttag, aki bankban, adóhivatalban dolgozott, pénzügyekben valamennyire jártas volt. Könnyen előkerült a banknak a kulcsa, odaállt az autóval, betette zsákokban a DFJ (Demokratska Federativna Jugoslavija) dinárt, papírpénz volt mind. No, azt mondja, zárd be a kasszát és a bankot, itt van az utasítás, tanulmányozd át és szervezd meg. Mire az országban, ahogy meghirdették, a pénzbeváltás akciója kezdődött, Zentán is megnyitlak a pénzbeváltóhelyek, megszerveztük őket (persze nagy szerepük volt ebben azoknak, akik jártasabbak voltak pénzügyekben, sokat jelentett, hogy párttagokat tehettünk a legfontosabb helyekre), és beváltottuk Zenta pengőit, akadt valamennyi Nedić-dinár is, ami Bánátból került át, akadt kuna (NDH-pénz), úgyhogy semmi hiányunk nem volt, hanem a végén néhány ezer pengő többlet. Kisütöttük, hogy ezt biztosan odalopták egyes pénzbeváltók a többi pénzhez, nem akarták megtartani, de nem akarták bevallani se, attól tartottak, hogy majd háborús spekulánsokká nyilvánítjuk őket abból kifolyólag, hogy ilyen sok pengőjük van. Így zártuk többlettel a pénzbeváltást.

Jelentős akciónk volt a fasiszták által elűzött és most visszatért telepesek fogadása. Még a háború befejezése előtt, a felszabadulás után, akik bírtak, jöttek vissza Zentára. Visszaköltöztek a volt házukba, de legnagyobbbrészt élelem, háztartási kellékek, ruházat nélkül jöttek, vagy nagyon szegényesen. Gyűjtőakciót rendeztünk a város lakossága körében, és abból nyújtottunk nekik segítséget, élelmet, ágyneműt, ruházati cikkeket. Másrészt a deportált zsidók dolgait a fasiszták annak idején a zsinagóga épületébe gyűjtötték, és ami ott volt, azt szintén kiosztottuk a telepesek között. Igyekeztünk minél jobban fogadni őket, ahogy az akkori szűkös körülmények között lehetett. A frontra is kellett küldeni ruhaneműt stb.

Példaként említik, hogy Moravicán nagyon jól megszervezték a telepések visszafogadását, és ez nagyon sokat jelentett, hogy ott a nemzetiségi viszonyok később jól alakultak.

Állítom, hogy Zentán is jól megszerveztük, és hogy ennek a politikai vetülete szintén igen jó volt. Aztán volt egy olyan akciónk, hogy a megszállás alatt Magyarországról a városba jött, megtelepedett, és még ott lévő magyar állampolgárokat ki kell telepíteni. Nem volt belőlük nagyon sok, de volt valamennyi, és voltak közöttük különfélék. Szigorúan bizalmas pártutasítás volt arról, hogyan írjuk össze és hogyan indítsuk útnak őket ki a határra, mit vihetnek magukkal, és a határon átmennek Magyarországra. A pártszervezet csinálta ezt az akciót, és amikor összeírtuk, kik vannak, megvolt a névjegyzék a város minden körzetéből (már nem emlékszek, hogy 100 ember volt-e, 150, vagy 80), akkor láttuk, hogy különböző emberek vannak, és fölvetődött több párttagban a kérdés, hogy ugyanaz legyen-e az álláspontunk és eljárásunk mindenkivel szemben. Azaz volt, aki mint „ejtőernyős” jött, ahogy a helyi lakosság nevezte, tehát közreműködött a megszálló hatóság szerveiben mint tisztviselő, vagy pedig jött üzletelni, egyeseknek sikerült gazdagodni is. Persze a fejesebb ejtőernyősök, meg akiknek sikerült magukat megszédniük, azok a felszabadulás előtt elmentek. Akik még ott voltak, azok nem a legfelsőbb kategóriákba tartoztak. No mindegy, ki kell őket telepíteni, egyezünk a kitelepítésükkel, csináljuk. De mi legyen azokkal, akik mint munkanélküliek jöttek? Napszámosok, kisemberek, akik itt találtak munkát. Azok nem háborús gazdagodók, nem spekulánsok, hanem munkások, és munkások is maradtak, szegények is maradtak. Most a proletárt is ugyanúgy kitelepítsük? Azt is! Hát jó, akkor kitelepítjük. Volt olyan, hogy házasságra lépett zentaival. Azt is ki kell telepíteni, a házastársa, ha akar, vele megy, ha akar, marad. Volt szakember, mondjuk dr. Banó István tanár, aki magyart tanított. Akkor már el is kezdődött a tanítás a gimnáziumban, ott igen nagy szükség volt a közreműködésére. De akadt még más szakember is. Ha nem volt bűnös, ha nem exponálta magát a fasiszta politika mellett, most mint szakember nekünk hasznos, azt is kitelepíteni? Igen. Ezeket a kérdéseket én fölvettem a járási pártbizottságban, és azért, mert merészeltam feltenni, a járási pártbizottság titkára bírált, sőt leadott egy értékelést a magatartásomról ebben az akcióban. No nem csak az enyémről, mert az is történt, hogy amikor elindítottuk az embereket Zentáról, akkor pontosan azt hagytuk, hogy vigyék magukkal, amit az utasítás szerint vihettek. Aztán meg hallottuk, hogy a határon egyes elvtársak azt is elszedik tőlük. Akkor fölhívtuk telefonon

Rehák Lászlót, ő is ott ténykedett, és feltettük a kérdést, hogy miért nem az történik ott a határon, ami az utasításban van. Ebben rajtam kívül közreműködött Farkas Nándor és Mészáros Károly is. Így került sor arra, hogy az ő magatartásuk az akcióban a körzeti pártbizottság megítélése szerint szintén „nem volt rendben”. Jött a körzeti pártbizottságból Mita Despotović – Čika Kosta, a politikai titkár, és még ketten-hárman, összehívták a város egész párttagságát és megbíráltak elsősorban engem, aztán Farkast meg Mészárost, és másokat is, akiket személy szerint nem neveztek meg, mondván, hogy ingadoznak ebben az akcióban. Engem opportunizmussal vádoltak. Közben a mi kérdésünk nagyon világos volt, indokolt, amikor pedig megkaptuk a választ, maradéktalanul végrehajtottuk az akciót.

Az eredmény az lett, hogy engem leváltottak a pártbizottság titkári tisztségéről, de már előbb megválasztottak a szabadkai körzeti Népfel szabadító Bizottság alelnökének, és Szabadkára mentem dolgozni. Aztán nem is olyan sokára rá kineveztek a belügyi osztály főnökévé, úgyhogy a belügyi szolgálat (kivéve a biztonsági szolgálatot, az OZNA-t, az akkor külön volt), a polgárjogok, a közbiztonság, a milícia, a bűnüldözés, a tűzoltók, annak mindnek én voltam a főnöke, és mindezt mozgattam nemcsak Szabadkán, hanem Zentán, Topolyán, Kanizsán is, az egész körzetben. Közben pártfunkcióim is voltak Szabadka egyes városrészeiben, de később a körzeti pártbizottságban is. Mindezt figyelembe véve felmerült bennem a kérdés, vajon büntetve vagy előreléptetve érezzem-e magamat. Tény, hogy olyan bevetéssel, elkötelezettséggel és kedvvel dolgoztam, mintha az a zentai büntetésem nem is létezett volna.

Opportunistának minősítették, és utána éppen a belügyi reszortot adták, ahol az opportunizmus a legkevésbé se dicséretes tulajdonság. Mivel magyarázza, hogy magára esett a választás?

Nem voltam ott, amikor tárgyalták, hogy kik jöhetnek számításba, de úgy látszik, hogy engem találtak a legmegfelelőbbnek, mert azért – habár voltak bírálatok meg bírálóim – mindenki látta és tisztában volt velem, hogy végeredményben mégiscsak fegyelmezett párttag vagyok, és ha valami pártálláspont, utasítás, akkor én azt végrehajtom.

Nem érezte úgy, hogy ezek a bírálatok amolyan előzetes figyelmeztetések? Aki ismerte, az úgyis tudta, hogy fegyelmezett és pontos ember, de a bírálatokkal még jobban akarták ösztönözni...

■ ■ ■

Nem úgy került rájuk sor, de tény, hogy a bírálatokban, pártbüntetésben jelen volt az a mozzanat, hogy most az én pozitív reagálásomat várják...

...és most tessék ezen az új poszton bizonyítani...

Úgy van. És bizonyítottam. És azt a pártfigyelmeztetést később le is vették rólam. Bizonyítani pedig nem volt könnyű, sok nagy és összetett problémával, feladattal kellett megbirkózni.

Elhiszem, de mielőtt a szabadkai időszakra rátérnénk, kérdeznék még valamit. A felszabadulás után létrejött első kormány koalíciós kormány volt, ami mint taktikai lépés szükségesnek mutatkozott a nemzetközi konstellációk miatt. Abban az időben a jugoszláv vezetőség belement egy olyan megoldásba is, hogy néhány évig legálisan működhetett több párt az országban. Ezeknek a pártoknak például újságuk is megjelent abban az első, kezdeti időszakban. A terepen mutatkozott-e igény ilyen pártok létrehozására, voltak-e aspiránsok?

Egyáltalán nem. Ennek az egésznek Zentán nyoma se volt. Senki részéről ilyenfajta kezdeményezés nem mutatkozott. Volt ugye a Kommunista Párt, amely azokban a hónapokban és még jó darabig nem nyilvánosan működött. Nem volt kiírva, hogy hol van a pártbizottság. Mindig hangoztattuk, hogy a Kommunista Párt az egész harc vezetője, ismertettük, magyaráztuk a párt irányvonalát, politikáját, de a kommunisták nem mint kommunisták léptek föl. Létrehoztuk az Egységes Népfelszabadító Frontot, mint tömegszervezetet, ez volt a politikai munkánk tere, formája. Persze újból életre keltettük a JKISZ-szervezetet is, utána az USAOJ-t, az ifjúság tömegszervezetét. Akkoriban én nagyon szerettem volna ismét a JKISZ-ben dolgozni, meg is mondtam az elvtársaknak, de a helyzet olyan volt, hogy nem működhettem tovább ott, mert a pártot is csinálni kellett, így akkor a JKISZ titkára Vladimir Popin lett, aki fiatalabb, és ő szervezte, de Stevan Doronjski is közreműködött a tartományból, még többet Sonja Čopić a szabadkai körzetből, persze járt oda Anka Kmezić is. Alakultak igen gyorsan a JKISZ-aktívák, voltak még a háború előtti JKISZ-szervezetből néhányan, akik most bekapcsolódtak. Ezek voltak a mi politikai szervezeteink.

El akartam még mondani a felszabadulás utáni első találkozásomat a járási párttitkárral. Hallottam 1944 októberében, hogy Nićifor Pejín Bánátban bekapcsolódott a pártba és az észak-bánáti partizánok között

■ ■ ■

harcolt. Nem sok napra rá megérkezett Mičo Zentára. A rakparton találkoztunk, a nyakában egy német géppisztoly. Megöleltük egymást, váltottunk egy pár szót, hogy mi a helyzet Zentán, mert ahogy mondta, ezt jött megnézni. Azzal köszönt el tőlem, hogy majd most szétnéz egy kicsit a városban, és majd megint találkozunk. Pár nap múlva sor is került erre, és elmondta, miket látott, miket hallott, hogy ítéli meg a helyzetet. Többek között olyat is mondott, hogy „nem jól csináltátok ti, Misa”. „Mit nem csináltunk jól?” – kérdezem. „Nem a Nešić Isidort kellett volna megtenni a Népfelszabadító Bizottság elnökének, hanem a Pejín Isidort.” „A te apádat?” – mondom. „Igen, őt kellett volna megtenni elnöknek.” Hát akkor elmondtam neki, hogyan történt, hogy Nešić lett az elnök, hisz ő vezette e bizottságot a megszállás alatt is, amikor Isa Pejín tagja se volt annak az illegális bizottságnak. Másrészt olyan hírek is terjednek az apjáról, hogy a felszabadulás utáni napokban embereket zsarolt, fosztogatta a közbizonyt ilyen vagy olyan módon, és ha valaki javasolta volna is elnöknek, hiszem, hogy ezt is elmondták volna, és ennél fogva sem választották volna meg.

Nem értett egyet a megítéléssel, különösen az apját terhelő hírekkel, de elment, és soha többé nem hozta fel nekem az apja kérdését. Gondolom, hogy e nézeteltérésünk miatt szorgalmazta ellenem annyira azt az áprilisi „bírálatot” 1945-ben, nem úgy tüntetve fel a dolgokat, ahogy voltak. Valamikor 1946-ban Isidor Pejín bíróság elé állították, el is ítélték. Beigazolódott tehát, hogy amit róla mondtam, az nem csak mendemonda volt. Dehogy én jelentettem föl, sem a belügy, hanem a biztonságiak (OZNA) csinálták, engem nem is értesítettek az ügyről.

Az embernek nehezen sikerül leélni az életét ellenségek nélkül, de különösen nehezen, ha belügyi főnök...

És mégis, úgyszólván egész életemben sikerült úgy működnöm, hogy személyes ellenségem alig akadt. Kerültem az odavezető alkalmakat. Békülni is igyekeztem közös ügyünk, a munka érdekében. A továbbiak során Pejín Mičoval is jól együttműködtem nemcsak Zentán, hanem aztán Szabadkán és Újvidéken is. A másik ember, akivel konfrontálódtam, Miroslav Birclin, akinek a visszavételét a pártba a körzeti pártbizottság leállította, és aki, úgy látszik, abban a tévhitben élt, hogy ebben én játszottam közre.

Volt valami alapja erre?

■ ■ ■

Nem volt. Mielőtt Anka Kmezić Zentára jött volna, Birclin már elkezdte a pártot szervezni, mondván, neki megbízatása van erre. Össze is hívott bennünket és „fölvett bennünket a pártba”, engem is, azzal, hogy ő a párttitkár. Anka Kmezić a második ülésen megmondta, dehogy volt neki ilyen megbízatása, és amit csinált, azt a körzeti pártbizottság semmissé nyilvánítja, őt fel sem veszi tagnak, és én lettem az első tényleges, körzeti kapcsolaton létesített pártsejt titkára. Ebből gondolhatta, az én szelem volt, hogy őt így elejtsék. Pedig semmi, de semmi kanalam nem volt nekem abban.

Egy helyen leírta, hogy ha az ilyen emberek, akik ítélkezni akartak önkényesen a háború után, hatalmat kaptak volna, akkor lehet, hogy maga se lenne már az élők sorában.

Birclin azt is elmondta, volt olyan vállalkozása, hogy engem letartóztassanak, és elküldjenek Bajára, ahol a szovjet hadsereg akciója keretében munkálatok folytak, de gyakorlatilag engem „elnyelt volna a köd”. Nem tudom, lehetett-e, történhetett-e ilyen, vagy pedig ez a mese tisztán fantáziájának a szüleménye. Mert az az ember tényleg betegesen képzelődött, sok valótlanságot kigondolt, mesélt és papírra is vetett. Biztos vagyok benne, hogy semmi oka sem volt rá, hogy még az életemre is törjön. Egyébként fantáziájának minden rám vonatkozó kimondott vagy leírt szüleményét Miroslav Birclin 1978 januárjában bíróság előtt visszavonta.

Az adminisztratív szocializmus Vajdaságban leggyakrabban emlegetett bűne a beszolgáltatás. Milyen személyes emlékei vagy tapasztalatai vannak ezzel kapcsolatban?

Nem sok, mert nem vettem benne részt. Más tennivalóm volt, meg aztán 1946. december elején be kellett vonulnom a hadseregbe, leszolgálni a tényleges katonai időmet, és 1947 végéig ott voltam.

A belügynek azért mégiscsak volt elég sok dolga a beszolgáltatással...

A belügynek volt dolga, de a későbbi időkben. 1946 elején még nem annyira. Akkor főleg a csempészsést üldöztük, a tiltott határátlépést, más bűnözést, a közbiztonság ügyeivel foglalkoztunk stb. Beszolgáltatás volt akkoriban, de arra a legkiélezettebb helyzetre később került sor, amikor én már bevonultam.

■ ■ ■

Mint belügyi főnöknek mik voltak a legnehezebb problémái?

Ami minden napra sok munkát adott, az a milícia szervezése, beállítása, akkor mondjuk olyasmi, mint előkészületek a szavazásra, a szavazók jegyzékének elkészítése. Sok esetben az emberek kukoricával tüzeltek, amit tiltottunk, és ezt is üldöztük. Az egyik nagyobb akciója volt a belügynek a németek kitelepítése. Még mielőtt belügyi főnök lettem volna, már foglalkozott a Népfelszabadító Bizottság ezzel az üggyel. Volt a Szabadkai körzetben egy nagy tábor Szeghegyen, a mostani Lovćenacón, oda gyűjtöttük a németeket. Az nem egy szögesdrótos tábor volt, amely körül örök álltak, hanem az egész falu egy tábor. Amikor sor került arra, hogy mehettek az egyes csoportok, akkor útnak indítottuk őket, és mentek.

Tanúsítottak a németek ellenállást a háború után? Tud valamilyen szervezkedésről?

Nem tudok róla, hogy a mi terepünkön ilyesmi történt volna. Ami pedig a kitelepítésüket illeti, azzal kapcsolatban se tanúsítottak valami nagy ellenállást. Voltak, akik bizonygatták, hogy nem németek, hanem magyarok. Hogy milyen ügye volt államvezetőségünknek a nyugati szövetségesekkel, hogy intézték, azt nem tudom, de amikor jelentették, hogy indulhatnak a csoportok, akkor mi küldtük őket, és ment a dolog bonyodalmak nélkül.

Akkor hogy gondolkodott, miért szükséges a németek kitelepítése?

Ahogy az AVNOJ megindokolta az erről szóló határozatát: minden német támogatta Hitlert, a németek zömmel Hitler oldalára álltak, és a jugoszláviai németek soraiból sokan voltak SS-alakulatokban, gyilkoltak, felperzselték falvakat stb.

De akik gyilkoltak, azok már rég elmentek.

Az egy olyan megítélés volt, hogy a németek valamennyien felelősek, a történetek után nem élhetünk egy országban. Ez volt az álláspont.

A nemzetiségi összetétel alakításának a kérdése nem játszott közre?

Nem. Azt hiszem, az volt a tényleges ok, amit nyilvánosan kimondtak, semmi más. Ezt már a történelem is elkönyvelte. Napirenden tartották, és csinálnak volksdeutscher gyűléseket néha Nyugat-Németországban, de hivatalosan nem feszegetik többé. Ez így történt, és nézzünk előre!

A belügyi működéssel kapcsolatban volt még egy feladatom, ami igen nagy vívódást jelentett a számomra. A katonai bíróságunk egyes embereket halálra ítélte, az ítéletet végre kellett hajtani. Aleksandar Ranković országos belügyminiszter rendszerint a körzeti belügyi osztály főnökét nevezte ki a végrehajtási bizottság elnökévé, és így a Szabadkai körzetben engem bízott meg. Ilyen minőségben neveztem ki jogászt, orvost stb. a bizottságba. Előttém a feladat, hogy egy halálra ítélte háborús bűnöst le kell lőni, golyó általi halálra ítélték. Nagy gondban voltam és tanácskoztam a munkatársaimmal, hogy ezt hol és hogyan hajtsuk végre. A nálamnál tapasztaltabb politikai vezető elvtársak látták a vívódásomat, de úgy gondolták, találjam meg én a megoldást, az enyém a feladat. Végül is megtaláltam – a milícia parancsnoka összeállított egy osztagot, és úgy döntöttünk, hogy a zentai temetőben hajtjuk végre az ítéletet, megfelelő helyen. Meg is történt. Amikor a bizottság orvosa megállapította, hogy beállt a halál, akkor a temetőcsősz eltemette a holttestet.

Ki volt ez a háborús bűnös?

Az elsőre név szerint már nem emlékszem, egy magyar repülő fiatalember volt, aki megszállt szovjet területen garázdálkodott, repülőből falvakat géppuskázott és hencegett is ezzel, és a katonai bíróság halálra ítélte. Hogy a vádanyag, a bizonyítékok hogy álltak, azzal én nem foglalkoztam, nem volt az ügykörömben, ellenben meg voltam győződve, hogy ha a mi bíróságunk valakit halálra ítél, az biztosan megérdemelte, és egyszerűen végre kell hajtani az ítéletet. Aztán következett Miloš Kovačević esete, aki a megszállás alatt Szabadkán a rendőrségen főfelügyelő volt, üldözte a kommunistákat, antifasisztákat és hazafiakat. Elszökött a felszabadulás előtt, de 46-ban visszajött, mert azt hitte, hogy itt amolyan régi Jugoszlávia-féle lehet, és szolgálatba veszik. Biztonsági szolgálatunk elfogta, bíróság elé állították, és a bíróság kötél általi halálra ítélte, amit nyilvánosan kell végrehajtani. Akkor mit tehettem mást, ezt is megszerveztem. Az úgynevezett Ferrum téren hajtottuk végre az ítéletet, ott emeltek bitófát, kiplakátoltuk az egész városban, és összejött vagy háromezer ember. Gyetvai Károly olvasta fel az ítéletet és a megindoklás megfelelő részét. A tömeg tapsal, helyesléssel fogadta ezt az egzekúciót, ami azt jelentette, hogy Szabadkán sok ember életét megkeserítette ez a fasiszta fenevad.

Összesen hat esetben kellett ilyen dologgal is foglalkoznom. Volt még egy ilyen szabadkai rendőrségi háborús bűnös, csak annak a felakasztása nem nyilvánosan történt, hanem a börtönudvarban hajtottuk végre. És volt három rablógyilkos, akik betörték, embereket gyilkoltak le, raboltak ki, és ezért ítélték őket halálra. Hát bizony ilyesmit csinálni nem egyszerű dolog. Ha nem lettem volna róla meggyőződve, hogy olyan emberekről van szó, akik megérdemelték a büntetést, hogy a mi bíróságunk egész biztosan nem bizonyítékok nélkül ítélkezik, nem tudtam volna megcsinálni. Orvosnak én dr. Steinfeld Sándort neveztem ki, ő állapította meg, hogy beállt a halál. A harmadik eset után azt mondta: „Misa, légy szíves, találj valaki más orvost, én ha megtudom, hogy ilyen bizottságban kell lennem, akkor három napig beteg vagyok előtte is, meg utána is, és most már elég, szörnyű nagy dolog az életöszön, nehéz közelről végignézni az élet kimúlását.” Hát igen, idegek is kellene ehhez. Háborús idők, forradalmi események, társadalmi átalakulás, ilyenkor sok minden történik, és egyeseknek többek között ilyen feladat is kijutott.

Emberileg mi volt a belügyi munkában a legnehezebb?

A szolgálatnak ki kell hatnia úgyszólván az egész népre ilyen vagy olyan módon. A polgárjogi dolgok rendezése, a bűnüldözés, a rendészet az egész lakosságot érinti. Nem sikerült mindent maradéktalanul jól megcsinálnunk, ahogy kellett volna, de igyekeztünk. Tehát a kellő létszám és szakember kérdése, aztán hatni a közvéleményre, a tömegekre, megnyerni a polgárok támogatását, segítő közreműködését – ezeken fáradoztam igen sokat. Egyik igen nagy feladatunk volt elkészíteni a szavazók névjegyzékét a Szabadkai körzet egész területén, elvégezni a többi előkészületeket az Alkotmányozó Népszkupstina képviselőinek megválasztására. Hónapokon át dolgoztunk ezen 1945 nyarán–őszén. November 11-én volt a szavazás, sikeresen zajlott le minden, ami sokban a belügyi szolgálat előkészítő munkáján múlt. Ezt az akciót első munkatársam, a szintén zentai Vladimir Petkov tervezte, szervezte és irányította a felülről kapott utasítások alapján.

A belügyi szolgálatot nem ismerték el mint katonai szolgálatot, külön le kellett szolgálnia a katonaidejét?

Helyénvaló a kérdés. Felszabadultunk annak a tudatában, hogy nekünk zentai kommunistáknak nagy passzívum nyomja a vállunkat – az egész munkánktól egy fasiszta se harapott a fűbe. Adósaknak éreztük magunk-

kat. Úgy képzeltem, megyek a hadseregbe és ott is maradok, katona leszek. Akkor különben azt gondoltuk, hogy hamarosan újból háború lesz, különösen, amikor ismét Churchill jutott hatalomra Angliában. Hogy tévesen ítéltük meg a helyzetet, és másként történt, annak csak örülhetünk, de akkor abban a hiszemben éltünk. Voltak is nyugati határainkon villongások, feszültség, idegen gépek berepülései Isztriával és Trieszttel kapcsolatban. Mindezt fölmérve egyáltalán nem foglalkoztam a kérdéssel, hogy a 12 hónapos kötelező katonai szolgálatomba beszámíthatnák a felszabadulástól eltelt időszakot, legalábbis azt a hét hónapot a háború végéig. Nem is kértem ezt, mert úgyis azzal a szándékkal mentem a hadseregbe, hogy ott maradok. Voltak, akik kérték, meg is kapták, tehát én is megkaphattam volna, különösen hogy belügyi szolgálatban voltam, de nem kértem. Így aztán 13 hónapot szolgáltam Zágrábban. Amikor kérdezték, hogy ki akar tisztí iskolába menni, jelentkeztem, de az volt a válasz, hogy ha nem 1920-as évfolyambeli lennék, hanem 1921-es, akkor még felvennének, így kicsúsztam a korhatárból. Tehát leszolgáltam az időmet és leszereltem.

Egyébként a mi önbíráló szemléletünk azzal kapcsolatban, ami a szervezetünkkel történt a megszállás alatt – ki többé, ki kevésbé, de általában igen önbírálok voltunk –, azt hiszem, reális és helyénvaló volt, és sarkallt bennünket a munkára, az akciókra a felszabadulás után, mondván, itt a lehetőség, hogy bepótoljuk, amit csak tudunk, és vállaltuk az akciókat. Későbbi dolog aztán már, hogy el is túloztuk ezt az önbíráló beállítottságot, vagy voltak esetek, amikor mások manipuláltak is vele. Arra is rájöttünk, hogy amikor a magunkról és másokról szóló értékeléseket összevetjük, vannak, akik éppen ellenkezőleg viselkednek, holott az ő ténykedésük a háború éveiben nem volt különösebben miénktől.

Úgy tűnik, hogy az igazi kommunisták jobban feltalálták magukat akkor, amikor a veszélyt, kockázatot, nehézségeket kellett vállalni, mint utána, amikor a hatalmat kellett elosztani. Megváltoztak ezek az emberek, amikor beköszöntött a béke?

Nem mindjárt. Az adminisztratív szocializmus, a központi irányítás éveiben, de az öngazgatás első időszakában is a kommunisták még igen önfeláldozóan dolgoztak, és igen következetesen, sok mindent csináltak döntően nagyobb részük a munkahelyén kívül is, minden fizetés, ellenszolgáltatás nélkül, önkéntes munkaakciók keretében, rohammunkával, társadalmi elkötelezettségéből kifolyólag. Idővel másként alakult a helyzet. Az is volt, hogy megváltoztak emberek, egyeseket a hatalom

megrontott, fölülkerekedtek bennük az önös érdekek. Akadtak, akik megengedhetőnek tartották ezt, hisz végigharcolták a háborút. A közszellemre és a viszonyokra olyan körülmények is hatottak, hogy nyereséges gazdálkodás, áru, piac, harc a nagyobb jövedelemért. Nem volt könnyű ebben feltalálni magát az embernek. Itt már nem felelt meg olyan szemellenzősen igazodni, az erkölcsiekben se lehetett annyira puritánkodni, meg kellett engedni ezt-azt, ami ellentétben volt némely elvünkkel. Azelőtt egy nehéz feladatnál azt mondták, no ehhez egy jó kommunista kell, aztán valamikor az ötvenes évek derekán már el-elhangzott, ehhez egy jó macher kell, üzletelni tudó, spekuláns, jó kereskedő, úgyhogy a kommunista jellem, erkölcsi értékek bizonyos fokig háttérbe szorultak. Előretörték a részérdekek, a csoportérdekek, és akkor mentek a dolgok ezen az úton, és eljutottunk oda, ahol most vagyunk – a válságba. Tehát az emberek egy bizonyos hányada igen megváltozott...

...a másik hányada pedig emiatt kiábrándult...

Igen, voltak, akik kiábrándultak, én nem. Mások, ha nem is ábrándultak ki, valahogy az eseményeken kívül érzik magukat, mert úgy találják, hogy nemigen tudnak hatni rájuk, nem adnak a szavukra. Főleg így van sok harcosunk. A harcosszervezet hallatja ugyan a szavát, ahol csak teheti, de az se tudott megakadályozni sok hibát, elferdülést, torzulást, mint ahogy a Kommunista Szövetség se vette elejét, hogy rossz döntések is szülessenek.

Hogy telt el a katonai szolgálata?

Érdekes volt. Nem volt könnyű, főleg 1946–47 nagyon kemény telén. Légvédelmi egységnél szolgáltam, és a mi egységünket a városon kívül kellett elhelyezni, Kajzericán, ott meg csak barakkok léteztek, szinte plafon nélkül. Befűteni nem lehetett, égett ugyan a kályhában a tűz, de édeskeveset ért, minden meleg kiment a szabadba, mégis kibírtuk, aránylag fiatalok is voltunk. Úgy rendelkeztek, hogy ketten aludjunk egy ágyban, hogy melegítsük egymást. Aztán egy nagy esőzéskor a vízből mentettük a lövegeket, jeges vízben álltunk, jártunk, aztán mentünk vissza a hideg barakkba, száraz ruhát kerítettünk, a vizeset meg úgy is szárítottuk, hogy az ágyban magunk alá terítettük.

A hat hónapi kiképzés után bekerültem a második hadtest politikai osztályára, akkor a város területén egy laktanyában voltunk, és onnan jártam naponta dolgozni, gépelni, nyilvántartásokat vezetni és hasonlókat.

■ ■ ■

Milyen állásba került, amikor a katonaságból visszajött?

Újvidékre a Tartományi Főbizottság apparátusába, kommunálisügyi megbízotthelyettes voltam 1948 márciusától a Kominform határozata utáni időkig. Sóti Pál volt a megbízott, ő is kezdeményezte, hogy Újvidékre jöjjenek, de hamarosan más tisztségre távozott, Đorđe Bošković szerémségi harcos lett az új főnökünk. Október derekán átvezényeltek a Vajdasági Kultúregyesületek Szövetségébe, meg a *Híd*ba felelős szerkesztőnek, később a tartományi pártbizottság agitropjának is tagja lettem, a könyvkiadást is csinálni kezdtem.

Egy kommunálisügyi megbízottnak mi volt a dolga?

Akkor oda tartoztak a közművek, de a helyi kisipar, malmok, téglagyárak és hasonlók is. A munkánk főleg arra vonatkozott, hogy szorgalmazzuk, hogy mindez működjön. Az az adminisztratív szocializmus ideje volt, amikor központi anyagbeszerzés, anyagelosztás történt, központi ellenőrzés. A munkám főleg a termelés szorgalmazása, az anyagok kiutalása, a könyvelés ellenőrzése volt, de mentünk például a beočini szénbányába súlyos problémáinak megoldása ügyében. Lementünk a tárnákba is és láttuk, mennyire kedvezőtlen körülmények között folyik ott a munka.

Oda tehát elsősorban becsületes, lelkiismeretes, jó szervezőképességű ember kellett...

Ez olyan helyzet volt, mint előbb is nem egyszer: úszni harmadikos elemista koromban tanultam meg. Próbálgatom én az úszást a Tisza sekélyében, lábolok, kutyázok, amikor arra jön a Gondi János, a „Liba”, az ismert muzsikus cigány néhány társával: „Hohó, nézzétek a kis Olajost, gyerünk, dobjuk be!” Közre kaptak, fölvittek a kompra, meglóbáltak kezemnél-lábamnál fogva, bedobtak, amennyire csak bírtak, és továbbmentek. Megrémültem, hápogtam, kapálóztam, de sikerült kiúsznom. Utána már magam is kezdtem a vízbe ugrani, fejesekeket bukni a kompon belül. Szóval ilyen helyzetekben voltam, hogy hirtelen bele kellett állni, csinálni, vállalni dolgokat, amelyekre nem volt módomban előzetesen felkészülni, hanem munka közben kellett beletanulnom.

Melyek voltak az első jelei annak, hogy konfliktus van a láthatáron a Szovjetunióval és Sztálinnal?

■ ■ ■

Első sejtelveim arról, hogy a jugoszláv párt és a szovjet párt, illetőleg a befolyása alatt álló más pártok között nézeteltérések vannak, 1947-ben keletkeztek, akkor sejtettem meg Zágrábban katonáskodva. Ugyanis igencsak figyelemmel kísértem a sajtót, olvastam a *Borbát*, külön a *Komunistot*, a párt elméleti folyóiratát, és láttam, hogy Tito, Kardelj, Kidrič és más elvtársaink nyomatékosan kihangsúlyozzák a jugoszláv népfelszabadító harc sajátosságait, azt, hogy felszabadító háború volt, de annak a keretében szocialista forradalom is, és a szocializmus építésének sajátos, különleges jegyeit Jugoszláviában. Látszott, ha nem is mindig nyíltan kimondva, hogy ezeket a sajátosságokat a túloldalon tagadják, lebecsülik, szembeszállnak vele, úgyhogy a mi elvtársaink írásaiban amolyan polemikus válaszféléket is láttam, és ekkor éreztem meg, hogy itt van valami mélyebb nézeteltérés, de ennél többet akkor nem tudhattam meg.

Azt, hogy konfliktus van a szó igazi értelmében, 1948 márciusában észlelhettük először, amikor a szovjet kormány visszavonta a szovjet katonai és polgári szakértőket Jugoszláviából, állítva, hogy ellenséges elemekkel vannak körülvéve, amit semmiképpen se fogadhattam el igaznak. Nagyon jól emlékszem, voltak Zágrábban olyan katonai törzsgyakorlatok, amelyeken szovjet tábornokok vagy más magas rangú tisztek is jelen voltak mint szakemberek, és láttam, hogy a mi tisztjeink a legnagyobb megbecsüléssel viszonyulnak hozzájuk.

Körülbelül egy hónappal a Tájékoztató Iroda határozata előtt (akkor már Újvidéken voltam a kommunálisügyi osztályon) pártszervezetünkben ismertették Sztálin és Molotov levelét és a jugoszláv központi bizottság választát. Két ilyen levelet intézett a szovjet pártcsúcs a jugoszláv párthoz és pártunk mind a kettőre megadta az érvekkel, tényekkel alátámasztott választ. Ugyanakkor tájékoztattak bennünket Hebrang és Žujović áruzó magatartásáról is, ők ketten voltak a jugoszláv központi bizottságban, akik a Sztálinnal szembeni ellenállásunkkal nem értettek egyet.

Június 29-én este a belgrádi rádióban hallottam a Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottságának a választát a Kominform határozatára, és magának a határozatnak a szövegét, amit akkor szintén beolvastak. Amikor azt a szöveget hallgattam, pontról pontra követtem és mindjárt felismertem, hogy ez nincs így. Én tagja vagyok a pártnak, benne dolgozok, csinálom az akciókat. Hogy mi kulákpárt lettünk? Csináltuk a felvásárlást, a földreformot, kisajátítottuk a nagybirtokokat, osztottuk a földet a földnélkülieknek, hogy lehetünk mi akkor kulákpárt. Vagy hogy a párt beleolvadt a Népfrontba, hát nem igaz. És így tovább, pontról pontra, úgyhogy igen határozottan állást foglaltam akkor mindjárt.

■ ■ ■

Másnap reggel találkoztam Keck Zsigával, kértem, mit szól ehhez. Azt mondja, ha Đilas bolond és fejjel megy a falnak, nem kell, hogy én is azt tegyem, mert Sztálinnal szembehelyezkedni örülség. Hogy kinek van igaza, azzal abban a beszélgetésben nem is foglalkozott.

A pártülésen mindenki egyénileg nyilatkozott. A kommunális osztályon a pártszervezetünkben nem volt senki, aki ne fordult volna szembe a Kominform határozatával. Ment tovább az élet, de a kominformosok kiálltak a sorból. Akik nyíltan a Kominform mellé álltak a pártülésen, azok mindjárt. Voltak, akik nem mondtak mindjárt nyílt álláspontot, viszont később szervezkedésbe kezdtek, akkor letartóztatták őket. Volt, aki egyszerűen megijedt, megbénult. Semmi szervezkedésbe nem kezdett, de képtelen volt csinálni, amit kellett volna. Voltak olyanok is, akik csinálták tovább, habár nem voltak meggyőződve annak az igazságosságáról. Az ilyen helyzetekben mégis azon fordulnak meg a dolgok, hogy ki mit tesz.

Tudjuk, hogy ez a konfliktus sokkal régebbi keletű. Ön benne volt a pártvezetőségben, és tényleg nem sejtett semmit?

Nem, semmit. Az én felfogásomban, ismereteimben, 1947 előtt semmilyen forrásból sem... Egyébként most, amikor elég sok mindent közzétettek abból az alkalomból, hogy Tito 50 éve került a párt élére, látjuk, hogy voltak nézeteltérések már a háború előtti időkben is olyan értelemben, hogy a Komintern atyáskodott a pártok fölött, de Tito meg a központi bizottság nagyon gondosan ügyelt arra, hogy a jugoszláv pártba, a Népfelszabadító Hadseregbe, az egész mozgalomba, főleg a háború alatt, a felszabadulás előtti időkben, vagy legalábbis a háború befejező szakasza előtti időkben semmi ne szivároгjon ki e nézeteltérésekről. Létérdeke volt a jugoszláv pártnak és a hadseregnek, hogy az emberek úgy tudják, hogy a Szovjetunió támogatását élvezzük. Mi ebben neveledtünk, és akkor ezt megbontani nem volt szabad, annak nagyon súlyos következményei lehettek volna. Ezért Tito elvtárs, ameddig csak lehetett, kerülte, hogy nyilvánosságra hozzon erről dolgokat. De 1947-ben a helyzet úgy alakult, hogy nagyon meg kellett mondani egyet-mást, és 1948-ban sor került a Kominform határozatára a jugoszláv párt és Jugoszlávia ellen, akkor aztán nyíltan ki kellett állni. De még azután is jó darabig nem rontottunk neki Sztálin tekintélyének, olyanok jelentek meg a *Borbában*, hogy „továbbra is Sztálin a kommunizmus legnagyobb korifeusa” stb. Viszont ahogyan ők mind tovább mentek a Jugoszlávia-ellenes hadjáratban, hisz tudjuk, végül majdnem fegyveres összetűzésre került sor, mert

■ ■ ■

felvonultak csapatokkal, lőttek is imitt-amott embereinkre a határokon, mi is felvonultunk, felállítottuk az ágyúkat, és ha támadnak, biztosan védekeztünk volna. Teljesen el voltunk erre szánva. Meg aztán, ahogy jöttek a lépéseik a többi szocialista országban, gondolok a kirakatperekre, a Rajk-perre és a többire, olyan mértékben lepleződtek le a sztálinista módszerek, olyan mértékben lehetett többet és többet mondani, meg hát végeredményben a jugoszláv párt embereinek is föl kellett fedni elméleti síkon is, hogy mi történt itt. Végül meg kellett állapítani, hogy az történt, amit Marx is előrelátott mint lehetőséget, hogy az egyik fő dolog, ami a hatalomra jutott munkásosztályt veszélyeztet, a vezetőinek, a pártnak az elbürokratizálódása, és ez történt a Szovjetunióban, és jöttek részben már 1950-ben, de főleg 51-ben az elméleti cikkek is ennek a helyzetnek a magyarázatáról.

*Meg tudná ítélni, hogy a Tájékoztató Iroda határozatának köz-
zétételekor a jugoszláviai magyar értelmiségnek az a része, amely
később szembekerült a jugoszláv párt politikájával, mennyire volt
tisztában a dolgokkal?*

Nem volt tisztában. A fejek nagy részében zavar volt. És túlzás azt mon-
dani, hogy „az értelmiségnek az a része”. Csak bizonyos kis számú értel-
miségi káder került szembe pártunkkal, állt a Kominform oldalára.

*Meg lehetett volna ezt akadályozni úgy, hogy már előbb felkészítik
az embereket, és mondanak nekik valamit, nem pedig csak egy
hónappal a nagy konfliktus kirobbanása előtt?*

Azt hiszem, nem lehetett azt megtenni, Sztálin érvet csinált volna belőle,
hogy szovjetellenes kampány folyik Jugoszláviában. Viszont akik saját
fejükkal gondolkoztak, akik képesek voltak arra, hogy pontról pontra
megvizsgálják a Kominform állításait a jugoszláv pártról, a jugoszláviai
helyzetről, elemezzék és összevessék a valóságunkkal, és akik eléggé
benne voltak a mi valóságunkban, azok igen gyorsan meglátták legalábbis
azt, hogy a Kominform határozata egy hazugság. Hogy mért került rá
sor, azt a későbbiek során derítettük ki, de én már akkor úgy ítéltam
meg, hogy ami a néptömeget, külön a magyarságot, a munkásságot, de
főleg a parasztságot illeti, Tito ellenállása a sztálini hegemonizmussal
szemben a tömegek nagy helyeslésére talált, szinte úgy éreztem, hogy a
népünk szívéből szólalt meg Tito. Ma is úgy ítélem meg, hogy éppen a
Kominform elleni ellenállásunk, harcunk idején értük el, hogy a legna-

■ ■ ■

gyobb magyar tömegek igazán fölzárkóztak a JKP mögé, a mi számunkra ez volt a forradalmi harc hősi és nagyon eredményes korszaka.

Igen, mert a parasztok valószínűleg addig is tartottak a „közös kondértól”...

Igen, az is volt, féltek, hogy merev kolhozrendszer csinálunk, kicsit neki is indultunk, de visszakoztunk. Emlékeztek az emberek a kellemetlen eseményekre is 1944-ből, amelyekben egyes szovjet katonák dicstelenül mutatkoztak be. Másrészt a mi embereink látták, hogy a csatlós országokban, különösen Magyarországon mi a helyzet, mennyire nem önállóak azok az országok, az embereket elriasztotta a Rákosi-rendszer. Imponált Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek, hogy védjük és megvédjük önállóságunkat, tudatában voltak annak, hogy ez létérdekük. Ez aztán akkoriban teljes súlyával jelen volt a jugoszláviai magyarságnál is.

Önnek azokban a napokban voltak vitái a Kominform híveivel?

Voltak, de nem sokakkal. Elsősorban ki-ki a maga pártalapszervezetében nyilatkozott, és amikor a mi pártszervezetünkben tárgyaltuk, én az első között nyilatkoztam, aztán az éjfélig tartó ülés során többször felszóltam, végül egységesen állást foglaltunk a mi központi bizottságunk mellett, ott egy kominformos se akadt. Ha akadt volna, akkor biztosan sor került volna vitákra. A mi szervezetünkön kívüli emberekkel, egyesekkel imitt-amott vitáztam, akik véleményt mondtak, mert a kominformosok jelentősebb része nem nagyon mondta a véleményét. A pártszervezetében megmondta, de azon kívül helyel-közzel, alkalomadtán, mert a véleménye mellett érvelni akkor már kockázatosná is vált. No én senkit nem jelentettem föl, vitába szálltam, de amennyit valaki annak a keretében megmondott, azt már elmondta a pártszervezetében.

A jugoszláviai magyar értelmiségi kominformosok fel voltak kérésülve valamiféle aktív ellenállásra is?

Nem. A későbbiek folyamán keletkeztek illegális csoportok, de azok legnagyobb részét igen gyorsan fölfedték a biztonsági szervek, és akkor az ilyen csoportok aktív tagjai a Goli Otokra kerültek.

Említette, hogy volt egy esete Kővágó Lászlóval...

■ ■ ■

Kővágó a pártalapszervezetük ülésén nem mondott egyértelmű véleményt, az ülésük után hallottam, hogy eléggé ingatag állásponton van. A továbbiak során előttem is, mások előtt is úgy beszélt, mint aki a jugoszláv párt álláspontjait képviseli. Akkor tanfelügyelő volt a tartományi közoktatási szervnél, Zora Krdžalić Zagánál, és a beszélgetéseinkben a fő törekvése az volt, hogy úgy mutassa be vezetőjük és az egész tartományi közoktatási apparátus munkáját, hogy nagyon rosszul dolgoznak. Végül már szinte unni kezdtem a panaszait, de egyébként arra sarkalltam, hogy kérjen szót, mondja ott el, ne nekem panaszkodjon. Ellenben amikor átszökött Magyarországra a feleségével meg Mészáros Károllyal...

...és volt még egy harmadik, ugye?

A csoportban volt még Rácz Vince. Láttam, hogy ez az állandó panaszkodás tulajdonképpen Kővágónak egy akciója volt, hogy így állandóan „áztassa” Zagát és a vezetése alatt működő apparátust meg más embereket. A szökésük utáni egyik reggelen a postaládánkban egy géppel írott levelet találtam, a szöveg: „Te is a nép ellenségeinek oldalára álltál, lakolni fogsz ezért” stb. Nem emlékszek már pontosan a szavakra, „majd lógni fogsz”, vagy ilyesmi is volt benne, és nem sokkal azután, hogy én azt a levelet megtaláltam és persze mindjárt odaadtam a biztonsági embereinknek, Rácz Vincét letartóztatták. Innen kapcsoltam én, hogy ő is ebbe a konspirációba tartozott Kővágóval meg Mészárossal, és a levelet minden bizonnyal Kővágó fogalmazta, írta, és Rácz Vince dobta a postaládánkba, mert akkoriban együtt laktunk, egy házban a Đorđe Magarašević utca 33-ban.

Ez már jóval 1948 után lehetett, mert amikor Herceg 1948 végén elküldte a Jégvirág című novelláját, ön a Hercegnek ebben az ügyben írt második levelében, 1949. január 14-én még hivatkozik arra, hogy az első levelét többek között Kővágó László is elolvasta, és az abban kifejtett bírálattal egyetért.

1949 őszén lehetett.

Szóval ez volt egy olyan csoport, amelyik aktív ellenállásra is kész lett volna?

Hogy meddig mentek a terveikben, azt nem tudom, de tény, hogy Kővágóék átszöktek Rákosihoz, és ott is maradtak. Mészáros később

■ ■ ■

visszajött azzal, hogy belátta, mennyire tévedtek, kész vállalni a felelősségrevonást azért, amit tett, le is töltötte a büntetését. Rácz Vince át se szökött, revideálta álláspontját, még a pártba is visszakerült, egyetemre iratkozott vagy ötvenévesen, diplomált és nagyon jól dolgozott Zentán mint mezőgazdasági mérnök.

Zentán tud még ilyen esetekről?

Hogy Zentán milyen méretű volt a kominformizmus, erről nincsenek adataim, akkor se foglalkoztam vele. Itt voltam Újvidéken, és itt dolgoztam. Nem mintha nem mentem volna Zentára, és nem hallottam volna ezt-azt, semmilyen fölmérést nem csináltam, erről valószínűleg jóval többet tudna mondani Farkas Nándor, aki Zentán, azt hiszem, közvetlenül foglalkozott dolgokkal. Én itt Újvidéken láttam Keck Zsiga, Hock Rezső, Lévay Endre esetét. Meg volt a főbizottságban egy Dobos István nevű iparügyi megbízott, aki a két háború között a Szovjetunióban volt, onnan jött haza a főlzabadulás után, és amikor a Kominform határozatát közzétették, akkor egészen nyíltan fellépett a Kominform oldalán a jugoszláv párt ellen, és csakhamar megállapítást nyert, hogy az NKVD, a szovjet titkosszolgálat elkötelezett embere, mint ilyen jött és mint ilyen lép most föl. Persze mindjárt letartóztatták.

Hogyan lett a Hid főszerkesztője?

Sor került arra, hogy a *Híd* addigi felelős szerkesztője, dr. Steinfeld Sándor kijelentette, ő nem bírja tovább, annyira ránehezedik Sztálin tekintélye, hogy avval nem tud szembefordulni, és ez megbénítja a tollát.

Dobrivoje Vidić volt akkor a tartományi pártbizottság titkára, és külön beszélgetett Steinfelddel meg velem főleg azzal a céllal, hogy Stafit meggyőzze, maradjon és szerkessze tovább a *Hidat*. De nem sikerült meggyőznie, Stafi nagyon fogadkozott, hogy ellenünk, a JKP és Jugoszlávia ellen semmit nem fog tenni, egész biztosan nem kapcsolódik be semmilyen szervezkedésbe, nem próbál senkit eltéríteni a jugoszláv párt melletti álláspontjától. Valóban így is történt, Steinfeldet nem is tartóztatták le. Egyszerűen kiállt a közéletből, és mint orvos dolgozott. Hasznosan, jól működött, sőt aztán mégiscsak bekapcsolódott bizonyos fokig a nyilvános életbe is, dr. Palics Miklós néven, csinálta a *Négyszemközt az orvossal* című rovatot a *Magyar Szóban*, és megírta a *Nemi életünk* című könyvet, amit a Testvériség-Egység Könyvkiadó megjelentetett, szóval hasznos munkát végzett ezen a téren.

■ ■ ■

Vidić tehát próbálta Steinfeld Sándort meggyőzni, hogy maradjon, és amikor látta, hogy ez nem megy, akkor azt mondta nekem: „Vedd át te, és csináld!” Én átvettem, csináltam, de ez megint egy új feladatkör volt, amire én előzetesen nem készültem. Vállaltam, mert a helyzet megkövetelte. Csináltam, ahogy tudtam. Annyira mindenesetre sikeresen (nem merem azt mondani, hogy jól), hogy a *Híd* folyamatosan megjelent. A tartalma megvolt, változott valamennyire, az írások minősége is változott, a munkatársak köre nagyjából együtt maradt, de újak is jelentkeztek. Keck Zsigmond, dr. Steinfeld Sándor, dr. Hock Rezső és még mások kiestek a sorból, de helyükre álltunk, pótoltuk az űrt, akikkel tudtuk. A *Híd* következetesen, határozottan kiállt a JKP álláspontjai mellett, egyértelműen képviselte, magyarázta azokat, és elszántan szembe fordult a tájékoztatóirodás hadjárattal, Sztálin hegemonizmusával, harcolt Tito, pártunk, népünk és országunk igazáért. Mindebben benne volt az én személyes, nyilvános kiállásom is. Tettem ezt teljes meggyőződésből, tudva, hogy világtörténelmi jelentőségű harcra vállalkoztunk. Emellett csináltuk a vitákat a *Hídról*, alakultak a nézetek. Amíg én voltam a *Híd* felelős szerkesztője, meg utánam Ernyes György – de én is maradtam a szerkesztőbizottságban –, kialakult a nézet, hogy a *Hídnak* elsősorban irodalmi folyóiratnak kell lennie. Támogattam ezt az irányvételt, és sor is került arra, hogy íróember lett a *Híd* szerkesztője.

III.

Hogy kapcsolódott be a jugoszláviai magyar szellemi életbe, milyen publikációi voltak, milyen kapcsolatokat alakított ki a szerkesztőségekkel?

Nekem közírói ambícióim nem voltak. Ha mégis sor került arra, hogy megírtam egyet-mást, akkor főleg a gyakorlati politikai munka előbbrevitele céljából tettem ezt. Volt, amikor a magam kezdeményezéséből írtam, még többször a szerkesztőségek, illetve a politikai tényezők felszólítására. Az első szövegeim valamikor 1945 tavaszán tudósítások voltak a zentai fejleményekről, a felszabadulás utáni kibontakozásról. A továbbiak folyamán történt olyan is, hogy Szabadkán a párt szervezett tanfolyamot, ott én is közreműködtem, előadtam, vitaindítókat mondtam (nagyon szorosan együttműködtünk Steinfeld Sándorral), és megvolt az akkori eszmei irányvételnek és gyakorlati helyzetnek megfelelő tématervünk, igen sokat foglalkoztunk akkoriban még Sztálinnak *A leninizmus kérdései* című meg más könyveivel, és sor került arra, hogy bizonyos témákba belemé-

■ ■ ■

lyedtem, nem éppen átfogó és elmélyült feldolgozással, de annyira, hogy kikerekedett egy füzetre való szöveg *Parasztkérdés-földkérdés* címmel. Talán nem kellene kompilációnak nevezni, de jórészt előre megkapott kiindulópontok egyfajta adaptálása, vagy a mi helyzetünk tárgyalása azok tükrében. Aztán a *Híd* szerkesztősége is felkért, még amikor a kommunális ügyosztályon dolgoztam, hogy írjak a kommunális ügyekről, a helyi gazdaságról, a háttérgazdaságról, kisgazdaságról, mert akkoriban a kommunális ügyek, a közművek életrekeltése, fejlesztése terén aktuális politika gyakran terítékre került, Kardeljnak is volt egy nagy cikke erről. Megírtam, ahogyan tudtam. Cikket írtam a *Hídnak* a munkaversenyekről is, célkitűzéseikről, megszervezésük irányelveiről stb.

Mivel járt a főszerkesztői munka, hogy közelítette meg? Hol volt, kikből állt a Híd szerkesztősége?

Létezett akkor a Bratstvo-jedinstvo, a Testvériség-Egység központi lap- és könyvkiadó vállalat, az egyetlen Vajdaságban, amely kiadta a *Slobodna Vojvodinát* és a *Szabad Vajdaságot*, könyveket, tankönyveket, tehát egy központosított kiadóvállalat. Ennek az épületében volt a *Hídnak* egy szobája, a Jovan Đorđević utca 2. szám alatt. Ebbe a vállalatba mentem át munkaviszonyba, akkor annak az igazgatója Malušov Cvetko volt. Ott kaptam kinevezést a Vajdasági Kultúregyesületek Szövetsége könyvkiadási osztályának vezetőjévé és a *Híd* felelős szerkesztőjévé. Első tennivalóm az volt, hogy a következő, október–novemberi szám anyaga összejöjjön. A nekiinduláshoz mindjárt munkatársak kellettek, és támaszkodnom kellett az ő közreműködésükre. Az irodalmi szövegeket főleg Gál László olvasta és mondott róluk véleményt, úgyhogy ezen a területen ő volt abban az időben a legtöbbet nyújtó közreműködő belső szerkesztőségi munkatársam.

Mondjuk talán el, hogy kik is voltak a szerkesztőbizottságban.

Azt most hirtelenében nem tudnám pontosan megmondani, de úgy emlékszem, tagjai voltak: Rehák László, B. Szabó György, Lőrinc Péter, Végh Sándor, Gál László... Jól jöttek Malušov Cvetko tanácsai is. A dupla szám anyaga összejött, és aztán a többi szám anyaga is kisebb-nagyobb késéssel vagy hézagokkal, és a *Híd* aránylag rendszeresen megjelent.

Amikor odakerült, a fiókban volt kézirat?

■ ■ ■

Nagyon kevés. Úgy kellett biztatni a munkatársakat, írjanak, adjanak anyagot, a *Híd* akkor még amolyan mindenes sajtószerv volt. Ez öröklődött a háború előtti *Hídtől*, és a felszabadulás után elég sokat foglalkozott gazdasági, politikai kérdésekkel is az irodalom mellett. Sikerült a *Híd*-viták és más megbeszélések keretében átlátnunk a helyzetet és szorgalmaznunk azt az értékelést, hogy a *Híd* gyakorlatilag sokkal kisebb példányszámával, mint a *Magyar Szó*, nem tud olyan hatást kiváltani az olvasóközönségnél, a nagy tömegekben, és amit a napilapunk megcsinál (meg aztán voltak a hetilapok), azt nem kell a *Hídnak* is csinálnia. Így nyílt meg a lehetőség, hogy a *Híd* egy új irányt vegyen.

Mielőtt még a Hídhöz került volna, már tagja volt a Híd által meghirdetett irodalmi pályázat bírálóbizottságának. Hogy került erre sor?

Őszintén mondván egészen megfeledkeztem erről. Én ilyen dolgokba Keck Zsigmond, Steinfeld Sándor, Laták István ajánlatára kerülhettem be, de főleg az első kettő javaslatára. Ők pedig a háború előtti évekből ismertek.

Rehák, Olajos, Gál, Lőrinc és Majtényi volt az 1948-as pályázat zsűrijében. Mintha már sorsának árnyéka előrevetődött volna...

Igen. A háború előtt be-bejártam a *Híd* szerkesztőségébe, és mondhatnánk úgy is, hogy volt valami hidas tradícióm. Terjesztettem, benne voltam a *Híd*-mozgalomban, fölolvadásokon, és ebből kifolyólag ajánlottak. Gondolom, hogy felelős szerkesztőnek is Steinfeld ajánlott, nem foglalkoztam ezzel a kérdéssel, senkinek nem tettem fel, de feltételezem, hogy így volt.

Ugyanakkor, amikor a *Híd* felelős szerkesztője lettem, ezzel az is járt, hogy a magyar könyvkiadásért is felelek, azzal is nekem kell törődnöm, ami akkor még csak időnként egy-egy kiadvány volt, amikor elhatároztuk, hogy csináljunk egy ilyen vagy olyan könyvet. Meg aztán a tankönyvkiadás. A tankönyvekre igen hamar nagy szükség volt.

A harmadik megbízatásom: akkor még létezett a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség. Annak a főtitkára addig Keck Zsigmond volt, és engem akkor megtettek főtitkárnak is. Így én úgy ténykedtem a *Hídban*, hogy magát a *Hídat* csak fél kézzel csinálhattam, mert elég sok más feladatom is volt. Az újvidéki városi pártbizottságnak is tagja voltam. Értekezletekre járni, politikai gyűléseken beszélni állandó feladat volt, azokra készülni kellett. Mindig kevés volt az idő a *Híd* körüli munkához.

Kire támaszkodhatott? Volt a Hídnak lektora?

Volt. Hogy mely időszakban kicsoda, azt nem tudom pontosan megmondani. És az is kérdés, hogy mennyire csak mint lektor működött. Tudom, hogy egy ideig Lévy Endre működött így, szabadkai munkahellyel, a *Hídat* a Minervában nyomtuk. Később, amikor már nem én voltam a felelős szerkesztő, Sztáncsics András volt lektor is meg szerkesztőségi titkár is, kézíratszorgalmazó, begyűjtő.

Ez fizetett állás volt a Hídban?

Nem. A *Hídban* a felelős szerkesztőn kívül senki nem volt fizetett állandó munkatárs. Akik még közreműködtek, azok mást is csináltak a Testvériség-Egység könyvkiadó vállalatban, a lapokba írtak, mondjuk Steinitz Tibor is közreműködött a *Hídnál*, de akkor már, azt hiszem, a *7 Napot* csinálta. Vagy Brindza Károly. Szóval így ment ez, nem valami fizetett apparátussal.

Egyébként az egyik jelentős kérdés a körülbelül egyéves főszerkesztői működésem folyamán az volt, hogy kiket sikerül megnyerni, hogy írjanak a *Hídba*. Küldött kéziratot Herceg János is. Nagyon sokra értékeltük ezt, de kéziratában, a *Jégvirág* című novellájában találtam nekem nem tetsző dolgokat is. Megjegyzéseket fűztem egyes kitételekhez, elküldtem Hercegnek, és indítványoztam, hogy változtasson a szövegen. Herceg ezt a gesztusomat nagyon mellre szívtva, úgyhogy nem sikerült könnyen-gyorsan zöld ágra vergődnünk. Nem tudtam megérteni a beküldött novella főhősének a gondolatait, érzéseit a felszabadulással kapcsolatban. Győzött a forradalom, győzött a munkásosztály, hatalomra jutott a dolgozó nép, hogy van az, hogy eközben egy kisember, egy borbély, ahelyett, hogy fölszabadulva érezné magát, busong, komorkodik, és az ő virága a történetek üdvözlésére – egy jégvirág. Akkor én abban a hangulatban, meggyőződésben éltem, hogy mindannak, ami történt, ami a népünk, a munkásosztályunk életében gyökeres fordulat, történelmi esemény, ennek mindenki kell hogy örüljön, lelkendezve köszöntse. Bezzeg Herceg novellája mást sugallt. Persze nem csak ez a kérdés vetődött föl a megjegyzéseim nyomában...

Volt olyan megjegyzés is, hogy a paraszt nem panaszkodik, hogy nagy az adó, csak a kulák...

Az is, hogy olyan lesz-e a helyzet, hogy az író ír, a szerkesztőség pedig elbírál, szabdal, kihagy, belejavít, habár én azt nem csináltam a Herceg kéziratával, én elküldtem a megjegyzéseimet, az indítványaimat, a véle-

ményemet, de neki azzal foglalkozni nem volt kedve, inkább visszavonta a kéziratát. Nem olyan sokára rá küldött Herceg egy másik novellát, a *Restiben* volt a címe, amit aztán minden megjegyzés nélkül közöltünk. Sőt Herceg megírta a *Változó világban* című riportkönyvét is stb.

Kiket tartottak akkor íróknak? Kikkel indultak?

Herceg Jánost, Gál Lászlót, Majtényi Mihályt, Lőrinc Pétert...

Latákat nem?

Dehogynem, Laták Istvánt, Sebestyén Mátyást. Akkor Gajdos Tibor is jelentkezett.

Amikor annak idején olvasta a Híd szépirodalmi anyagát, kinek a szövegei álltak magához legközelebb?

Ha a szövegek élethűségét, művészi értékeit tekintem, akkor mégiscsak elsősorban Herceg János írásai, viszont ha versről volt szó, akkor Gál László, de mondjuk Zákány Antal is.

Nekem Zákány azt mondta, hogy ön erélyesen kiállt első kötetének megjelentetése mellett.

Úgy volt.

Hogy történt az konkrétan? Nem akarták kiadni a kötetét, mert dekadensnek minősítették...

Nem egy valóságunkon lelkendező költészet volt, hanem egy mélyről fakadó verselés, csak én azt nem találtam negatívnak. Meg nagyon őszintének, nagyon szuggesztívnek ítéltam meg, sikeresnek is olyan értelemben, hogy a hangulati, gondolati tartalmat jól kifejezte. Ezért pártoltam. Aztán ott voltak Laták versei is. Aztán Csépe, őt külön nagyon szerettem, bár vele is megtörtént, hogy valamelyik versét megjegyzésekkel kísértem és indítványoztam, hogy változtasson, de az akkor volt, amikor egy Csépe-verseskötetet készítettünk. No könnyen letárgyaltuk Csépével, és ott nem volt olyan probléma, mint Herceggel.

Aztán külön esemény volt Lukács Gyulának *A Sárga Háztól a csendes Donig* című könyve. Lőrinc Péter írt róla kritikát, a *Híd* Szabadkán

■ ■ ■

vitát szervezett a könyvről. A megítélésekben volt sok merevség is, Lukács Gyula igen határozottan elutasította a bírálatokat. Tény, hogy azt a könyvet az olvasóközönség az utolsó példányig megvette, és igen sokan elolvasták.

Kevesen tudták annak idején kivonni magukat az alól a követelmény alól, hogy az irodalmat kizárólag a politika szemüvegén át nézzék. Az adott helyzetből következett ez, mert megtaláltam például az akkori Hidak egyikében Gál László kritikáját Markovics János költészetéről, többek között azokról a sorairól, hogy „szlávok, magyarok, munkások, parasztok, tanoncok, diákok”, és még egy Gál László is olyasmit kifogásolt, hogy „a költő különválasztja a tanoncot a diáktól”. Szóval ezek már túlságosan szérszálhasogató, politizáló megjegyzések, méghozzá éppen egy költő részéről.

Persze. Így volt ez, és tény, hogy íróemberek is csinálták, és nem mindig a politikusok rendeletére, hanem ők maguk is így gondolták.

Majtényi is néha olyannyira számonkérte az eszmeiséget a kritikáiban, hogy az már szinte meglepő.

Majtényi is igencsak közreműködött a *Híd*ban, és olyan együttműködésünk is volt, hogy meg tudtuk beszélni vele, könyvet ír. A *Híd*nak körülbelül egy évig voltam főszerkesztője, majd 1951 őszén megalakult az új Testvériség-Egység Könyvkiadó vállalat, annak lettem az igazgatója. A régi, központosított Bratsztvo-jedinstvo megszűnt, a *Dnevnik*, a *Magyar Szó* önállósult. Az új vállalat lapokat nem adott ki, de a *Híd* a keretében maradt, és ott lett Sztáncsics többek között a *Híd* dolgaival is megbízva. Ez gyakorlatilag azt is jelentette, hogy egyéb munkáim mellett a könyvkiadással is többet kellett foglalkoznom, kezdve a vállalat szervezésétől. Közben a Tartományi Pártbizottság agitpropbizottságának is tagja voltam, ott is voltak még feladataim. 1950-ben megválasztottak képviselőnek a Szövetségi Képviselőházba, a Népek Tanácsában Moša Pijade volt a vajdasági lista vezetője. Ilyen körülmények dacára a *Híddal* továbbra is foglalkoztam, ha nem is voltam főszerkesztője, és mondjuk, van valamelyest részem abban, hogy 1950 áprilisában megjelent a fiatalok *Hídja*. B. Szabó György közreműködött a *Híd* körüli munkákban és a magyar könyvkiadás terén, a Testvériség-Egység könyvkiadási politikájának a kreálásában, sok jó javaslatot beterjesztett, sok véleményt mondott kéziratokról, kultúrkérdésekről. A fiatalok *Hídjára* úgy került

■ ■ ■

sor, hogy elhangzott az indítvány, talán éppen B. Szabó Györgynek volt az ötlete, hogy a *Híd* egy számát adjuk a fiataloknak. Úgy döntöttünk, hogy odaadjuk, és majd B. Szabó begyűjti a fiatalok kézíratait. Itt nagyobbára olyan fiatalokról volt szó, akik hallgatói voltak a Tanárképző Főiskolán, és odáig mentünk a *Híd* szerkesztőségében, hogy teljesen rá és a fiatalokra bíztuk annak a számnak az összeállítását, és megszületett a fiatalok *Hídja*, ami igen nagy vitákat váltott ki. Sajtóvita is kerekedett belőle, az egyes eszmei, politikai szempontok alapján nem megfelelő vagy nem megfelelőnek ítélt szövegrészeket főleg Rehák bírálta, de bíráltam én is. Meglepődöttünk azon, hogy egy fiatal költőnk, Fehér Ferenc a „beteges barna bénaságról” versel. Abba a mi hangulatunkba, a mi valóságunk, helyzetünk felfogásába ez egyáltalán nem illett bele. Vagy Tomán László bírálta, hogy a *Híd*ban és talán egyebütt is megjelent egyes szépirodalmi szövegek hogyan írnak a faluról, és azt említette, hogy csupa dobhártyaszaggató traktordübürgés, és ami nem az, azt eszmeileg retrográdnak ítélik meg. Ilyen és hasonló mozzanatok voltak. A vitának a lezárásában nagy szerepe volt Sinkó Ervinnek. Azokban az időkben jött ő először Újvidékre, és többek között arra is sor került, hogy egy alkalommal leült beszélgetni a vajdasági írókkal, ezeket a fiatalokat is meghívták, és akkor véleményt mondott az írásokról, az itteni helyzetről, ahogyan ő meg tudta ítélni. Ő bizony másként vélekedett még a költő „beteges barna bénaságról” is, olyan értelemben, hogy ha egy költő akkor úgy érezte és megírta, a versében annak helye lehet.

*Tehát a költő nemcsak az „adott világ varázssainak mérnöke”.
Maga azért szíve szerint mégiscsak mint mozgalmi ember, mint
aktivista nehezen tudta elfogadni Sinkó érveit.*

Nehezen tudtam elfogadni, de jelen volt a körülmény, hogy fiatal emberek, egyik tehetségesebb, másik kevésbé, de ami tehetség itt van, azt mind fel kell karolni. És majd alakul, fejlődik. Tehát ne mérjük szemellenzős mércével őket. És hát gyakorlatilag így is történt, mert nem olyan sok időre rá beérkezett Fehér Ferencnek a *Jobbágyok unokája* című poémája is, ami nekem első olvasásra nagyon megtetszett: ez igen, ez a miénk. Pártoltam, hogy kiadjuk, és meg is jelent.

*Úgy tűnik tehát, szükségszerű, hogy az új nemzedék, megtagadva
az előzőt, megtagadja annak a világát is, és aztán saját magát
építve jut el annak értékeihez.*

Igen. Ilyen szempontból érdekes mondjuk Bori Imre. Mert ezek a fiatalok tagadták az előzőeket, és úgy jelentek meg, hogy ők az új, a modern hordozói. De később igen tárgyilagosan tárgyalja egész irodalmunkat, és nagyon sok értékeset talál, megállapít Gál László, Herceg, Majtényi, Laták vagy Debreczeni József műveiben. Tehát valahogy a fiatal nemzedék az idősebb nemzedéknek nekirontva jelenik meg, és aztán belátja, hogy még sincs az egészen úgy. Nem velünk kezdődik a világ, előttünk már mások is csináltak szép, jó és értékes dolgokat.

Mint a Híd felelős szerkesztőjének mekkora volt az önállósága?

Ez is egy nagyon indokolt kérdés. Annyira voltam önálló, amennyire képes voltam, tudtam úgy mozogni. Alapjában véve az volt a dolgok rendje, hogy minden készülő számot megvitatott a *Híd*-bizottság, és nem csak az. Egyes kéziratokról, kérdésekről elbeszélgettünk a tartományi pártbizottság agitpropjában is, és közreműködött a dolgok megvitatásában mondjuk Radomir Radujkov, Miloš Hadžić vagy Zora Krdžalić, sőt időnként Belgrádba is mentem vagy mentünk a szerbiai központi bizottság agitpropjába, ott egy darabig főleg Dobrica Ćosić-tyal tárgyaltunk közvetlenebb kérdéseket, az még a *Daleko je sunce* Dobricája, akkoriban kezdte írni, és akkor még nem volt olyan véleménye, amilyeneket később nyíltan is elmondott.

Foglalkoztatták őt a jugoszláviai magyar szellemi élet kérdései? Tájékozott volt?

Valamennyire igen. Azt hiszem, azért mégis elsősorban annak a szemzőgén keresztül, amiket tárgyaltak ő meg Hadžić, és aztán a továbbiak során kitűnt, hogy mégse lehetett az olyan beható foglalkozás, és nem látta meg az igazi helyzetet, ha képes volt olyanokat is mondani, hogy a magyarok ki akarnak szakadni ebből az országból, hogy a magyaroknál szeparatista törekvések vannak.

Tehát ilyen konzultációk által jöttek létre a Híd egyes számai. Ez persze a szépirodalmi anyagra is vonatkozott.

Hogyne. Még arra is sor került, hogy magyarul nem tudó elvtársak számára nyersfordítás készült, és meglepő volt, hogy az ilyen gyorsfordítások alapján is egyes elvtársak milyen jól meglátták egy-egy írás értékeit. Külön emlékszek Radujkov véleményére egyes Herceg-kéziratokról. Nagyon jó véleménye volt róluk.

Mivel nemcsak a *Hídról* beszélünk, hanem más megbízatásaimról is, meg kell említenem, hogy a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség és a benne vállalt kötelezettségem már néhány nap múlva módosult olyan értelemben, hogy az egyes nemzeti kultúrszövetségeket egyesítettük a Vajdasági Művelődési Egyesületek Szövetségébe (Savez kulturnih društava Vojvodine) és a Magyar Kultúrszövetség helyett lett egy Magyar Osztály. Volt a Szlovák Matica, a Ruszka Matka meg a román kultúrszövetség, ezek mind ennek a vajdasági kultúrszövetségnek az osztályai lettek. A magyar osztály titkárának Végh Sándort választották – elnöke Sóti Pál volt –, és annak keretében is igen sok dolgot tárgyaltunk, elég rendszeresen tartottunk tömegesebb összejöveteleket, amelyeken megbeszéltük az időszzerű eseményeket, akciókat. Később Végh más munkára ment, én léptem a helyébe. A Magyar Osztály keretében szerveztük meg 1952-ben Palicson a Magyar Ünnepi Játékokat.

Hogy történt a kultúra pénzelése?

A tartományi költségvetésben előirányoztak ilyen célokra évről évre bizonyos összeget, ezt a benyújtott igénylések alapján osztották, persze a jóváhagyott összeg mindig kisebb volt az igényeltnél, sőt sokkal kisebb, hol hogy. Akkoriban főleg a Krdžalić Zoránál, a közoktatási és kultúrügyek főnökénél intéztük ezeket az ügyeket a tartományi főbizottságban, de tárgyaltuk a PK agitpropjában is. Nem mondhatni, hogy egész biztosan jól osztottuk, mondjuk mindenre az értékeknek megfelelő pénzt rendeltük oda, azaz megtörtént az is, hogy aki jobban tudott követelőzni, érvelni, az többhez jutott hozzá.

Az a benyomásom, hogy a nemzetiségek aránylag szolid összegeket kaptak a kultúrára, amiben külpolitikai meggondolások is közrejátszottak.

Mindig jelen volt, hogy a nemzetiségi lapok, tankönyvek, egyéb könyvek, a *Híd* kiadására biztosítsuk a minimálisan szükséges pénzt. Azért volt olyan év, nem is tudom, hogy az 1953-as vagy melyik, amikor költségvetési programelőkészületek, ottani hézagok folytán történt egy lemaradás, és nem került be időben a könyvkiadásra vonatkozó igénylésünk, és egy egész évben dotáció nélkül maradt a magyar könyvkiadás. De csak egy év volt ilyen.

Arra gondoltam, hogy a magyar kultúra szorgalmazása és serkentése Vajdaságban általános politikai ügy is volt, mert a

■ ■ ■

Kominform-kampány keretében az egyik vád a nemzeti kisebbségek helyzetére vonatkozott. Azokban az években bizonyítani is kellett, hogy Jugoszláviában a magyarság jogai is szavatolva vannak.

Volt a dolognak ilyen vonatkozása is, de ami történt, az elsősorban ennek az országnak a szükségletei fedezésére történt. Azt csináltuk, csinálta ez a társadalom, mert tudta, felmérte, mire van szükség, mi kell ahhoz, hogy a nemzetiségek tovább művelődjenek, fejlődjenek, és elsősorban ebből a célból csinálta. Ez már a JKP politikájából adódott így – pártunk még 1937–38-ban megfogalmazta álláspontjait a nemzeti kérdésben, és mindmáig következetesen megvalósítja.

Igen, de például a palicsi Magyar Ünnepi Játékoknál végképp érezhető a tendencia, kifelé megmutatni, hogy mit értünk el.

Megmutatni befelé is, és akkoriban, habár a kultúrszövetségeket összevontuk, még olyan volt a közszellem, hogy meg lehetett csinálni egy nemzeti kisebbség átfogó művelődési szemléjét. Ez a rendezvény sokban hozzájárult az itteni magyar dolgozó tömegek, a Vajdaság önbecsüléséhez, önismeretéhez.

Elsősorban az volt a törekvés, hogy az itteni közvélemény elé tárjuk az eredményeinket, a kultúrmunkát, a kiadványainkat. Nemcsak a vajdasági közvéleményre gondolok, hanem a szerbiai, illetve országos közvéleményre is, már ameddig ez eljutott.

Vissza tudna emlékezni, honnan jött az ötlet, hol értesült először arról, hogy ilyesmi készül? Igen aktív szerepet játszott a szervezésben, ugye?

Igen, mert a Kultúregyesületek Szövetsége Magyar Osztályának keretében szerveztük, meg nagy szerepet vállalt benne a Testvériség-Egység Könyvkiadó vállalat, amelynek én igazgatója voltam. Megcsináltuk a könyvet a Magyar Ünnepi Játékokról, a könyvkiállítást, azt én nyitottam meg, úgyhogy volt benne jelentős részem, no persze nem csak nekem, csinálták azt mások is, közreműködött ott Rehák, Herceg János, dr. Hock Rezső, B. Szabó György stb. Kinek a gondolata volt, hogy ilyet csináljunk? Nem kizárt, hogy B. Szabó Györgyé, de nem is biztos.

■ ■ ■

Oda eljött Moša Pijade is, Sóti is ott volt, Tito küldött üdvözlő táviratot, szóval ez nyilván nem vajdasági ügy volt, még kevésbé csak B. Szabó ügye. Ez országos ügy volt.

Úgy van. És attól kezdve, hogy az indítvány elhangzott, addig, amíg megvalósult, elég sok idő eltelt, sokszor tárgyaltuk, a legfontosabb kérdések megtárgyalásában mindig részt vett Sóti Pál is. Nagy dolognak számított, hogy eljött Moša Pijade, megszerveztünk egy nagy politikai gyűlést is Szabadka központjában, azon a téren, ahol most a szökőkút van, a városháza és a színház között, és a Városi Könyvtár erkélyéről beszélt Moša Pijade, utána meg Sóti Pál magyarul. Tele volt a tér emberrel, nagyon sikeres nagygyűlés volt. Aztán következtek a kultúresemények, főleg Palics: kiállítások, népitánc-bemutatók stb. Ernyes Gyurka is sokban közreműködött a szervezésben.

Sajnálatos dolog, hogy bár a Magyar Ünnepi Játékok ilyen szépen sikerült, és eredményes volt, utána egy csomó ember lebukott különböző nacionalista vádakkal. Nem így volt?

Kiknek a lebukásáról beszél?

Például Hegedűs Béláéről, aki a Magyar Ünnepi Játékok fő operatív szervezője volt.

Lehet, mint Szabadkán élő ember. Én nem tudom, mit jelent az, hogy lebukott, illetőleg miért vonták felelősségre, mivel terhelték. Épp azzal, amit a Játékok keretében csinált? Ilyenre nem emlékszem. És főleg nem olyasmire, hogy „egy csomó ember lebukott”. Nem, nem volt ilyen. Hogy bírálat volt, értékelése az eseményeknek, hogy rámutattunk egyes nacionalista megnyilatkozásokra is, az igen. Csak hát az mind nem jelent semmiféle lebukást, jelenti az irányvétel vitatását, korrigálását.

Térjünk vissza a könyvkiadással kapcsolatos dolgokra. Mikor jött létre a Progres? A Testvériség-Egység Könyvkiadó átszervezése után?

Valamivel később.

De előbb, mint a Forum?

■ ■ ■

Nem emlékszem, de a Forum és a Progres párhuzamosan is létezett. Akkoriban, 1954 folyamán a Testvériség-Egységben is foglalkoztunk olyan elképzeléssel, hogy megváltoztatjuk a vállalat nevét éppen Forumra. Be is adtunk a városi népbizottságnak egy ilyen indítványt, de elvetették, maradjunk Bratstvo-jedinstvo – Testvériség-Egység azért, mert akkor már a *Magyar Szó* fejlesztésével kapcsolatos elképzelésekben jelen volt, hogy az ő vállalatuk veszi fel a Forum nevet, és hogy ott történik majd a magyar nyelvű lapok kiadása és a magyar könyvkiadás is.

1954 vége felé Újvidéken megnyílt a mezőgazdasági és a bölcsészkar. Beiratkoztam a bölcsészkarra, hogy elvégezzek valamilyen stúdiumot. A szerbhorvát nyelvet és a délszláv népek irodalmát választottam, hogy tökéletesítsem nyelvtudásomat, bővítsem ismereteimet a szerbhorvát nyelvről, a délszlávok irodalmáról, és általános szlavisztikai ismereteimet is. Nagy szükségét éreztem ennek, mivel a művelődési tevékenységekben dolgoztam.

A háború előtt, 1939-ben iratkoztam először Belgrádban a műszaki karra, csak hát azt a stúdiumot a háború derékba törte. A felszabadulás után, amikor a katonaságból leszereltem, érdeklődtem, hogyan folytathatnám a háború előtt megkezdett tanulmányaimat, de akkor már nőttem, két fiam volt, és senki olyan ösztöndíjat nem tudott volna biztosítani, hogy itt megéljen a családom, én meg menjek Belgrádba, és csináljam az egyetemet, így aztán nem került rá sor, úgy alakult, hogy amazt derékba törte a háború, most meg nem mehettem a szabadság miatt. Amikor pedig 1954-ben eljött a hegy Mohamedhez, én biz arra felmásztam. Harmincnégy éves fejjel iskolapadba ültem. Áttettek a Népfront tartományi bizottságába egy munkahelyre, ahol minimális volt a tennivalóm, hogy amellet csinálhassam a stúdiumom, ott adtak egy lehető legkisebb fizetést (a kiadóvállalat igazgatójaként 18 és fél ezer dinár volt a havi fizetésem, itt meg 6 ezer dinárt kaptam), és ugyanakkor a tartományi főbizottság jóváhagyott egy tízezer dináros ösztöndíjat, így teremtetük meg az anyagi lehetőséget, hogy itt Újvidéken egyetemre járjak.

Meg is csináltam azt a stúdiumot nagy érdeklődéssel, sok munkával, jó eredménnyel (legtöbbször tízesre vizsgáztam, kaptam néhány kilencset és egy hetest). De ott is, amikor pártszervezetet létesítettünk, én lettem a sejttitkár, amikor megalakítottuk a főiskolák pártbizottságát (négy főiskola volt, a két egyetemi kar, a tanárképző főiskola meg a közigazgatási főiskola), akkor megint az én feladatomban volt az alakuló értekezlet megszervezése, arra beszámolót készítettem, sok dolgom akadt a szervezés körül. Ott pedig választottak egy pártbizottságot, az pedig engem választott meg párttitkárnak. Így lettem az első egyetemi pártbizottság

■ ■ ■

titkára Újvidéken. Ilyen és hasonló, a tanulmányaimon kívül eső számos feladatom miatt kénytelen voltam a négy év minden nyarát is tanulással, a vizsgákra való készüléssel tölteni; feleségem és két fiam a Dunára járt, én meg a saját verítékemben fürödtem.

Mindez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a Testvériség-Egység Könyvkiadó vállalatból eljöttem, ott már tovább nem tudtam közreműködni. Dimitrije Divljak jött oda igazgatónak, aki az Újvidéki Rádió első igazgatója volt. Divljak után Farkas Nándor lett a rádió igazgatója, Dimitrije pedig eljött a Testvériség-Egységbe, nem is tudom, hogy közvetlenül a rádióból, vagy időközben már volt még valahol. A Testvériség-Egység abban az időben, amíg ott dolgoztam 1951-től 1954-ig, és ahogy kifejlesztettük a könyvkiadási programját, kiadta a magyar, a szlovák, a ruszin, a román nyelvtankönyveket, a mi kisebbségi íróink műveit, könyveket a délszláv népek meg az anyanemzetek irodalmából, marxista könyveket, de más kiadványokat is, ezekre kapta a szükséges dotációt, támogatást, tehát volt egy nagyon fontos kultúrpolitikai küldetése. Ahogy én onnan elkerültem, ez megszűnt, de olyan körülmények között, amelyekben más vállalatok vették át ezt a kultúrpolitikai küldetést, a magyar könyvkiadást a Forum, átvette az emberek, a szerkesztők nagyobb részét is, aztán a szlovákoknak, a románoknak, a ruszinoknak is megalakult a könyvkiadó vállalatuk. A Bratstvo-jedinstvo arra vett irányt, hogy a könyvpiacra termeljen, tehát olyan, csaknem kizárólag szerbhorvát nyelvű kiadványokat készítsen, amelyek nagy vevőközönségre számíthatnak, amelyeknek megvolt a kelendősége és kommerciális eredménye. De ez a fordulat nem okozott valami kultúrpolitikai problémát a Vajdaságban. Persze ami a tankönyvkiadást illeti, megalakult a Tartományi Tankönyvkiadó Intézet, és akkor az csinálta szélesebb keretek között, jóval szervezettebben, jóval alaposabban.

Amikor 1954-ben Újvidéken létrejött a bölcsészkar, akkor arról is született határozat, hogy magyar tanszéket is létesíteni kell. De a tanszék megalapítása elhúzódott különböző okokból. Ezekről az okokról mit tud?

Nem volt ember, aki mint tanár működött volna a tanszéken, és emiatt került sor különböző lépésekre, hogy embert teremtsünk. Akkor ment Penavin Olga Göttingába, ledoktorált, és mihelyt visszajött, mindjárt elkezdte az előadásait magyar nyelvből. Akkor én még hallgató voltam, mindjárt fel is vettem ezt a tantárgyat, lehallgattam két szemesztert, és vizsgáztam is Olgánál, és ennek a vizsgának az alapján a diplomám mellé még külön papírt kaptam, hogy taníthatok magyar nyelvet, irodalmat a Vajdaság területén.

■ ■ ■

Habár tanári diplomához jutottam, nem éltem vele, mert az lett a döntés, hogy visszamegyek a politikába, tehát ami órát megtartottam, az csak a kötelező praktikum volt a pedagógia-didaktika keretében.

Mindjárt abszolválásom után, 1958 nyarán a Vajdasági Szakszervezeti Tanácsban léptem munkába mint elnökségi és titkársági tag, a szakszervezetek művelődési tevékenységének feladatkörével bíztak meg. Egy évet dolgoztam ott, majd 1959 novemberében kineveztek az Újvidéki Rádió igazgatójává. Szó volt arról is, hogy maradjak az egyetemen, dolgozzak a tudományban, térjek át magyar nyelvi és irodalmi stúdiumokra, és esetleg lehet belőlem egyetemi tanár is a magyar tanszéken. Jómagam úgy találtam, hogy késő nekem 38 éves koromban ilyesmibe kezdenem.

Penavinné mellett a másik, akit kiszemeltünk vagy kiszemeltek, hogy a magyar tanszéken dolgozzon, Szeli István volt, aki ment és csinálta a stúdiumot, aztán a doktorátust, és bekapcsolódott. A harmadik, hogy akció indult Sinkó megnyerésére, jöjjön Újvidékre tanítani, ami végül sikerült is. Aztán jelentős volt ebben az együttesben B. Szabó György is, csak neki előbb el kellett végezni az egyetemet, és aztán doktorátust készíteni. Csinálta, közben közreműködött, ahogyan lehetett, illetve amire a törvények szerint megvolt a lehetőség, és amire hajlandók voltak megválasztani az egyetemen, és működött mint szakmunkatárs, de hát aztán időközben meghalt, és nem kerülhetett sor arra, hogy egyetemi tanár legyen.

Érdekes példaül, hogy konkrétan B. Szabóval kapcsolatban milyen nagy volt az ellenállás, hogy lediplomázzon. Annak idején a bölcsészkaron voltak az Ivićék, Leskovac...

...ott volt már dr. Bogoljub Stanković is, dr. Mirko Stojaković és mások...

... és úgy tűnik az akkori dokumentumokból, hogy szinte összefogtak ellene. Maga szerint volt valami konkrét kifogásuk B. Szabó ellen, mondjuk személyes jellegű?

Nem tudom, ki mit gondolhatott, vagy kik miket beszélhettek meg, de tény, hogy B. Szabó Györggyel kapcsolatban kikötötték, csinálja végig azt a kálváriát. Az volt a kérdés, hogy vannak-e olyan közzétett munkái, irodalomtörténeti szövegei, kritikái, amelyek alapján papírforma szerinti diploma nélkül is meghívhatják az egyetemre. Ez az, amit nem sikerült elérni, hogy a már ott lévő emberek, a befutottak, akik között szintén voltak doktorátus, sőt egyetemi diploma nélküli emberek is, akiknek jó

■ ■ ■

részét még a bölcsészkart megalapító úgynevezett anyabizottság (matična komisija) ajánlott, és annak az értékelései alapján kerültek ide, szóval ezek az emberek B. Szabó Györggyel kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a munkái nem ütik meg a mércét.

De utána már az is probléma volt, hogy letette az egyik vizsgát, de nem annál a tanárnál, akinél abból szoktak vizsgázni, szóval az az érzésem, hogy volt valami rosszindulat is, csak kérdés, hogy mi okból.

Nem tudom. Az, hogy fönnforoghatott rosszindulat is, az nagyon valószínű, de nem tudom, hogy éppen kinek vagy kiknek a részéről és mi okból. Azaz, hogy elsősorban B. Szabó személyére vonatkozott ez, vagy pedig inkább a tanszékre, olyan értelemben, hogy így lassabban, nehezebben, később alakul, illetőleg bontakozik ki.

Ön szerint hogy került arra sor, hogy Sinkó jött a tanszékre? Kinek lehetett az ötlete, ki tárgyalta vele, és mi volt ennek az útja?

Erről én kevés közvetlen részletet tudok, mert jómagam a meghívásában nem vettem részt. Akkoriban Sinkóval inkább mint a Testvériség-Egység Könyvkiadó igazgatója, később mint közéleti munkás tartottam fönn bizonyos kapcsolatot, néha-néha levelet váltottunk egyes kiadványokról, kérdésekről. Amíg a stúdiumot csináltam az egyetemen, nem is voltam olyan tisztségben itt a tartományban, hogy én mint egyetemi hallgató foglalkozhattam volna a meghívásával. Föltételezhető volt, és be is igazolódott, hogy Sinkót hajlandók lesznek az itteni egyetemi tanárok a munkái alapján diploma, doktorátus nélkül is megválasztani egyetemi tanárnak. Sinkót, az akademikust, ezt csakhamar felismertük, illetőleg felismerték itt Újvidéken, és ebből adódott, hogy Sinkót hívjuk.

Mennyit érintkezett Sinkóval?

Több esetben beszélgettem vele kettesben is, meg társaságban, értekezleten, főleg az első látogatására gondolok 1951-ben, amelynek az előkészítésében, szervezésében közvetlenül részt vettem, jelen voltam egyes programpontjain. Számomra Sinkó nagyon érdekes, megnyerő jelenség volt, nagyon jól, szuggesztíven tudott beszélni, az írásai is igen megfogóak voltak a számomra, volt bennük egy világos gondolatmenet, és akkoriban magával ragadó volt az ő bátor, nagy erejű, hatásos kiállása a mi politi-

■ ■ ■

kánk mellett, „a mi második forradalmunkban”, úgyhogy Sinkó nagy figura volt számomra. Persze ez nem jelenti azt, hogy nem mutatkoztak meg bizonyos hézagok is, vagy mozzanatok a magatartásában, amiket nem tartottam helyénvalóaknak, de ilyen kevés volt. Messze voltam olyasmitől, hogy egyezni tudnék egyes Sinkóval kapcsolatos akkori kommentárokkal, amelyek egyes íróink részéről is elhangzottak, mondván, hogy Sinkó egy nagy szemfényvesztő, aki elokvenciájával elbűvöl, nem kellett volna olyan fejedelmi fogadtatásban részesítenünk stb.

Amit Újvidék, de részben Belgrád is tett Sinkóval kapcsolatban, az mind igen nyomósan beigazolódott, beigazolta Sinkó a maga munkájával az egyetemen is, meg írásaival is.

A tanszék, a szerbhórvát–magyar szótár készítése, a Hungarológiai Intézet létrehozása, ezek olyan dolgok, amelyekkel mi először a Kultúregyesületek Szövetségének Magyar Osztályán foglalkoztunk. Az ottani beszélgetésekben vetődtek fel az ilyen indítványok már az 50-es évek elején. Úgy emlékszem, hogy ezekben a beszélgetésekben, de részben írásaiban is főleg Szabó Gyurka volt igen termékeny, messzire nyúló, hosszú távú programok kivetítésében, és az ottani beszélgetésekből kiindulva került aztán sor arra, hogy javaslatokat tettünk erre–arra vonatkozóan az illetékes szerveknél. Nagy esemény volt mondjuk a szerbhórvát–magyar szótár elkészítésének az indítványa, és főleg, amikor az indítványból tettekre került sor, megalakítottuk a szótárbizottságot, az megkezdte a munkát, és elkezdődött a szótár készítése. Hosszú éveken át készült, hosszú éveken át működött az a bizottság, a tanszék is bekapcsolódott ebbe és magáévá fogadta a szótárt, végül pedig befutott természetes helyére, a Hungarológiai Intézetbe, és most már...

...most már az kellene végre, hogy elkészüljön a magyar–szerbhórvát rész is, ugye?

Most már az egyetemen folytatják a munkát. Ennek a szótárbizottságnak az ülésein is sok minden elhangzott. Nem csak éppen a szótárkészítés kérdéseivel foglalkozott, habár az volt a fő munkája, és nagyon nagy munka volt. A későbbiek folyamán aztán sor került a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület megalakítására, Szeli István volt az első elnöke. A nyelvművelés kultiválása és a helyes nyelvhasználat propagálása volt a cél, és nyelvművelő fiókszervezetek létesültek többfelé a Vajdaságban.

Úgy alakult meg, mint Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület...

■ ■ ■

...és most Vajdasági Magyar Nyelvművelő Egyesület. Elnökségi tagja voltam és közreműködtem. Amikor a JMNYE megalakult, és elkezdődtek a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Belgrádban dolgoztam az országos szakszervezeti központban. Ott kapcsolódtam be az egyesület munkájába. Részt vettem a belgrádi fiókszervezet megalakításában dr. Teleki György csillagásszal, Kisimre Ferenc egyetemi hallgatóval és néhány kollégájával, meg Hajdú Edittel. A fiókszervezet vezetőségi üléseit az irodámban tartottuk a szakszervezeti székházban.

Egy kicsit talán előre siettünk. Körülbelül a Testvériség-Egységben eltöltött évekig követtük időrendben a dolgokat. De mért ne mondanánk el, hogy történt, hogy az Ady-kötet előszó nélkül jelent meg.

Voltak viták, nézeteltérések kultúrpolitikai kérdésekről, és a viták abból eredtek, hogy ki hogyan fogja fel az egyenrangúságot, a szabadságot, a lehetőségeket arra, hogy nemzeti kultúránkat ápoljuk, fejlesszük, és voltak elvtársak, akik mindig attól féltek, hogy valami magyar nacionalizmusba siklunk, mások meg inkább úgy találták, hogy ami történik, az kevés, illetőleg a proklamált egyenrangúság értelmében több is történhetne. A Testvériség-Egység munkájában felvetődött az is, hogy adjuk ki Madách Imre művét, *Az ember tragédiáját*. E körül a kérdés körül vitára került sor, kiadjuk-e vagy se. Rehák László úgy találta, ne adjuk ki azt a művet, amely annak idején olyan nagy csinnadrattával ment a Szegedi Szabadtéri Játékok keretében, kiadásával megint valami magyar nemzetieskedő vonalra tévednénk, és valami magyar szellemi kultúrkincsimádatba feledkeznénk bele. Voltak, akik másként gondolták a kiadói tanácsban is, és általában ezen a mi kultúrporondunkon. Bekapcsolódtak a vitába más elvtársak is, külön Krdžalić Zora, elővették *Az ember tragédiáját*, szerencsére voltak szerb fordítások, Zmaj, Jankulov, és végül is csak az lett a többség döntése, hogy adjuk ki ezt a könyvet, és ki is adtuk.

A másik vita Ady összes verseinek kiadása körül kerekedett. Megszületett a döntés: kiadjuk Ady összes verseit. Úgy képzeltük el, hogy egy előszót is teszünk, és Szabó Gyurka megírt egy előszószöveget, amelyben méltatta Ady költészetét, Adyt az 1919-es forradalom viharmadarának nevezte, és kiemelte Ady költészetének főleg forradalmi részét, de igen pozitívan értékelte az egész Ady-művet. Reháknak az volt az indítványa, hogy ne ezt tegyük, hanem Krleža Ady-esszéjét. Abban viszont Ady forradalmi költészetéről úgy szólván szó sincs, de annál inkább Ady peszsimizmusáról, arról, hogy Ady hogyan ostorozta a magyarságot, és úgy találtuk, hogy egy ilyen kiadványban előszónak mégse felelne meg. Akkor

■ ■ ■

arra is sor került, hogy Todor Manojlović megírt egy előszójavaslatot, de egyes tanácsstagok ezt sem találták megfelelőnek. Ilyen patthelyzetben az az indítvány kerekedett felül, hogy ne tegyünk semmi előszót, és így is jelent meg Ady összes verseinek kötete.

Ezek voltak azok az évek, amikor természetesen leállt a könyvbehozatal Magyarországról, tehát alapvető magyar irodalmi műveket is ki kellett adni...

Teljesen el voltunk szigetelve Magyarországtól, robbanásig feszült a helyzet, amit a sztálini politika, a Kominform, Rákosi csinált, határvillongásokra is sor került, és a levegőben lógott, hogy fegyveresen is megtámadnak bennünket, mi pedig akkor védekezünk. Úgyhogy itt könyvbehozatalról szó se lehetett.

Meddig tartott ez az állapot, maga még ott volt a Testvériség-Egységben, amikor kezdett olvadni a jég?

Amíg én a Testvériség-Egységben voltam, addig nem került sor könyvforgalomra Magyarországgal. Ellenben foglalkoztunk nyugati kapcsolatokkal, például Zilahy könyveinek a kiadásával.

Az Ararátot adták ki akkor, ugye?

Igen, szerbhorvát nyelven. Láttunk fantáziát abban is, hogy magyar könyveket kiszállítsunk nyugati országokba az ott élő magyaroknak, Franciaországba, Angliába, az Egyesült Államokba. Ebből édeskevés valósult meg, többek között azért, mert abban az időben azok, akik kint mint irodalmárok, kultúremberek mozogtak, azok jórészt még mindig úgy tekintettek ránk, mint egy országra a vasfüggöny mögött. Nem sikerült üzletfelet találnunk, aki kifizetődőnek remélte volna a mi magyar könyveink árusítását, terjesztését. A Jugoszlávia elleni kominformos hajsza olyan helyzetet teremtett ugyan, amelyben érdekes volt pl. Fejtő Ferenc számára, hogy 1952-ben ellátogasson hozzánk, fogadtuk, én több esetben beszélgettem vele, aztán meghívtuk az írók egy bizonyos körét, leült és mesélt, nagyon érdekesen beszélt József Attiláról meg a személyes együttműködésükről.

Ki is adták itt a József Attila-könyvét...

■ ■ ■

Igen, a *József Attila, az útmutató* címűt. Más kéziratokat is küldött, *A kalapos királyt*, II. Józsefről, az nem jelent meg nálunk, de alighanem megjelent szerbhorvát nyelven, méghozzá úgy, hogy Mladen Leskovac fordította, mert emlékszem, Leskovac egyszer nagyon dicsérte nekem Fejtő Ferencnek ezt a szövegét. Aztán foglalkoztunk Károlyi Mihállyal (ebbe Fejtő Ferenc is belesegített), az emlékiratainak a kiadásával, amire sajnos nem került sor, habár a kézirat hozzánk került. Ez a második világháború utáni idők emlékirata, mert megírta ő az első világháború befejezéséig, vagy a két háború közötti időszakra is, nem is tudom már, meddig megy az *Egy egész világ ellen*, és ez volt a folytatása. Sajnos nem jelentettük meg.

Kikkel dolgozott a Testvériség-Egységben?

Ott volt apparátus. A könyvszerkesztők, állandó munkatársak: Bodrits István, Sulhóf József, Sztáncsics András. Aztán mint külső munkatársak – de nagyon szorosan együttműködtek konkrét munkákban – B. Szabó György, Herceg János is tagja volt a kiadói tanácsnak, és jött az ülésekre Majtényi Mihály, Rehák László is. Dr. Hock Rudolf főleg a dolgok komerciális oldalához értett, de a tartalmi vonatkozások is igen érdekelték, jelentős volt a közreműködése. Lévy Endre is a vállalat alkalmazottja volt, de Szabadkán élt és ott dolgozott, és küldtük neki vagy jött és hozta a munkákat, vitte a feladatokat, kéziratokat, főleg lektorált. Sokat fordított vállalatunknak Hornyik János.

Aztán elkezdtünk szerbhorvát nyelvű kiadványokkal foglalkozni, ezek szerkesztője Dragan Vuković volt, aki aztán Belgrádba ment dolgozni, emezek pedig úgyszólván valamennyien, Tomcsányi László műszaki szerkesztővel együtt a Forumba mentek át, amikor ott erősebb iramban megindult a könyvkiadás. Egyik jeles illusztrátorunk és címlapkészítőnk Mirko Stojnić volt.

Mi volt a Progres?

Inkább lapkiadó, de könyveket is kiadott. Azt hiszem, Kovács András kezdte el szervezni, aztán Bogdánfi Sándor is közreműködött benne.

Ott adták ki a Dolgozókat...

Igen, és azt hiszem az ifjúsági lapot is.

■ ■ ■

Akkor tehát két magyar kiadó létezett. Mit hozott ez abban a helyzetben? Volt bizonyos polarizálódás?

Feszültség vagy konkurencia nem volt. Nem ártottunk mi egymásnak. Megfértünk, sőt bizonyos esetekben együttműködtünk. Egyébként mint kiadó vállalat ápoltuk a kapcsolatokat a Matica srpska kiadóval is, főleg Boško Petrović és Aleksandar Tišma révén. Ha jól emlékszek, egy ideig Major Nándor is a Progresban dolgozott, tehát mesélhet is róla.

Milyen állapotban volt a rádió, amikor odakerült?

A körülményekhez képest jó állapotban. 1959 novemberében kerültem oda, tehát tízéves volt a rádió, a megtett út azt eredményezte, hogy a rádiósok tudtak készíteni az igényeknek megfelelő rádióműsort, az akkori körülményekhez képest sokrétűvé fejlesztették ki, és a tízéves évforduló keretében megtörtént az addigi eredmények összegezése, értékelése, ugyanakkor a további fejlődés irányvonalainak az előrevetítése is. Nem ment a rádió működése bonyodalommentesen, sőt nagyon sok akadályt kellett leküzdeni az azelőtti években is, meg az alatt a négy év alatt is, amíg én voltam az igazgatója, sőt előre nem látott problémákra is sor került.

Nekem rádióigazgató koromban fő gondom volt a műsornak főleg minőségi továbbfejlesztése, de ezzel nem foglalkozhattam annyit, amennyit szerettem volna, jöttek más dolgok, viszont megvoltak a munkatársaim, akik jelentős eredménnyel dolgoztak ezen: Simin Magda, Eberst Anton, Szabadka Sándor, Fejős István, Szalai István és a többiek, itt igen sok nevet lehetne felsorolni.

Amikor odakerült, akkor volt szerbhorvát nyelvű műsor?

Nem sokkal előtte a szerbhorvát nyelvű műsort megszüntették azzal az indoklással, hogy az egész tartomány területén jól hallható a Belgrádi Rádió, tehát a tartomány szerbhorvát lakossága el van látva rádióműsorral. De hamarosan azután, hogy én a rádióba kerültem, napirendre került, hogy újból műsort indítsunk szerbhorvát nyelven is, és ez az indítvány az akkori Újvidéki járás szerveiből érkezett hozzánk. Az volt az igény, hogy létesítsünk egy szerbhorvát nyelvű második műsort, amely a magyar, román, szlovák, ruszin nyelvű műsor idejét és egyéb körülményeit nem érintené, nem menne a kárára, és ezt a szerbhorvát nyelvű műsort a valamikori nagy Újvidéki járás területének lakosai számára sugároznánk. Az egész vállalkozást az

■ ■ ■

Újvidéki járás anyagilag is komolyan támogatta, talán egy év telt el az indítványtól a megvalósításig, és meg is született a második műsor.

Hányban indulhatott ez a műsor?

1960-ban, 61-ben.

Akkor még helyi rádióállomások nem voltak a Vajdaságban?

Még nem voltak, de már szó volt helyi rádióállomások létesítéséről is.

És ez lett volna az első helyi rádió...

Ez lett az első. Nagyon kedvező körülmény volt, hogy az Újvidéki Rádió műszaki részlege igen alkotó módon ténykedett, és az ottani emberek, Bogdan Cvijanović műszaki igazgató, Ivan Đukić és Vasa Dimić mérnökök, meg egész sor technikus és mester megfelelő felkészültséggel építettek adóállomásokat az Újvidéki Rádió számára, és megrendelésre másoknak is. Ily módon is fejleszteni véltük a rádióhálózatot a tartományban, és egyben ez pójtővedelmet is hozott az Újvidéki Rádióknak, meg az embereknek is, akik a munkálatokban részt vettek. Tartományon kívüli tényezőkkel is tárgyaltunk ilyesmiről, a RIZ-zel, a zágrábi rádiótechnikai vállalattal és más rádióállomásokkal is, sőt az is fölvetődött, hogy esetleg Tanzániának is építünk, eladunk leadóállomást, de ez nem valósult meg.

Ilyen körülmények között indult meg a szerbhorvát nyelvű második műsor. Jól tudjuk, hol tartunk ma, és mi a szerepe olyan értelemben, hogy ez most már egy tartományi jellegű rádióműsor, és a tartomány területén lévő helyi jellegű rádióállomások egész sora is bekapcsolódik a közvetítésébe.

Akkor hogy oldották meg a fő- és felelős szerkesztő státusát? Hány főszerkesztő volt?

Külön főszerkesztője volt a politikai tájékoztató műsoroknak Szabadka Sándor személyében, a művelődési és művészeti műsoroknak Simin Magda, a zenei műsoroknak Anton Eberst volt a főszerkesztője.

Tehát nem voltak nyelvenként különálló szerkesztőségek?

A nyelvi szerkesztőségek szükségszerűen léteztek, és azoknak is megvoltak a maguk főszerkesztői. Mégis gyakorlatilag az történt, hogy a

■ ■ ■

nagy DESK-ben a magyar nyelvű tájékoztató műsorok készültek, és volt szlovák, román, ruszin nyelvű szerkesztőség, ezek élén Janko Grnja, Ion Markovicean, illetőleg aztán hozzájött a szerbhorvát nyelvű, ami szintén egy külön együttes volt, Duško Vasić vezetésével, de ezt mind összefogta a tájékoztató műsorok főszerkesztője, sőt az összes műsort összefogta egy műsorigazgató, Fejős István. Tehát megvolt a műfajok szerinti munkamegosztás is, és szükségszerűen a nyelvek szerinti is.

Igen, mert később alakult ki az a helyzet, hogy azonos szerkesztési politika végrehajtása mellett mégiscsak öt szuverén fő- és felelős szerkesztő van jelenleg a rádióban, aki teljes mértékben felel az azon a nyelven sugárzott műsorért. Ez eleinte nem így volt, ezért kérdezem, hogy a maga idejében milyen volt a helyzet?

Az én időmben a helyzet inkább olyan volt, mint ma. Elhangzottak vélemények, hogy egyesítettük a különböző nyelven működő szerkesztőségeket, de gyakorlatilag nélkülözhetetlen volt a nyelvi szerkesztőségek és főszerkesztők megfelelő önállósága és felelőssége. Az nem bizonyult se célszerűnek, se lehetségesnek, hogy ugyanazokat a szövegeket olvassák be különböző nyelveken, hogy csak fordítások menjenek, hogy minden szöveg minden nyelven menjen. Ezt nem is szorgalmazták a rádióban tudtommal sohasem, egyszerűen azért, mert a különböző nyelvű műsorok mégiscsak különböző etnikumok számára készültek, ezeknek megvoltak a sajátosságai, amelyeket tudomásul kellett venni, és annak megfelelő műsort készíteni, ha akartuk, hogy az érdekes legyen a hallgatók számára.

Említettem, hogy a műsor körüli gondoktól eléggé elvontak más ügyek. Hamarosan azután, hogy igazgató lettem, a Belgrádi Rádió nagy akciót indított azért, hogy az Újvidéki Rádió előfizetésének egészét megkaparintsa magának, mondván, hogy a Belgrádi Rádió nem egyenrangú a többi köztársaság anyaállomásaival, mert azok a köztársaság egész területéről megkapják az előfizetést, míg a Belgrádi Rádió a két tartomány területén beszedett előfizetés bizonyos százalékát kapja csupán (gyakorlatilag a Vajdaságban számottevő előfizető volt, Kosovón meg nemigen, és a kosovóiak befizetésére a Belgrádi Rádió nem is tartott igényt). Akkoriban az előfizetést még a Belgrádi Rádió gyűjtötte be az egész köztársaság területéről, de külön nyilvántartotta a Vajdaság és Kosovo területéről beszedett pénzeket, és a vajdasági pénznek talán háromnegyed részét küldte az Újvidéki Rádiónak, a negyedét megtartotta magának, és akkor akciót indított, hogy az egészét megtarthassa. Ehhez az akcióhoz eléggé megkapták a szerbiai köztársasági tényezők támogatását is, és a további-

■ ■ ■

akban ki is bővítették az akciójukat, az Újvidéki Rádió hullámhosszát is a Belgrádi Rádiónak követelték, és azt akarták, hogy az Újvidéki Rádió legyen egy vidéki jellegű kis rádióállomás. Olyan is történt, hogy kettesben beszélgettünk a Belgrádi Rádió vezérigazgatójával...

Ki volt az?

Dušan Popović volt, vajdasági, és kijelentette: ezután mi minden eszközzel harcolni fogunk a céljainkért, a pénzért is, a hullámhosszért is, a műszaki felszerelésért is. Elcsodálkoztam, hogy egy ilyen felelős pozícióban levő ember hogy tud ilyen messzemenően szélsőségesen nyilatkozni, és ennyire megfélemedezni mindarról, amit a nemzetiségi egyenrangúság kérdéseiben ebben az országban proklamáltak, és amit ennek az egyenrangúságnak a megvalósításában az Újvidéki Rádió jelent.

Az egész akciónak az én időmben az lett a vége, hogy az Újvidéki Rádió előfizetéséből lefűrészeltek egy nem kis darabot, és azt hiszem, hogy az előfizetésnek alig valamivel több mint fele maradt meg az Újvidéki Rádióknak. Ilyen körülmények között bővítettük és fejlesztettük tovább rádióink műsorát. Beindítottuk a szerbhorvát nyelvű második műsort is, de ez nem valósulhatott volna meg, ha az Újvidéki járás e célra nem ad külön pénzeket.

Ez a helyzet mégiscsak átmenetinek bizonyult, mert a továbbiakban az alkotmánymódosítások révén, de főleg az 1974-es alkotmány alapján az Újvidéki Rádió anyaállomás lett, sőt ekkor már rádió-televízió, és mint a tartomány RTV-állomása a többi köztársasági meg a kosovói állomással egy vonalba tartozik, Vajdaság területéről pedig az előfizetést az Újvidéki Rádió és Televízió gyűjti be, és a belgrádi és újvidéki RTV közötti viszonyt megállapodásokkal rendezik, van egy együttműködés a műsor készítéséről, kivitelezéséről.

A Belgrádi Rádióknak ez az akciója, főleg ilyen keményebb formában, mikor jelentkezett, miután megindult a szerbhorvát nyelvű műsor, vagy pedig már előtte?

Előtte.

De akkor már volt szó erről a tervről?

Azt hiszem, hogy még nem is volt róla szó, de lehet, hogy igen...

■ ■ ■

Legalábbis felsőbb politikai berkekben?

Később a mi érvelésünkben szerepelt ez a körülmény is mint rádiónk kötelezettsége a tartomány szerbhorvát lakosságának tájékoztatásával kapcsolatban.

Őket nyilván a szerbhorvát nyelvű műsor irritálta, hogy ezzel vált önállóvá az Újvidéki Rádió mint központi állomás. Amíg a nemzetiségek szükségleteit volt csupán hivatott kielégíteni, addig úgyse kezdhettek volna vele Belgrádban semmit. Igaz, volt korábban egy időszak, amikor még Belgrád sugárzott nemzetiségi műsorokat, de az eléggé reménytelen vállalkozás volt.

Az ő akciójuk nem arra föl indult el, hanem egyszerűen egészen logikus: gyorsabban fejlődhet a Belgrádi Rádió, ha a köztársaság egész területéről befolyó pénz csak neki megy, és azt nem kell senkivel se osztani. Itt a magyarázat.

Nagyon lényegesnek tartom, hogy ebben a helyzetben az Újvidéki Rádió megkapta a tartományi politikai tényezők minden támogatását, és főleg azon múltott, hogy a Belgrádi Rádió célkitűzése nem valósulhatott meg, annyit értek el csupán, hogy egy jelentős darabot letörtek a kenyérünkből. De átmeneti helyzetnek bizonyult az egész, mert Vajdaság társadalmi-politikai közösség lett, és az RTV műsora is a társadalmi-politikai közösség igényeinek a kielégítését szolgálta. Nekem az alatt a négy év alatt sok éjszakai órámba is került a különböző helyzetekben írni, érveket, adatokat felsorakoztatni, és ez úgyszólván harc volt a fönnmaradásért, az egzisztenciáért, és ami a továbbiakban történt, az ezt a mi akkori küzdelmünket teljességében igazolta. Ebben én egyénileg is szatiszfakciót látok.

Ilyen körülmények között folytatódott az M Stúdió építése, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy mint amolyan fedezet nélküli beruházást csináltuk. Volt valamennyi pénzünk, valamennyit kifacsartunk magunkból a dolgozók fizetésének a rovására is, de az távolról se volt elég, és ezért el is húzódott az építkezés. Elkezdődött még Farkas Nándor idejében, én pedig folytattam, és igen sokat foglalkoztam vele Bogdan Cvijanović műszaki igazgatóval meg másokkal együtt. Elértük, hogy az M Stúdió megnyílt, igaz, több évvel azután, hogy az én igazgatói mandátumom lejárt (akkor már Szabadka Sándor volt az igazgató), de létrejött, és tudjuk, hogy mit jelent az RTV számára, meg Újvidék kultúréletében.

■ ■ ■

Igen, mert amíg nem volt Újvidéki Színház, addig lényegében ez volt a magyar színház is, ott műsorok is voltak, utána megindultak a Magyar Rádió és az Újvidéki Rádió csereműsorai, szóval az M Stúdió azóta komoly kulturális küldetést teljesített.

De az Újvidéki Színház megszületése után is.

Persze, csak előtte még annyi se volt. Hogy alakult a viszony Magyarországgal azokban az években, amíg a rádió igazgatója volt? Önnek személyesen milyen tapasztalatai voltak ezzel kapcsolatban?

Megtört a jég. Voltak kapcsolatok. Nem nagyon fejlettek, de sor került arra, hogy ellátogatott hozzánk a Magyar Rádiónak egy küldöttsége, élén Hárs Istvánnal, a Magyar Rádió elnökével. A beszélgetéseink nem voltak fagyosak, de olyanok voltak, mint amikor először találkozik két bokszoló, és egy darabig csak tanulmányozzák egymást, amíg aztán tényleg nekikezdenek. Itt is így tapogatóztunk, de tettünk lépéseket abba az irányba, hogy fejlesszük az együttműködést az Újvidéki Rádió és a Magyar Rádió között, és ma már tudjuk, hogy ez az együttműködés igen szerteágazó és gyümölcsöző.

1959-ben került a rádióba. Volt már valamilyen előzménye ennek az együttműködésnek?

Úgy emlékszek, hogy volt, de hirtelenében nem jutnak eszembe részletek. Sok minden nem lehetett, de valamennyi igen. Ha létezett már akkor államközi kulturális egyezmény, akkor abban is benne volt.

Emlékszik, hogy mi volt az első közös akció, közös műsor, fellépés?

Így hirtelenében nem jut eszembe. Akkoriban sokat foglalkoztunk a helyes nyelvhasználattal a rádióban, külön a színészek, bemondók nyelvhasználatával és helyes beszédével. Ennek előmozdítására elküldtük Korom Tibort Budapestre, aki ott komoly tanulmányokat folytatott, és amikor visszajött, lektorként működött jó néhány éven át, és sokat tett a helyes magyar nyelvhasználatért a rádióban. Másrészt angazsáltuk Budapestről Fischer Sándort, aki komoly hozzájárulását adta a színészek és bemondók helyes kiejtésének az ápolása, fejlesztése terén.

Úgy tudom, hogy két megbízási időben szövetségi képviselő is volt, először 1950-ben választották meg a Jugoszláv Képviselőház Népek Tanácsába. Milyen képviselőházi feladatokra emlékszik?

Igen, 1950-ben képviselőnek választottak a Népek Tanácsába. Akkor az a kétházás parlament egyik tanácsa volt. Három évig működött a Jugoszláv Képviselőház ebben az összetételben, országunk alkotmányának első változtatásáig, aminek alapján Josip Broz Titót köztársasági elnökké választottuk. Én is személyesen, kézfogással gratuláltam neki, mint minden képviselő. Valami különös feladatokra abban az időben, képviselői mivoltomból kifolyólag nemigen került sor. Természetesen eljártam a képviselőházi ülésekre, és ha történt, hogy valamilyen bizottságban valamilyen kérdés megvitatásra került, akkor az alkalmat jelentett arra is, hogy hozzászólhattam ehhez-ahhoz, nem sok esetben volt mit mondanom, nekem akkor úgy tűnt, hogy az a képviselőházi munka, azaz a Népek Tanácsának működése, de a Szövetségi Tanácsé is nagyrészt egy előre eltervezett munka volt, megvolt, hogy mi hogyan fog majd alakulni az üléseken, és az egyes kérdésekhez főleg azok az elvtársak tudtak hozzászólni, akik az előkészületekben is részt vettek, vagy pedig olyan helyen dolgoztak, hogy betekintésük volt abba a tárgykörbe, persze országos szinten. Akkoriban még nem került sor olyan munkamódszerre, hogy a képviselő a választók által felismert, megfogalmazott érdekeket velük közösen megtárgyalva képviselje, ami aztán a küldöttrendszer bevezetése után vált gyakorlattá.

Küldöttkérdések se voltak?

Feltehetett kérdést a képviselő, de arra is ritkán került sor. El-elhangzottak azért kérdések, és jött a kérdésekre válasz. Igaz, akkor az általános helyzet is más volt, olyan értelemben, hogy egységes volt az ország, megvolt a politika, a Kommunista Párt, a Kommunista Szövetség megfogalmazta a politikáját a kongresszusi határozatokban, a központi bizottsági ülések határozataiban, és a képviselőház tanácsai, bizottságai főleg az így meghatározott politikának a megvalósításán tevékenykedtek, de olyan egységes közhangulatban, közszellemben, hogy dialógusra külön a képviselőházi tanácsok ülésén ritkán került sor.

Most az első megbízási időszakról beszéltünk, tehát 1950-től 1953 végéig. Itt nagy határozatok születtek. 1950-ben hozták meg az öngazgatásról szóló törvényt, és nyilván már ezelőtt is megkezdődött a polarizálódás azok között, akik még korainak tartották

az öngazgatás bevezetését, és azok között, akik szorgalmazták. Érdekes, hogy ilyen viták egyáltalán nem merültek fel.

A tanácsuléseken nem. Azaz, olyan eseményekre akkoriban nem került sor, hogy valaki tanácsulésen valamilyen fontos törvény meghozatalával vagy álláspont megfogalmazásával kapcsolatban a javaslat ellen lépjen fel és érveljen. Ilyesmire nem került sor. Volt a dr. Miloš Moskovljević esete, de hát az egész más lapra tartozik, mert annak az embernek voltak egészen reakciós megnyilatkozásai, és szembekerült a politikánkkal, és sor került arra is, hogy a képviselőházban a megnyilatkozásait kitergessék, bírálják, és így kitűnt, hogy jobboldali reakciós pozíciókról szembenáll a politikánkkal, és ez annyira világossá vált, hogy ott csak az történhetett, hogy megfelelő módon leplezték és politikailag elszigetelték.

Arra tehát nem volt példa, hogy a vajdasági politikai vezetés külön instruálta volna a vajdasági képviselőket bizonyos álláspontok szorgalmazására?

Történt ilyesmi, de velem csak egy-két esetben. Ami volt, az a közös, országos álláspontok támogatásának a jegyében történt. Az 1958–62-es időszakban már valamelyest változott a helyzet, ott már sor került arra, hogy egyes kérdésekben az emberek a közös politika támogatásának a jegyében, de jobban kifejezésre juttatták az ágazatuk, a köztársaságuk, a tartományuk problémáit, vagy pedig a közös kérdésekhez jobban a saját vidékük szemszögéből szóltak hozzá, és itt képviselőházi ülésen én is szót kértem, és elmondtam valamit. Akkor a művelődési-közüktatási tanácsnak voltam a tagja, ilyen tanácsot is létesítettek, és én a rádióban dolgoztam, és a rádióállomásunk szemszögéből feszegettem az együttműködés kérdéseit, tehát rádióműsorok a nemzetiségek nyelvén, de szó volt más kérdésekről is, mondjuk a filmgyártás, a filmforgalmazás állapotáról, a könyvkiadásról, a sajtóról stb. Külön tanácsi bizottságnak is tagja voltam, ahol több témakört, konkrét kérdést tárgyaltunk. Abban a képviselőházi testületben is nagyobbára egységes álláspontok alakultak ki, és elég könnyen meghoztuk a törvényeket. Feszegettük a tudományos kutatás helyzetét, és mi vajdaságiak még olyan álláspontért is sikraszálltunk, hogy a törvény mondja ki, hogy az ország nemzeti jövedelmének – ha jól emlékszem – másfél százalékát tudományos kutatásra kell fordítani. El is indult ez az akció több oldalról is, de csakhamar kitűnt, hogy a törvény ajánlói, illetve a legfelelősebb funkciókban dolgozó elvtársak nem tartják lehetségesnek és célszerűnek, hogy egy ilyen százalékot törvénybe foglaljunk, és amikor

■ ■ ■

ez a vita folyamán világossá vált, akkor egyszerűen visszavonultunk, ami megint csak azt mutatja, hogy a képviselők a választói közületükben, ha meg is tárgyaltak dolgokat, valamit ki tudtak harcolni belőle, de volt, amit nem lehetett, más elgondolások, érvek útját állták.

Hogy érezte magát mint képviselő, mit tartott legfontosabb feladatának?

A képviselői tevékenységem inkább történt a választópolgárok körében. Gyűléseken, összefüveteleken magyaráztam a képviselőház törvényeit, álláspontjait, a politikánkat.

Tehát a kommunikáció inkább fönről lefelé ment, mint lentől fölfelé.

Úgy van. És ha történt valami lentől fölfelé, akkor leginkább az, hogy egyének jöttek a maguk bajaival. Én fogadtam mindenkit, meghallgattam, jegyeztem, igyekeztem segíteni ügyes-bajos dolgaik intézésében, csak akkor nem az országgyűlésben kellett intéznom a dolgokat, hanem a községben, járásban, egyes szerveknél, de ebből is érezni lehetett, hogy mi a helyzet, és ez nem volt mellékes a képviselői igazodás szempontjából sem.

Volt a képviselőnek akkora tekintélye, volt rá módja, hogy egy-egy ilyen dolgot elintézzen?

Volt, mert ha mint képviselő a választópolgárok nevében megjelentem az illetékes szerveknél, azok meghallgatták, amiket mondtam, és ha nem is lehetett mindent megoldani, de sok mindent igen, és volt valami eredménye ennek a munkának. Különben, ha már az országos szinten való jelenlétemnél tartunk, jelentős esemény volt, hogy 1952-ben ott voltam a JKP VI. kongresszusán Zágrábban. Ez az a kongresszus, amelyen kimondták, hogy a Jugoszláv Kommunista Párt Jugoszláv Kommunista Szövetséggé változik át, ahol új meghatározást nyert a párt helye, szerepe, munkamódszere, és nyomatékosan kifejezésre jutott az az álláspont, hogy a párt az öngazgatási szervek, a munkásosztály kezébe adja át a hatalmat, nem pedig maga gyakorolja közvetlenül. Az újvidéki pártszervezetnek voltam az egyik küldöttje, és amikor visszaérkeztünk a kongresszusról, a hajnali órákban nagy tömeg fogadott bennünket a Szabadság téren, itt a városban, és a küldöttek közül valakinek magyarul is szólania kellett, és nekem mondták, beszélj te. Beszéltem, és a közhangulat is olyan volt,

■ ■ ■

a kongresszuson nagy, jelentős döntések születtek, új irányvétel, és azt magyaráztam, arról beszéltem röviden, de emlékszem, nagy tetszéssel fogadták a szavaimat, úgyhogy az a gyűlés egyike az emlékezetes, tartalmas, egyben kellemes élményeimnek, amikre szívesen gondolok vissza.

A kongresszuson volt felszólalása?

Nem. De évekkel korábban volt már az említetthez hasonló szónoklatom, amikor 1945. november 29-én az Alkotmányozó Nemzetgyűlés kikiáltotta az új Jugoszlávia alkotmányát. Nagygyűlés kerekedett Szabadkán, vagy húszezer ember gyűlt egybe. Ott szintén én beszéltem magyarul, és persze a nép boldog volt, örült a köztársaságnak, az új alkotmánynak, éljenzett, tapsolt. Volt miről beszélnem, és volt is visszhangja a szavaimnak. Visszatérve a képviselősködéssre, voltam egy megbízatási időszakban a tartományi képviselőházban is.

Mikor?

A két szövetségi megbízatás között, pontosabban 1958 áprilisától négy évig. Itt persze már más volt a helyzet, jóval közelebb voltunk az élethez, a problémákhoz, sokkal frissebben, részletesebben kerültek terítékre a dolgok, így aktívabban tudtam közreműködni, hozzászólni ehhez-ahhoz, bizottságokban is meg a képviselőházi üléseken is.

Tehát a képviselősködéss nem volt valami nehéz, megerőltető munka...

Nem. Azért, mert a képviselőházban nehezebb volt azoknak a feladata, akik mint állandó munkatársa a tanácsok élén előkészítették az egyes üléseket, feltálalták a problémákat, amelyeket tárgyalni kellett. Ilyenfajta feladatköröm nem volt.

Igen, meg hát lényegében a politikai tevékenység java a pártban folyt.

Úgy van, meg a Népfrontban. És abban az időben a képviselőház munkája szorosabban fűződött a párt vonalához. Ez azt jelenti, hogy a legfontosabb álláspontok adva voltak.

Amíg képviselő volt, Újvidéken élt, és utazott az ülésekre?

■ ■ ■

Persze.

Tehát nem kapott Belgrádban lakást, és nem költözött oda?

Nem.

1967-ben viszont lekerült Belgrádba, amikor a Közszolgálati Dolgozók Szakszervezete Központi Bizottságának titkára lett. Akkor lent is élt 1972-ig?

Nem költöztünk Belgrádba, nem laktunk ott, maradtunk Újvidéken, de nekem volt egy szolgálati szobám, hétfőn reggel mentem munkára, pénteken este pedig jöttem haza a családomhoz. Tehát ez heti ingázás volt Újvidék és Belgrád között, azzal, hogy akadt olyan hét, amikor nem jöhettem, mert szombat-vasárnap is volt esemény Belgrádban vagy valahol másutt az országban, vagy esetleg éppen külföldön.

Miből is állt a szakszervezeti munka? Először talán tisztázzuk, hogy kik is azok a közszolgálati alkalmazottak.

Igen, kérdés, hogy melyik a legmegfelelőbb magyar elnevezés, szerbül Sindikat radnika društvenih delatnosti, tehát társadalmi tevékenységek dolgozóinak szakszervezete. Ennek a tagjai voltak a pedagógusok, az egészségügyi dolgozók, az állami szervek, bankok és más pénzintézetek alkalmazottai, a kulturális intézmények dolgozói és a Jugoszláv Néphadseregnek alkalmazásban lévő polgári személyek. Ennek a szakszervezetnek a központi bizottságában voltam én az egyik a négy titkár közül.

Volt valamiféle reszortok szerinti munkamegosztás?

Részben, az én tevékenységi területem így, azon kívül, amiben valamennyien részt vettünk, a művelődés volt, meg a JNH-nál lévő polgári személyek. Egy másik titkár a közoktatással foglalkozott, egy harmadik az egészségüggyel, egy negyedik az állami szervek, pénzintézmények, bankok dolgozóinak a szakszervezeti tevékenységét kísérte figyelemmel. Közreműködünk abban, hogy e területek dolgozóinak a szakszervezeti tevékenységében a problémák terítékre kerüljenek, és lépéseket tegyünk a megoldásukért. Ebben a szakszervezetben dolgozni számomra annyit is jelentett, hogy két malomkö között őrlődni, mert már akkor érezhető volt az országban, hogy a mi társadalmunk felépítménye aránylag igen

■ ■ ■

fejelett, sok ember dolgozik benne, ez nagy megterhelés a gazdaság számára, minket pedig abban a szakszervezetben a helyzetünk arra kötelezett, hogy a tagság érdekeit védjük, és állandóan napirenden volt, hogy több pénzt kérünk közoktatásra, művelődésre stb. Már akkor a tanügyben és a kultúrában dolgozók személyi jövedelme igencsak elmaradt a gazdaságban dolgozókéhoz viszonyítva. Másrészt láttuk, hogyan állunk a pénzzel, a termelékenységgel, és olyan helyzetben voltunk, hogy kifejezésre juttattuk a tagság érdekeit, követeléseit, de olyan körülmények között tettük ezt, amikor magunk is tisztában voltunk vele, hogy valami nagyobb áttörést elérni nem lehet, mert nem futja rá a társadalom pénzéből. Egyébként akkor igencsak fessegettük, hogy a dolgozó kapja meg a bruttó fizetést, tehát a borítékba kerüljön az is, ami járulék formájában a különböző alapokba ment, és akkor ő maga döntsön arról, hogy mire mennyit ad, tehát milyen egészségügyi biztosítást, milyen iskolát igényel. Itt elég sokféle álláspont felmerült, egészen a dolgok vulgáris leegyszerűsítéséig, a helyzet pedig úgy alakult, hogy a dolgozók továbbra se kapták a bruttó személyi jövedelmet, de a nagyobb beleszólás jogát megkapták, legalábbis proklamálva, és annak kialakult egy szervezeti formája, az öngazgatási érdekközösség. Jól tudjuk, hogy az érdekközösségek gyakorlatilag mégsem váltak döntő mértékben a közös ügyek intézőivé, vagyis a szolgáltatásokat megrendelő dolgozók szava ezekben az érdekközösségekben csak kicsit hallatszik. Az, hogy nem valósult meg teljesebb mértékben az öngazgatási döntéshozatal a társadalmi tevékenységekben költendő pénzekről és az ott folyó munkáról, ez jórészt azon is múltott, hogy rövid a takaró, és ennek a jegyében többé-kevésbé költségvetési módszerrel a dolgozók felülről, kívülről kapták meg, hogy mekkorák legyenek a járulékráták, és azt fizették.

Ebben a folyamatban a szakszervezetnek milyen szerepet szántak? Hogy érezte, amikor ott dolgozott, hogy valójában milyen álláspontot kellene képviselnie? Ez az egész szakszervezet nekem arra hasonlít, amit a képviselősködésével kapcsolatban mondott, hogy lent magyarázta azt, amit fönt eldöntöttek.

A munkánk jelentős részét erre fordítottuk, de itt volt fordított irányú közlekedés is, letről fölfelé, és ebben a kérdésben a szakszervezet következetesen öngazgatási alapon állt. Akkoriban Dušan Petrović Šane volt a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség elnöke, a mi szakszervezetünk elnöke Ljubica Dukić volt (Futakról származott). A szakszervezetek igencsak sikraszálltak az öngazgatás érdekében, sokat tettek az útkeresésben, külön esemény volt az öngazgatók néhány kongresszusa, a mi

■ ■ ■

1967–1972-es megbízatásunk folyamán tartottuk meg az öngazgatók III. kongresszusát. A mi szakszervezetünk központi bizottsága is feltárta a problematikát a társadalmi tevékenységek területén, csak hát az ügyek eldöntése az objektív lehetőségeken kívül más tényezőkön is múlt.

Igen, meg azt is meg kellene mondani, hogy a szakszervezetnek mekkora volt a politikai befolyása, milyen politikai tényező volt?

Ezek voltak azok az évek, amelyekben a szakszervezet önállóbban mozgott a politikai rendszerben mint társadalmi-politikai szervezet. Nem volt a hatósági szervek függvénye.

Főleg nem Belgrádban, mert 1967 és 1972 között érte el Szerbiában a liberalizmus a csúcspontját. Akkor merült fel például Belgrádban a kérdés, hogy a szakszervezet szervezzene-e sztrájkot, vagy sem.

No én ezt nem hoznám kapcsolatba a liberalizmus hullámzaival. Én a szakszervezetnek egy jól megfontolt, komoly, felelősségteljes, de önállóbb irányvételére, munkamódszerére gondolok. Hozzászólt a szakszervezet kérdésekhez, főleg olyanokhoz, amelyeket a szövetségi képviselőházban tárgyaltak, magam is ott voltam számos képviselőházi bizottsági ülésen és ott voltak a szakszervezeti vezetők tanácsuléseken is, a mi szakszervezetünkben voltak, akik választott képviselők voltak az országgyűlés egyes tanácsaiban, szót kértek, és elmondták a szakszervezetbe tömörült dolgozók álláspontjait, követeléseit.

Ami a sztrájkokat illeti, a szakszervezet azokban az években foglalkozott a munkabeszüntetések esetével, jómagam is mentem a helyszínre, és meg kell mondanom, hogy a szakszervezeti vezetők az egyes esetek tárgyalásában, a kiútkeresésben elég önállóan ténykedtek, és szó se volt arról, hogy előre az igazgatóknak, a felsőbb vezetésnek adjanak igazat. Akkoriban még nem beszéltünk olyan nyíltan a sztrájkokról, de tény, hogy a sztrájkokban az öngazgatás eltiprása elleni tiltakozás mutatkozott meg.

Így van ez most is. Ezután folytatta a szakszervezeti ténykedését Újvidéken.

Igen, de még elmondanám, hogy nagyon jelentős számomra az ezekben az években végzett munkám szempontjából, hogy egy szövetségi szervben dolgoztam, és ez rákényszerített arra, hogy országos viszonylatban gondolkozzak, meg elég sokat utaztam is. Igaz, legtöbbször köztársasági fővárosokba

■ ■ ■

meg Prištinába, de azért más helységekre is, tehát nagymértékben bővítette ez a munka a látókörömet. És még egy mozzanat: a szakszervezeti szövetség és az egyes szakszervezetek országos központjai, de részben a köztársasági és tartományi központok is igen sokrétű, fejlett együttműködést folytattak külszervezetekkel, nyugatiakkal, keletiekkel (ez már olyan időszak, amikor a keleti országokkal egészen más volt a kapcsolatunk, mint a Kominform időszakában). Ennek folytán számos esetben részt vehettem a külföldi szakszervezeti küldöttségekkel folytatott tárgyalásokban, beszélgetésekben, vagy pedig utaztam külszervezetekhez látogatónak, több esetben mint a jugoszláv küldöttség vezetője. Ez akkor persze még egy külön ismeretbővülést jelentett számomra, közelebről, közvetlenebbül megláthattam dolgokat a világban.

Merre utazott?

Franciaországba (Párizs, Strassbourg), Ausztriába (Bécs és egy országos körút), Kelet-Németországba (Berlin, Drezda), a Szovjetunióba (Moszkva, Leningrád), Lengyelországba (Varsó, Krakkó, Óświęcim), Magyarországra, ahol négy szakszervezettel ápoltuk a kapcsolatainkat, mert ott ugyanezen tevékenységek dolgozói négy önálló szakszervezetbe tömörültek. A magyarországi szakszervezetekkel igen fejlettek voltak a kapcsolataink, megfelelt ez mindkét félnek, és elég gyakran sor került nem annyira valami protokolláris találkozóra, mint inkább munkajellegű, úgynevezett határ menti találkozásokra, beszélgetésekre Szabadkán, Szegeden, de Belgrádban, Budapesten, Kecskeméten is.

Milyen együttműködési platformja lehetett a jugoszláv szakszervezetnek egy nyugati szakszervezettel? Egyáltalán megtalálták-e a közös hangot?

Hogyne. Főleg az öngazgatás vonalán. A nyugati szakszervezetek nem mindegyike, de jelentős része igen érdekesnek találta az öngazgatást Jugoszláviában, és érdekes volt a számukra, hogy a szakszervezet szerepe milyen egy ilyen öngazgatású társadalomban. Persze a nyugati országokban vendégmunkásként dolgozó jugoszlávok helyzete, problémái szintén komoly témát képeztek az ottani szakszervezetekkel folytatott beszélgetésekben, és alapjában véve megértésre találtunk a szakszervezeteknél, és tettek is sok mindent kint dolgozó embereink helyzetének a javítása érdekében. Minket is érdekelt, hogy pl. Franciaországban milyen szakszervezetek léteznek, mik az álláspontjaik, mekkora a politikai befolyásuk.

■ ■ ■

Nem sokkal a nevezetes 68-as események után jártunk ott, és a vendéglátóinkkal végighajtottunk azokon az utcákon is, ahol a diáktüntetések voltak. Még látszottak a nyomok az úttesten. Kihűlőben volt az a forró helyzet, de a melege még igen érezhető volt a beszélgetésekben.

De nemcsak ott, hanem Belgrádban is, szóval az ilyesmiért nem kellett Párizsba menni azokban a napokban. Hogy élte át 68-at Belgrádban, és hogy nézett azokra az eseményekre?

Nem vettem részt közvetlenül a történetekben, nem is került sor arra, hogy a mi szakszervezetünk központi bizottsága feladatszerűen tegyen valamit, így inkább csak figyeltük az eseményeket, és mérlegeltük a magyarázatokat. Végül Tito is mondott értékelést róluk. A részletekről hallottam egyet-mást, aztán ha elsétáltunk a Kalemegdan felé, akkor az egyetemen láttuk a hallgatókat és a milíciát, amely körülvette az épületet, de nagyon békés volt a hangulat, és látszott, hogy itt most a politikai érvelésen a sor, és végül is meglett a kiút, olyan értelemben, hogy amennyire az anyagi helyzet megengedte, kilátásba helyezték az egyetemi hallgatók követeléseinek teljesítését, és hamarosan sok minden meg is történt.

De nyilván egy átfogóbb társadalmi erő is állt az egyetemisták mögött...

Az egyetemisták 1968-as akciójának volt mélyebb társadalmi értelme, jelentősége, de hogy más erők eszközei lettek volna, talán részben igen, de csak kis részben, az elején, de ami aztán már komoly mérlegelés tárgyává vált, meg ami elfogadásra került a követelésekből, az nem valami háttértényezők működésének az eredménye, azok tényleges problémák voltak, amelyeket, amennyire lehetséges volt, enyhíteni kellett.

Én sem arra gondolok, hogy valami alattomos, alantas hátsó erők mint bábjaikat mozgatták az egyetemi hallgatókat, hanem átfogóbb társadalmi erőkn mondjuk a gazdasági reform következetes végrehajtását szolgáló nemcsak gazdasági, hanem politikai demokratizálódás ellenzőit és szorgalmazóit értem, hiszen e folyamat megrekedése miatt jelentkeztek ezek a tünetek is. Ezekben az években mennyit gondolkodott ezekről az átfogóbb társadalmi folyamatokról, mint szakszervezeti funkcionárius úgy érezte, érti, hogy mi történik az országban?

■ ■ ■

Úgy. Azok között az évek között, amikor szövetségi képviselő voltam, és azok között, amikor a szakszervezetben dolgoztam, van különbség, ami az általános helyzetben is különbséget jelent. Az általános társadalmi folyamat az alkotmányfüggelék meg hozatala volt, tehát az öngazgatás, a demokratizmus további bővítése, a köztársaságok és tartományok öngazgatási jogainak a bővítése is, és aztán ez torkollott végül a 74-es alkotmányba. Ez volt az össztársadalmi folyamatok jelentős eleme, irányjelzője, és ezzel egy időben sor került olyan eseményekre is, mint a 68-as események Belgrádban, és nem csak Belgrádban, mert valamelyest visszhangja keletkezett annak más központokban is, ami egy nem várt esemény volt, amolyan digressciónak tűnt, viszont társadalmilag tudomásul kellett venni, és szerepük volt ezeknek az eseményeknek is oly módon, hogy fölrázták a társadalmat, a politikai gondolkodást, és így az általános helyzet megítélésében számottevőek voltak, kihatottak a további irányvételre is. De aztán volt a másik nagy eset, a szlovéniai „út-eset” (cestna afer), meg aztán a horvátországi MASPOK, és végül is ellenforradalmi elhajlás. Sor került igen jelentős eseményekre Szerbiában is, a Vajdaságban is, ami azt mutatta, hogy nem minden a proklamált álláspontok jegyében történik, és igen éberen kell figyelni a dolgokat. Ami éppen ezeket az eseményeket illeti, itt a kellő pillanatban mindig sor került Tito intervenciójára, ami döntő jelentőségűvé vált az események levezetésében. Mindenesetre kitűnt, hogy igen bonyolult dolog az emberek együttélése egy társadalomban, és nem kis feladat az eseményeknek irányt adni és megtartani a kitűzött, a választott irányt. De azóta már látjuk, ahogyan bővül az öngazgatás (no bővül is, meg stagnál is, jól tudjuk) meg a demokratizmus, úgy jutnak jobban kifejezésre a részérdekek, és úgy kell számolni a különböző politikai áramlatokkal is. Ezek a kérdések tartósan napirenden vannak az azóta eltelt évek folyamán és ma is. Sok minden első pillantásra meglepetésként hatott, és aztán annak a felismerésével zártuk le, hogy számíthattunk is, vagy kellett volna számítanunk ilyen eseményekre.

Folytassuk talán ott, hogy 1972-ig volt Belgrádban. Utána rögtön a Tartományi Szakszervezeti Tanácsba jött?

Igen, titkárnak. Gyakorlatilag öt évig voltam Belgrádban. Négyéves volt a megbízatásom, de a feketehimlő miatt nem tarthattuk meg a kongresszust 1971-ben. Amikor lejárt a megbízatásom, felvetődött a kérdés, hogy mi legyen tovább.

Megjegyzem, amikor Belgrádba kerültem, megkérdezték tőlem, kérek-e lakást. Kaphattam volna, és ha Belgrádba költözök, akkor a megbí-

■ ■ ■

zátásom lejárta után valószínűleg ott akadt volna számomra valamilyen munkahely. Mi azonban nem mentünk, nekem is úgy tűnt, hogy jobb Újvidéken lakni, mint Belgrádban, mert ott sokkal nagyobb a tumultus az utcán, az autóbuszban, a villamoson, a boltokban. A két fiunk Újvidéken járt egyetemre, a Fruška gorát se akartuk itthagyni, meg az is megfelelt, hogy itt vagyunk, nem messze Belgrádtól, de közel Zentához, a szülővárosunkhoz is, úgyhogy ez ilyen szempontból is egy jó hely. Jöttem tehát vissza Újvidékre, és szorgalmaztam, hogy mindjárt munkába álljak, hajlandó voltam elfogadni a felkínált lehetőséget. Azt megelőzően magam is pályáztam, a *Dolgozók* lap írt ki pályázatot főszerkesztői állásra, de megpályázta Bogdánfi Sándor is, és őt választották főszerkesztőnek. Rendben levőnek tartottam a döntést, gratuláltam neki, és továbbra is nagyon jól együttműködtünk, különösen azért, mert én a szakszervezetben voltam, a *Dolgozók* pedig a Vajdasági Szakszervezeti Szövetség lapja.

A tartományi tanácsban én lettem az a titkár, aki a ház belső ügyeivel is foglalkozik, így aztán közvetlen kapcsolatom volt sokféle munkával, akcióval, feladattal az egész ház munkaköréből, az elnöktől kezdve a küldöncig. Tehát amellett, hogy részt vettem a tanács és a titkárság ülésein, a szakszervezeti politikai munkában, afféle mindenese is voltam a háznak, és ez sok munkát jelentett. Szinte naponta megfordultak nálam a tisztségviselők meg a szakmunkatársak és a többi dolgozók is. Jöttek hozzám, mert tudták, ha csak valami mód van rá, akkor segíték, tudok választ adni a kérdéseikre, úgyhogy ritkán ment el valaki üres kézzel tőlem. Csináltam ezt a munkát 1972-től 1978-ig, és onnan mentem nyugdíjba. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy megválasztottak még egy megbízási időszakra, aminek a felét ledolgoztam. Az elnök meg az alelnök igyekezett rábeszélni, hogy maradjak a megbízatásom végéig, de én úgy ítéltam meg, hogy az egészségem nem olyan jó már, hogy azt végigcsináljam, kezdett nehezemre esni ez a munka. Amikor ezt megéreztem, felmértem, orvosokhoz is elmentem, volt jó néhány lelet, ami szintén azt mutatta, hogy itt az ideje nyugdíjba menni. Első osztályú munkarokkanttá nyilvánítottak, és úgy döntöttem, hogy nem maradok tovább. 1978. május 25-én, az ifjúság napján még munkában voltam és fizetést kaptam, 26-tól pedig már a nyugdíjat. Azt is akarom ezzel mondani, hogy habár megvolt rá a jogom, egyáltalán nem pályáztam arra, hogy habár nem dolgozok, mint tisztségviselő továbbra is fizetést kapjak, hanem ha már nem dolgozok, akkor kapjak csak nyugdíjat.

De nyugdíjas korában is elég sok feladatot elvállalt, például a Petőfi Sándor Művelődési Egyesületben is...

■ ■ ■

A Petőfiben nyolc éven át voltam elnökségi tag, ebből két évig elnöklő is. A második négyéves megbízatásom az idén járt le, de a választmányának és a belső öngazgatási ellenőrzőbizottságnak továbbra is tagja vagyok, tehát nem hagytam ott a Petőfit. Egész életemben a munkahelyi feladatköröm mellett mindig voltak különböző megbízatásaim, vállaltam társadalmi elkötelezettségből feladatokat, és amikor nyugdíjba mentem, akkor is volt belőlük vagy öt-hat, és azt mind tovább folytattam, ami igen sok munkát jelentett számomra. Voltam a helyi közösségben a Szocialista Szövetség egyik tagozatának az elnöke, aztán pedig a helyi közösség választmányának az elnöke, úgyhogy még aktív koromban igencsak bekapcsolódtam a Szocialista Szövetség munkájába a helyi közösségben, és ez ma is tart. Igaz, most már kevesebb a feladatom, nem is tudnék annyit vállalni és csinálni, de most is tagja vagyok a helyi közösség küldött-testületének, a küldött-testület egyik bizottságának elnöke vagyok, úgyhogy nem maradtam feladatkör nélkül a helyi közösségben sem. A lakóépületünk házitanácsának az elnöke is voltam, de a Szocialista Szövetség tartományi választmányában is volt megbízatásom, a Szocialista Szövetség újvidéki városi bizottságában is, a Slavija községben is, amikor a község megalakult, sok éven át a Nyelvművelő Egyesületben. Elég nagy árat is fizettem és fizetem ennek a sokirányú elkötelezettségnek és felaprózódásnak – logikus lett volna, hogy többet megírjak dolgokról, eseményekről, amelyekben részt vettem, én bizony alig írtam és adtam közre egyet-mást. A Harcoszövetség zentai szervezete évek óta kapacitál, hogy írjam meg a zentai JKISZ-szervezet krónikáját, neki is fogtam, megírtam az elejét, de le-leállok vele, tulajdonképpen azért, mert mint nyugdíjas is eléggé széfgácsolódom az aktivista munkákban.

Szeretném, ha mondana még valamit a Petőfi művelődési egyesületről, az ott kifejtett munkáról, az ottani gondokról, és arról is, ami az embernek örömet szerez az ilyen munkában.

Ez a mi újvidéki Petőfi Sándor Művelődési Egyesületünk most már 36 éve létezik és működik, mert a Telepen mindig összetoborzódik annyi fiatal, hogy alakul belőlük néhány népitáncegyüttes, egy-egy énekkar, drámai csoport, szavalócsoport, zenekar, a gyerekek citerazenekara, a fiatalok tamburazenekara, de asszonykórus is, leánykórus is. Gyakorlatilag amatőrök jönnek, amatőrök mennek, némely együttes fel is oszlik, majd újraalakul. A legállandóbb talán a harmonikazenekar, igen szolid, Gábor Károly vezetésével működik, és az idén is sikerült eljutniuk Pulába, ahol egy országos felvonulása volt a harmonikazenekaroknak, és a műsorukkal nem vallottak szégyent. Tehát van egy elemi erő, elsősorban a fiatalok.

A művelődés nagyon jelentős terjesztője a Petőfiben a rendszeresen és megszakítások nélkül működő könyvtár.

Egy bizonyos időszakban a Szocialista Szövetségben éppen a polgárok egyesületeinek ügyeivel foglalkozó bizottságban voltam, akkoriban behatóbban tanulmányoznom kellett Kardelj könyvét a szocialista öngazgatású társadalom politikai rendszeréről, és ebben a polgárok egyesületeire vonatkozó részeket. A Petőfiben valóban kifejezésre jut azoknak az érdeke, akik ott amatőr tevékenységet akarnak folytatni, a kardelji tételek értelmében. Persze van segítség fölülről is, Újvidéken létezik jó néhány művelődési egyesület, amelybe amatőr alapon tömörülnek az emberek, az újvidéki közművelődési közösség meg az újvidéki művelődési öngazgatási érdekközösség támogatja ezeket kultúrpolitikai segítséggel meg pénzzel is, amennyire az eszközökből futja. Valamennyit az egyesület is megkeres. Hagyománya van a Petőfinek Újvidéken, ami még a régebbi időkben kezdődött, amikor a telepi lakosságnak gyülekezési helye volt, mentek az emberek a „körbe”. Ott közreműködni érdekes és kellemes dolog, különösen amikor egyes amatőr csoportok magasabb szintet érnek, jobb minőségű műsorokat adnak, és akkor sor kerül a rendezvényeikre a Petőfi nagytermében, meg aztán vendégzereplésre is mennek. De azok is szép események, amikor a Petőfihez jönnek más együttesek, van bizonyos csere-együttműködés Vajdaságon kívül, sőt magyarországi egyesülettel is, és ezek is hoznak érdekes eseményeket. Aztán föl-föllép a Petőfiben a szabadkai Népszínház is egy-egy vendégzerepléssel, de olyan is történt, hogy a Petőfisek egy önálló, sikeres, szép műsort mutattak be az újvidéki Szerb Nemzeti Színház termében.

Érdekes lenne megfejtetni annak a titkát, hogy a Petőfi ilyen szívós, kitartó, és megmaradt. Valamikor ugyanis Újvidéken két magyar művelődési egyesület volt, a József Attila Kultúrkör és a Petőfi. A József Attila megszűnt, a Petőfi megmaradt. Talán hozzájárult ehhez az is, hogy a Petőfi a Telepen volt, tehát nagyobb volt a bázisa, a környezete is jobban támogatta, de aztán bizonyára az ilyen magához hasonló öreg, harcedzett emberek is jól jöttek egy-egy ilyen művelődési egyesületnek a fennmaradásért vívott harcban.

Nem is tudom már, hogy került arra sor, hogy a József Attila megszűnt...

Valószínűleg ugyanúgy, ahogy most is van egy kezdeményezés, hogy az újvidéki művelődési egyesületeket integrálni kell...

Lehet, hogy közrejátszott ilyesmi is, és az ilyen integrálásoknak, főleg ha az történt, hogy különböző nyelven működő egyesületeket egyesítettek, gyakran éppen az lett a következménye, hogy az egyik is, meg a másik is megszűnt, vagy az egyik megszűnt, a másik megmaradt. No akadt ellenkező példa is, hogy az eredmény pozitív volt. A Petőfi az újvidéki művelődési egyesületek között mindig az az egyesület volt, amelynek a társadalmilag meghatározott tevékenységéhez tartozott, hogy ápolja a magyar művelődést, hogy főleg magyar nyelven működik, a magyar kultúrhagyatékot prezentálja, de nem tiszta magyar egyesület, olyan értelemben, hogy nem csak magyarok vannak a tagjainak a sorában, és vannak együttesek, amelyek szerbhorvát nyelven tanulnak be és adnak műsorokat, de az egy felszínen tartott fő feladat, hogy magyar dolgokat adnak elő, például magyar népi táncokat, de ugyanazok táncolnak szerb vagy más vidékekről való táncokat is, tehát nincs nemzeti bezárkózás. Az is történt Újvidék fejlődése során, hogy a főleg magyarul lakta Telep lakosságának nemzetiségi szerkezete már egészen más, mint közvetlenül a felszabadulás utáni években volt, másrészt a telep magyarság fiatalabb nemzedékei már jórészt nem a Telepen laknak, hanem elkerültek a város minden részébe. Ennek következtében a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület nemcsak telep, hanem városi jellege is van, és az amatőrök között is vannak az egész város területéről. Tény, hogy a Duna mente község és a város tényezői igencsak törődnek vele, amennyire a helyzet megköveteli, hogy a Petőfi művelődési egyesület meglegyen és működjön.

Eddig arról beszéltünk, hogy mit csinált, de nem esett még szó a terveiről, feladatairól.

Tartós és komolyan elhatározott tervem, hogy mégiscsak megírom a JKISZ zentai szervezetének krónikáját, azaz arra összpontosítok, amennyire a körülményeim lehetővé teszik. Persze nem azon az áron, hogy a mának ne éljek és dolgozzak. Amíg igénylik, addig közre is működök a helyi közösségben, a Petőfiben és egyebütt. Nem olyan régen a Szocialista Szövetség városi szervezete delegált az Újvidéki Színház tanácsába, ami szintén tennivalókkal jár. A való élettel nem akarom megszakítani a kapcsolatokat, és akarok még a mának és a holnapnak dolgozni, de amennyire lehet, azért majd mégis jobban összpontosítok a múlt földolgozására is. Amikor csak kezembe veszem a zentai ifjúkommunista-mozgalom krónikáját, akkor sok minden eszembe jut, ami már nem a JKISZ, hanem a párt vagy a szakszervezet munkájához

tartozik. Létezett Zentán a Kolónián a Budućnost népi ifjúsági könyvtár és olvasókör, azzal is foglalkozni kell. Tehát elég sok anyag van, amiről írhatok. Ezekhez adódnak felszabadulás utáni események is. Elsősorban azt igyekszem megírni, amit Zentán jómagam csináltam, akadnak ebben olyan dolgok is, amelyeket csak én mondhatok el, amelyeket senki más nem fog elmondani, amelyek sehol nincsenek feljegyezve.

Vezetett naplót?

Szerettem volna, de a napi aktivistamunka kevés időt hagyott rá, úgyhogy a legtöbb csak néhány szó, amit menet közben feljegyeztem némely eseményről. Most ezt a kezembe vehetem, és eszembe juttat ezt-azt. Olyan naplószövegem, amit mondjuk meg lehetne jelentetni, nincs. Egyébként tudom, hogy aktivista emberek meg tőlem felelősségteljesebb funkciókban dolgozók is írtak. Úgy látszik, tudtak időt találni, vagy megvolt a módjuk, talán éppen a tisztségüknél fogva, hogy teremtsenek maguknak szabadidőt. Nekem úgy alakult az életem, hogy nyakig benne voltam a munkában napról napra, a tennivalók sokaságát görgettem magam előtt mint adósságot, nem maradt idő naplóírássra, meg mást is keveset írtam, inkább feladattól.

Melyik szóval tudná saját magát a legjobban jellemezni?

Társadalmi-politikai aktivista, a mozgalomnak egy közkatona voltam, vagyok és maradok, olyan, amilyenből a mi társadalmunkban még szép számban volt és van.

Következetes ember lehetett, kegyetlen törvényű is, hadd tegyem hozzá. Azt szeretném, ha még elmondaná, hol érzi azt a törésvonalat, amikor az az új világ már nem volt olyan következetes, amennyire elvárta volna. Hisz együtt indult azzal a világgal...

Együtt indultunk... Tulajdonképpen azért még mindig együtt is vagyunk és együtt haladunk. A torzulások kezdetét a Testvériség-Egység Könyvkiadó vállalatban észleltem – valamikor 1954 elején jutott erősebben kifejezésre –, hogy nem csak gazdálkodni, hanem üzletelni is kell, és a jó, a jövedelmet hozó üzletelés érdekében lehet itt-ott törvényeket megszegni, nem betartani, a jövedelem mint cél szentesít ebből egyet-mást, kezdett polgárjogot nyerni a hasznos mesterkedés. Bizonyos ideig talán szállóigének is számított aktivisták körében, hogy „nem jó kommunista

kell ehhez, hanem jó macher”, jó üzletelő. Történt is egy s más a mi vállalatunkban is. Jól emlékszem, jelentkezett egy Vasa Kazimirović nevű „macher”, föl is vettük, jött különböző elgondolásokkal, amiket megvalósíthatnánk, kommersz kiadványok ajánlataival, üzleteléssel az ország területén, az ország határain kívüli kapcsolatokkal, viszont olyan messzire ment a pénzfelhasználás dolgaiban, hogy összetűzésbe került a számvetőségi főnökkel, akinek feladata volt a törvényesség felett őrködni, illetőleg afölött, hogy a pénzhez csak törvényes módon jussunk is hozzá, és törvényes módon költsük is. Persze itt különböző külföldi utazásokról volt szó, kereskedelmi utazóról és vele kapcsolatos vállalkozásokról, készpénzkifizetésekről a törvényes keretek közé be nem illeszthető módon és célokra, és amikor kiéleződött a helyzet, mégiscsak az tűnt ki, hogy ez a mi macherünk messzire vetette a súlykot, és végül kenyértörésre került sor.

Tehát kisebb elhajlásokkal, torzulásokkal kezdődött, engedményekkel a spekuláció javára, és az önös egyéni, csoport- és részerdekek kergetése a mai válságba sodorta az országot, itt az óriási infláció, a dolgozók életszínvonalának csökkenése, a kiváltságosok hallatlan gazdagodása, sztrájkok, munkanélküliség, munkaszervezetek csődje, elhibázott nagyberuházások, politikai vállalatok, és most ez a Velika Kladuša-i váltóbotrány. Évek óta meggyőződésem, hogy elsősorban az ország meg a köztársaságok és tartományok csúcspolitikusai a felelősek a történetekért, és csakis az élen levők meg a Kommunista Szövetség egységes, jó irányú akciója vezethet ki bennünket ebből a helyzetből. Talán még nem épült be a pártba és vezetőségébe annyi macher, hogy a kommunisták ne tudják őket leleplezni, kiebrudalni. Napjainkban éppen a Fikret Abdić-est mutatja, hogy az erőviszonyok nem billentek végleg a macherek javára.